IV. Compartimentele în care s-a manifestat influența lingvistică maghiară

Influenţa unei limbi asupra alteia, precum şi domeniile pe care aceasta îşi pune mai pregnant amprenta, constituie aspecte de mare interes pentru lingvistică, în general. Încă de la primele cercetări, s-a conturat concepţia conform căreia vocabularul este cel mai expus la influenţe externe, după care urmează fonetica şi, în cele din urmă, sintaxa, în timp ce morfologia – *fortăreaţa* unei limbi – se predă ultima[306]. Cu cea mai mare ușurință se împrumută formele și cuvintele, din moment ce acestea răspund necesităților de moment ale vorbitorilor. O dată cu introducerea unor inovații în diversele domenii ale vieții sociale, culturale, economice etc., noile obiecte și noțiuni ori concepte solicită o anumită formă care să le exprime, pe care, cel mai adesea, limba și-o procură prin mijlocirea comunității și a limbii care au inițiat sau care poartă respectiva inovație. Bineînțeles, asta nu înseamnă preluarea mecanică ori de cîte ori o asemenea situație se ivește, căci ar contraveni principiului economiei în limbă. Cert este însă că această modalitate de a umple eventualele lacune – împrumutul lexical, adică – este cea mai la îndemîna vorbitorilor, cea mai promptă, dar și cea mai supusă probei timpului, la nivel de efecte. Cuvintele care nu mai corespund realității extralingvistice sau care nu mai răspund la nevoile vorbitorilor acelei limbi ies destul de ușor din uz, ajungîndu-se, după caz, la completa lor uitare. În schimb, foarte stabil este sistemul fonetic al unei limbi deoarece acesta izvorăște din baza de articulație care, la rîndul ei, este rezultatul unui proces lung de evoluție și care nu se schimbă lesne sau, în orice caz, nu în punctele sale esențiale. Un sunet nou acționează nu numai asupra echilibrului sistemului, perturbînd seriile de opoziții și relații ale celor vechi, dar poate fi resimțit ca o amenințare la însuși caracterul specific al acelei limbi, ceea ce explică, pe de altă parte, de ce sunetele se împrumută mai greu și nu se prea integrează în sistem. Schimbările morfologice și sintactice, pe de altă parte, pot fi provocate atît de nevoile noi ale spiritului, trecut pe o nouă treaptă, cît și de imitarea limbilor de cultură (vezi cazul influenței slavone în traducerile textelor românești vechi). O intervenție la nivelul morfologic, care antrenează atît aspecte fonetice, cît și semantice și sintactice, va afecta, implicit, toate celelalte nivele. Se înțelege, deci, că acesta este mai rezistent la schimbări. Deși, din punct de vedere teoretic, o asemenea ierarhizare a schimbărilor se poate stabili, aceasta nu poate fi absolutizată. Influenţa într-un anumit compartiment nu lasă neatinse nici celelalte domenii ale limbii. Astfel, vocabularul poate afecta fonetica deoarece o dată cu introducerea cuvintelor împrumutate pot pătrunde în limbă

[306] Cf. WEINREICH 1974, p. 67. De altfel, unii lingviști chiar resping orice posibilitate de influenţă în domeniile sintactic şi morfologic.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

sunete și foneme noi (vezi /*h*/, dispărut din latină, reintrat în română prin elemente slave, maghiare etc.). Dacă dispar cuvinte care alcătuiau un anumit tip morfologic, dispare, implicit, și tipul respectiv, eventual, se introduce un altul prin intermediul altor împrumuturi, întărind legătura dintre vocabular și morfologie. În acelaşi timp, cantitatea, respectiv semnificaţia influenţelor în diverse compartimente ale limbii nu se pot compara între ele, lipsind principiile universale şi pancronice, altfel zis, acestea nu se pot măsura obiectiv, în aceiaşi termeni.

IV. 1. Influența maghiară la nivel fonetic

Preluarea materialului lexical, precum și a unor elemente morfologice și sintactice, deși pot fi spontane, implică un anumit grad de conștientizare și sînt, așadar, rezultate ale unor acte volitive, pentru a acoperi o necesitate conceptuală sau formală. Față de acestea, influențele la nivelul fonetic, produse ale unor acțiuni imitative, se arată mai puțin controlate de nivel conștient, lucru pentru care domeniul fonetic este, poate, cel mai reprezentativ indicator al substanțialității și al tăriei consecințelor pe care conviețuirea româno-maghiară le-a avut în plan lingvistic[307].

După ce și-a dobîndit individualitatea, o limbă admite în mai mică măsură în sistemul ei fonetic (și morfologic) influenţe străine și acestea, de multe ori, în punctele periferice. Pe cînd, la nivel lexical, din influenţa externă rezultă o îmbogăţire a vocabularului prin cuvinte noi, în domeniul fonetic, preluarea sau pierderea unui fonem datorită influenţei unei a doua limbi reprezintă cazuri foarte rare[308]. Împrumutul de foneme presupune ca acestea să funcţioneze drept foneme proprii ale sistemului care le-a preluat, intrînd în opoziţii distinctive printre cele vechi, să fie întrebuinţate şi în alte contexte decît cele din care provin la origine. Or, în cazul unui cuvînt de tipul *zödşiguri* (< mgh. *zöldség* ‘legume, verdeţuri’), de pildă, nu poate fi vorba de împrumutul fonemului maghiar /ö/, tocmai datorită celor spuse mai sus. Acest sunet apare în vorbirea bilingvilor care nu îl împrumută, ci îl pronunţă ca atare, avînd o bază de articulaţie obişnuită cu asemenea sunete. Monolingvii, în schimb, dacă ar împrumuta cuvîntul respectiv în această formă (neavînd în vedere aici procesul adaptării), ar încerca să pronunţe /ö/ printr-un sunet asemănător, existent ca fonem în limba română (eventual /ă/ sau /o/). Faţă de preluarea unui fonem cu totul nou, care ar ridica dificultăţi, limba preferă să recurgă la mijloacele sale interne: substituirea și adaptarea morfologică.

Pe de altă parte, dincolo de cunoaşterea temeinică a particularităţilor celor două limbi în contact, în determinarea unei influenţe trebuie luate în consideraţie atît axa temporală a

[307] Cf. și GAFTON 2011c, p. 5.
[308] În graiul ceangăilor, fonemele */ă/, /î/* reprezintă împrumuturi din limba română, preluări dintr-un sistem fonetic într-altul prin care acesta se îmbogăţeşte (cf. KIRÁLY 1969, p. 462).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

limbii cît şi cea spaţială. Tendinţele de dezvoltare a unei limbi, fie prin influenţe externe, fie din motivaţie internă, sînt variate şi complexe. Pe lîngă cele generale – care caracterizează toate etapele de evoluţie şi se manifestă pe tot teritoriul lingvistic -, există tendinţe iniţial caracteristice numai unei anumite epoci, respectiv, unei anumite regiuni care, ulterior, se pot răspîndi sau îşi pot restrînge sfera de acţiune în timp şi în spaţiu[309]. De asemenea, locul unei limbi, în termenii de influenţă lingvistică, poate fi luat de o alta, o dată cu trecerea timpului sau în funcţie de regiune. De pildă, importanţa influenţei franceze în epoca modernă este comparabilă ca amploare cu rolul pe care l-a avut, în trecut, influenţa slavă. Tot aşa, influenţa slavă din Muntenia în perioada veche este comparabilă, ca intensitate şi însemnătate, cu cea maghiară din Transilvania.

De multe ori, tendinţele către o inovaţie lingvistică, care se datorează, într-o oarecare măsură, unor influenţe externe, se înscriu în tendinţele interne mai generale ale limbii. Influenţa externă este inevitabil legată de o anumită perioadă de timp şi de anumite regiuni, context în care au avut loc contactele dintre cele două limbi. Unele inovaţii dispar o dată cu slăbirea contactului, altele, care găsesc în tendinţele interne ale limbii influenţate un teren propice, se intensifică şi se generalizează. Spre exemplu, rolul influenţelor slave asupra limbii române vechi, în general, şi asupra sistemului fonetic şi fonologic al acesteia, în special, este indiscutabil, măsura în care un fenomen lingvistic poate fi pus pe seama acestei influenţe variază însă de la caz la caz. Astfel, de pildă, acţiunea exercitată de vocalele anterioare asupra consoanelor precedente a fost considerată de Al. Rosetti drept efect al influenţei slave[310], dar rolul pe care îl joacă vocalele seriei anterioare în sistemul fonetic românesc nu se datorează exclusiv acesteia. Afectarea consoanelor de către /e/ sau /i/ următor este un fenomen care caracterizează toate fazele de dezvoltare a foneticii româneşti. Pe de altă parte, nu toate fenomenele de palatalizare constatate în cursul istoriei limbii române se datorează influenţei slave. Palatalizarea velarelor şi a dentalelor s-a produs înaintea contactelor românilor cu slavii, chiar şi palatalizarea labialelor pare să fi început de timpuriu. În mod asemănător, nici preiotarea lui *e*- iniţial nu se datorează exclusiv influenţei slave, ci aceasta se înscrie într-o tendinţă mai generală, iar contactul cu limba slavă, eventual, a intensificat-o, făcînd-o mai productivă în perioada contactelor cu slavii. În graiurile româneşti, nu numai *e*- iniţial sau la început de silabă, ci şi /i/, /o/, /u/ în această poziţie au primit proteza unui *y* (ĭ) sau *w* (ŭ). Acest lucru îşi are motivaţia în faptul că româna comună avea numai cuvinte terminate în

[309] De asemenea vezi ce spune Al. Gafton despre influenţa maghiară pe „orizontală” şi pe „verticală” (în GAFTON 2007, p. 112).
[310] Al. Rosetti atribuie influenţei slave şi apariţia în limba română a seriei consoanelor palatalizate (în ROSETTI 1954, p. 29). Cf. şi PETROVICI 1956, p. 3.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

vocală (după căderea consoanelor finale), astfel, orice vocală inițială era în hiat cu vocalele finale, iar proteza lui iot era menită, deci, să evite hiatul. O influență recentă romanică vine însă în contradicție cu această tendință generală, iar *e-* inițial în neologisme (cf. *epocă, eră, erbivor*) nu se mai pronunță cu iot, cel puțin nu în limba română literară.

Tot unei influențe externe i se datorează și pronunțarea vocalelor deschise, neromanică sub aspectul originii. Această rostire este împrumutată de la străinii conlocuitori, din moment ce deosebiri calitative, în general, nu se fac în vocalismul românesc, spre deosebire de latină (vezi /ō/ vs. /ŏ/), ceea ce atrage după sine nedistingerea între vocale deschise și închise. Sub influența altor limbi însă, unde există deosebirea calitativă, fonologică de vocală lungă vs. scurtă, și vorbitorii români, din zonele de contact direct cu acea limbă străină, și-au însușit această particularitate de pronunțare. Acesta este cazul lui [ę] în Ardeal care se poate datora influenței maghiare. Această vocală nu este însă singura care cunoaște o pronunțare mai deschisă în unele zone ale țării, dar și [ǫ], de exemplu. Prin urmare, se poate presupune, și în acest caz, existența unei tendințe mai generale.

Fără îndoială că modificările pe care le-a suferit sistemul fonetic românesc de-a lungul evoluţiei sale se datorează nu numai condiţiilor interne, ci şi înrîuririlor externe: particularităţilor de pronunţie ale diferiţilor colonişti, printre care și unguri. Aceste influenţe se manifestă printr-o apropiere între sistemele ajunse în contact, în ambele sensuri. Astfel, româna, la rîndul ei, şi-a exercitat influenţa asupra limbii maghiare, în special asupra graiurilor estice unde reducerea intensității accentului, lungirea vocalelor sub accent (deoarece în română cantitatea este strîns legată de accent), închiderea vocalelor neaccentuate (un procedeu accentual negativ, asemenea armoniei vocalice din maghiară), pronunţarea vocalelor accentuate cu cavitatea bucală mai deschisă se datorează influenţei române[311].

IV. 1. 1. Concretizarea influenţei maghiare pe plan fonetic

În privinţa influenței maghiare asupra sistemului fonetic românesc, pe parcursul cercetărilor, fie s-a restricționat sfera ei de acțiune la calitatea acesteia de declanșator sau de mediu al unor schimbări fonetice interne[312], fie s-au pus pe seama ei unele tendințe interne care nu i se datorează sau, cel puțin, nu în mod exclusiv. Astfel, în lingvistica românească, şi-au făcut apariţia unele concepţii eronate privind contribuția contactului româno-maghiar la (re)configurarea sistemului fonetic românesc. Ar fi exagerat, de pildă, să se considere

[311] Influenţe consemnate de Király Fr., în KIRÁLY 1990, p. 98.

[312] Se consideră că influența maghiară nu a modificat sistemul fonetic al limbii române standard, „cel mult a dat un impuls unor tendinţe de dezvoltare a limbii la nivelul graiurilor” (KELEMEN 1971, p. 17-18). Ce-i drept, româna nu a împrumutat foneme din maghiară, asta nu înseamnă însă că împrumutul de material lexical, contactul cu limba maghiară, în general, nu ar fi avut nici o repercusiune asupra sistemului fonetic.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

dispariţia lui *–u* final ca un efect exclusiv al influenţei maghiare[313]. În acelaşi fel, nici păstrarea unor forme cu vocale protetice sau epentetice (de tipul *derept, direpţ, direptate,* prin analogie cu *iesile* < *iesle*) în zonele de contact cu maghiarii nu se poate explica prin influenţă maghiară[314]. Este adevărat că maghiara nu suportă grupurile consonantice, pe care încearcă să le evite prin introducerea unor vocale, dar asta nu justifică explicarea formelor *derept, direpţ* prin influenţă maghiară, cu atît mai mult cu cît în română grupurile consonantice sînt frecvente. În acest caz mai degrabă s-ar putea avea în vedere păstrarea sunetului etimologic (< lat. *derectus*). Introducerea unor vocale neetimologice în interiorul grupurilor de consoane în limba română se datorează tendinţei către silabe deschise şi nu urmăririi modelului maghiar.

În lucrările de specialitate din lingvistica românească, deseori se menţionează că *e-* neaccentuat în cuvintele de origine latină, maghiară, turcească etc. devine *a-*, fără a se aduce şi alte precizări. Într-adevăr, în urma procesului adaptării, [ę] iniţial se schimbă cîteodată în [a], fenomen întîlnit atît în cazul elementelor moştenite, cît şi în cel al împrumuturilor maghiare. Această schimbare nu are însă loc întotdeauna şi prezintă nişte particularităţi diferite în cele două cazuri, deşi acestea sînt, mai degrabă, de nuanţă. De altminteri, în această categorie a fost inclus şi mgh. *emészt* > rom. *amistui*, caz în care nici nu este vorba de o schimbare a lui *e-* în *a-*, ci de alipirea particulei *a*, prin analogie, de pildă, cu *amirui.* Şi dacă vom lua alte exemple unde, într-adevăr, are loc o substituire – vezi mgh. *ellen* > rom. *alean* 'împotrivă' sau mgh. *ernyő* > rom. *arneu* 'umbrelă'– trebuie să se pornească dinspre condiţiile interne ale limbii române către fenomenul în cauză. Astfel, *e-* > *a-* este mai veche în română, trecerea aceasta observîndu-se şi în cazul cuvintelor moştenite, precum în lat. *ericium* > rom. *arici,* lat. *eruncare* > rom. *arunca,* lat. *eccum istum* > rom. *acest*. Împrumuturile maghiare cu *ę-* > *a-*, evident ulterioare, nu fac altceva decît să se înscrie în această tendinţă[315], configurată de şi prin elementele moştenite. În primul caz, aşadar, este vorba de formarea principiilor adaptative ale sistemului limbii române, iar în al doilea, de încadrarea împrumuturilor conform acestor principii. În consecinţă, nu tendinţa în sine se datorează influenţei maghiare, ci aceasta se manifestă prin reactivarea tendinţei, eventual mai puţin active în perioada împrumutării din maghiară şi prin lărgirea ei.

[313] E. Petrovici şi I. Pătruţ, de pildă, consideră pierderea rotunjirii consoanelor finale româneşti o consecinţă a influenţei limbii maghiare, P. Neiescu şi Gr. Rusu, în schimb, neagă orice contribuţie maghiară. Cu toate că delabializarea consoanelor finale româneşti în zonele de contact cu maghiarii putea fi influenţată de amuţirea lui *–u* din maghiară, procesele, deşi asemănătoare, au rădăcini diferite în cele două limbi. O prezentare detaliată a acestei problematici vezi şi la KIRÁLY 1990, p. 151.

[314] Cum procedează, de pildă, G. Istrate, în ISTRATE 1955, p. 113, idee combătută apoi de Király Fr., în KIRÁLY 1990, p. 129.

[315] G. Ivănescu menţionează tendinţa de deschidere a vocalelor, indiferent de poziţie accentuată sau neaccentuată. În privinţa trecerii lui *e-* neaccentuat la *a-*, autorul precizează că aceasta s-a petrecut înainte de influenţa slavă (în IVĂNESCU 1983, p. 198).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Prin urmare, o primă condiţie în calificarea unui fenomen drept *influenţă* constă în cunoaşterea prealabilă a structurii limbii care preia. Cu alte cuvinte, este necesar să se pornească de la particularităţile limbii române către fenomenul propagat de limba maghiară. Abordînd astfel problema, vom reuşi să înlăturăm orice eroare de a considera drept influenţă externă un fenomen care exista deja, eventual în stare latentă, în limba de ieşire. Desigur, nu se poate exclude nici posibilitatea ca o influenţă externă să se transforme într-o condiţie internă[316], dar este necesar ca acest lucru să se degaje în urma unor minuțioase cercetări aplicate diferitelor situații, ținîndu-se seama de particularitățile concrete ale respectivelor situații, precum și de trăsăturile generale ale acelui tip de situații.

IV. 1. 1. 1. Influenţă externă vs. tendinţă internă

Prezenţa în unele graiuri româneşti a fenomenului lungirii vocalelor[317] poate constitui un rezultat al contactelor cu maghiarii, deşi acţiunea fonetismului maghiar este limitată de unele caracteristici ale sistemului fonetic românesc. Astfel, în timp ce, în maghiară durata vocalelor nu este legată de accent şi nici de poziţia vocalei în cuvînt, în română, se rostesc mai lungi numai acele vocale care fac parte din silabe accentuate şi mai frecvent după anumite consoane. De asemenea, lungirea vocalelor scurte româneşti nu include toate cuvintele şi nici nu apare la toţi vorbitorii. Sursa principală a lungirii vocalelor româneşti trebuie căutată la bilingvi care, o dată cu împrumutul, preiau şi accentul mai puternic maghiar care face ca vocalele accentuate să fie pronunţate mai lungi.

Un alt caz pentru care s-a propus explicația prin influență maghiară îl constituie existența unor vocale deschise, precum [ǫ], [ę], în anumite graiuri românești[318]. Statutul fonologic al vocalelor deschise ridică, înainte de toate, problema delimitării acestora ca variante ale fonemelor-tip corespunzătoare, de realizarea acestora ca foneme autonome. De altfel, delimitarea are în vedere două criterii diferite, limba comună, în primul caz, și graiurile regionale, în celălalt. Altfel zis, o vocală deschisă poate avea statutul de variantă regională față de limba standard, o abatere, și fonem autonom în cadrul unui anumit grai, unde poate reprezenta o realizare normală, uzuală. Se știe că sistemul vocalic al graiurilor daco-române[319] cuprinde un număr relativ mare de vocale, deoarece acestea cunosc variate nuanţe. Apariţia

[316] Ca rezultat al unui asemenea proces Király Fr. consideră, de pildă, palatalizarea dentalelor din Transilvania (în KIRÁLY 1969, p. 462).
[317] Fenomen discutat de I. Pătruţ (în PĂTRUŢ 1953, p. 211-217). Vezi şi NEIESCU 1958, p. 135-143, sau BALÁZS 1965, p. 81-85.
[318] Vezi PUŞCARIU 1931-1933, p. 20. Autorul constată că, din moment ce în vocalismul românesc nu se fac, în general, deosebiri calitative, distingerea între vocale deschise și închise, caracteristică regiunii ardelenești, trebuie să aibă o origine străină, fiind împrumutată de la ungurii conlocuitori.
[319] Vezi clasificările vocalelor sistemului vocalic românesc făcute de Al. Graur, Al. Rosetti, I. Coteanu, E. Petrovici etc., la RUSU 1969, p. 281.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

celor din urmă este condiţionată de accent, de poziţia lor sau de consoanele precedente. Dintre acestea, la nivel subdialectal, prezența vocalei [ǫ] în graiul crişean, de pildă, a fost pusă pe seama influenţei vorbitorilor maghiari în contact cu românii. Pornind de la ideea că aceasta funcţionează drept fonem autonom[320] în acest grai, s-a considerat că vocala în discuţie s-a dezvoltat din diftongul [ǫa] sub infuenţă maghiară: „ungurii neavînd acest diftong, l-au înlocuit cu vocala lor *a*”[321], iar datorită faptului că [å] unguresc este foarte apropiat de [ǫ], acesta din urmă a pătruns, prin intermediul vorbitorilor maghiari, şi în graiul românilor din Crişana. Este de netăgăduit că raporturile românilor cu maghiarii, prin contacte vii în această regiune, a contribuit la introducerea lui [ǫ], aceasta a fost însă favorizată şi de tendinţele interne existente în limba română (nu numai dialectal), o premisă la fel de indispensabilă. Tot astfel, vocala [ę] poate cunoaşte o întrebuinţare mai accentuată în zonele de contact cu maghiarii, ca efect al influenței venite dinspre cei din urmă, [*e*] deschis în graiurile dacoromâne nu este însă un împrumut din maghiară. Ca dovadă, aceasta cunoaşte o răspîndire şi dincolo de zonele posibilelor interferențe[322].

O influenţă maghiară a fost socotită şi trecerea [ĝ] > [j] în Crişana şi în vestul Transilvaniei unde în locul lui [ĝ] se pronunţă [j] nu numai în cuvinte de origine maghiară cu un [*gy*] (*gyalu* > *jalău* pentru *gealău*, *gyolcs* > *jolj* pentru *giulgiu*), dar şi în alte context, chiar în cuvinte moştenite (*fuge – fuje*, *lege – leje*)[323]. În realitate, africatele [ĉ] şi [ĝ] cunosc rostiri diferite în diverse regiuni[324], printre care și cea prin [j]. Apoi, trecerea lui [ĝ] la [j] trebuie să se fi realizat, după toate probabilitățile, printr-o fază intermediară cu [ẑ]. Aportul limbii maghiare în acest proces constă în aceea că vorbitorii maghiari în contact cu românii, au înlocuit [ẑ] cu [j], deoarece primul, fiind inexistent în limba lor, prezenta dificultăți de rostire. Înlocuirea s-a făcut, aşadar, cu sunetul cel mai apropiat celui dorit, propriu și maghiarei. Rostirea ungurească cu [j] în loc de [ẑ] a fost, ulterior, adoptată şi de români, în special din medii bilingve, lărgindu-i-se sfera de răspîndire și dincolo de zonele de contact direct cu maghiarii. În consecință, influenţa maghiară privind această pronunțare a acţionat inițial în medii bilingve, iar propagarea acestui fenomen către monolingvii români se datorează celor dintîi. De asemenea, ea a fost condiţionată și de faptul că rostirea în discuție nu este una cu totul inedită, fiind prezentă și în alte arii geografice, respectiv în alte stadii ale limbii, altfel zis, s-a putut conforma unui tipar preexistent românesc. Ceea ce reiese de aici este că

[320] Ca și [ę], respectiv [ą̆], la RUSU 1969, p. 290.
[321] PĂTRUŢ 1953, p. 212.
[322] Cf. KIRÁLY 1990, p. 190.
[323] Vezi KELEMEN 1971, p. 17. Fenomenul în discuție a fost consemnat și în PĂTRUŢ 1953, p. 212-213; PĂTRUŢ 1958, p. 68-69; RUSU 1966, p. 349-350.
[324] În graiul moldovean, de pildă, există rostirea cu [ŝ], [ẑ], adică prin fricative palatale (PĂTRUŢ 1953, p. 213).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

influența maghiară privind trecerea lui [ĝ] la [j] se constată regional, în părțile vestice ale Ardealului, pe cînd fenomenul mai larg, regăsit și în alte zone, poate avea și alte motivații.

IV. 1. 1. 1. 1. Palatalizarea dentalelor

Cum este firesc, inovațiile fonetice se datorează, de cele mai multe ori, unor nevoi interne ale sistemului limbii. Fenomenul declanşat ca răspuns la condiţii interne poate căpăta însă o nuanţă prin exercitarea unei influenţe externe (maghiare). Aceasta poate contribui, în acelaşi timp, şi la o desfăşurare mai intensă şi mai rapidă a tendinţei. Probabil cel mai controversat caz, în acest sens, îl constituie palatalizarea dentalelor. În privinţa acesteia, mulţi cercetători s-au pronunțat, iar părerile variază de la negarea radicală a oricărei influenţe externe, respectiv de la atribuirea meritului influenţei slave, pînă la absolutizarea acţiunii exercitate de maghiară[325].

Pornind de la constatarea că dentalele /t/ şi /d/, urmate de vocalele /e/ sau /i/, se pronunţă palatalizate în unele subdialecte, printre care crişean, maramureşean, fiind caracteristic şi unor regiuni din nordul şi centrul Transilvaniei, întocmai ca fonemele /ty/ şi /gy/ din maghiară, punerea acestei rostiri pe seama influenţei maghiare[326] se prezenta ca un pas firesc, de la sine înţeles. În acelaşi fel a fost pusă şi problema pronunţării, în zonele amintite, a lui /n/ + /e/, /i/ drept [n'i] şi [n'e], adică tot după pronunţare unguresc ă [ny][327]. Alţii consideră, în schimb, că românii au deprins această rostire muiată a dentalelor de la slavi[328]. Apoi aceste dentale uşor palatalizate [t', d'] sub influenţă slavă, au fost confundate de vorbitorii maghiari care învăţau limba română cu oclusivele [ty], [gy] din limba proprie[329]. Ultima fază a fost atinsă apoi prin românii bilingvi[330], care au încheiat procesul de trecere a lui [t', d'] > [t", d"].

Din capul locului trebuie precizat că fenomenul palatalizării dentalelor impune delimitări, deopotrivă, diatopice și diacronice. În discutarea acesteia, trebuie avute în vedere palatalizarea ca tendință generală, pe de o parte, condițiile acesteia cu privire exclusiv la situația dentalelor, pe de altă parte, ambele așezate în contextul larg al întregului teritoriu românesc, respectiv în cel local, al graiurilor amintite. Procesul palatalizării dentalelor, ca

[325] Cercetările asupra fenomenului palatalizării sînt numeroase. Lucrările de mai jos sînt doar cîteva dintre cele mai însemnate: PĂTRUȚ 1943 p. 298-303; PĂTRUȚ 1953, p. 211-213; PĂTRUȚ 1958, p. 66-70; BALÁZS 1965, p. 87; RUSU 1966, p. 345-352; KIRÁLY 1969, p. 462; KELEMEN 1971, p., 17; KIRÁLY 1990, p. 30-32, 169-171. Referiri la această problematică se fac şi în lucrări mai ample, precum: PHILIPPIDE 1894, p. 156; VASILIU E. 1968, p. 91-111; GHEŢIE – MAREŞ 1974, p. 117, 140-141.
[326] Vezi ROSETTI 1942, p. 123.
[327] PHILIPPIDE 1894, p. 156.
[328] E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania,* în „Transilvania", 1942, nr. 2-3, p. 148-156. Cf. şi KELEMEN 1971, p. 17.
[329] BALÁZS 1965, p. 87.
[330] PĂTRUȚ 1953, p. 211; PĂTRUȚ 1958, p. 67.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

tendință generală, este unul foarte vechi în limbă și a cunoscut diferite etape[331]. Încă în etapa *romanică balcanică* oclusivele dentale au fost asibilate prin palatalizare ,,atunci cînd erau urmate de un [e] sau [i] în hiat (caz în care ambele vocale se confundă într-un singur sunet, semivocala [j]"[332]. Apoi, în trecerea de la stadiul acesta la *limba română comună*, are loc o a doua palatalizare a dentalelor cînd acestea au devenit dorso-palatale. Procesul a continuat în unele graiuri, acestea din urmă evoluînd chiar la africate. Tendința aceasta generală, preexistentă, deci, în română a fost antrenată constant, pe tot parcursul acțiunii sale, în redefiniri calitative, influențate de contactul cu alte limbi (slavă și maghiară). Aceste influențe străine au putut determina natura, calitatea și intensitatea palatalizării în română, deoarece, fenomenul nefiind cu totul necunoscut în aceste limbi[333], raportarea la varietățile de realizare a procesului și controlul permanent fuseseră asigurate pe cale populară. La modul cel mai simplist, evoluția procesului din cele mai vechi timpuri și incluzînd alterările datorate străinilor, ar putea fi reprezentată prin următoarele trepte: [t, d] + [e, i] > [ti, di] (în româna comună) > [t ^{i}, d ^{i}] (prin influenţă slavă) > [t'i, d'i] > [t", d"], prin influenţă maghiară (cf. [ty], [gy]). Firește, schema nu redă toată complexitatea fenomenului și nici nu explică modul de acțiune al influențelor străine întrucît aici s-a urmărit doar o cronologie a stadiilor atinse de palatalizarea dentalelor în română.

Variațiile diatopice și calitative se prezintă după cum urmează. Cum s-a menţionat, cauzele care au dus la apariţia palatalizării dentalelor sînt reprezentate atît de condițiile interne ale sistemului limbii române cît și de influențele străine. Cauzele interne constau în acţiunea unui element palatal asupra sunetelor vecine, în cazul de față în alterarea consoanelor /t/, /d/, urmate de un iot (/i/, /e/), primele devenind palatale, dorsale sau chiar africate. Procesul are loc atît la monolingvi cît și la bilingvi, diferența referindu-se doar la stadiul atins în scala dintre *palatal – apical – dorsal - africat*. Influențele străine joacă un rol tocmai în determinarea intensității cu care vocalele palatale acționează asupra dentalelor. Inovaţia determinată de influenţa străină intră în limbă prin bilingvi și, de obicei, sfera ei de întrebuințare rămîne una restrînsă. Modificarea în stadiul palatalizării dentalelor pe care au impus-o slavii în urma coabitării îndelungate se putea răspîndi asupra întregului teritoriu românesc deoarece fazele [t ^{i}, d ^{i}] sînt relativ accesibile și vorbitorilor români, fără să altereze

[331] Cf. RUSU 1966, p. 345-346. La C. Frâncu apar trei etape, în FRÂNCU 1997, p. 25.
[332] VASILIU E. 1968, p. 91.
[333] Palatalizarea este un proces care există, în mod independent, în mai multe limbi. Teoretic, dacă două limbi în care ea se regăsește interacționează, consecințele pot fi următoarele: de impunere a unei varietăți proprii unei limbi și asupra celeilalte, de modificare a calității acesteia sub influența celeilalte, respectiv de extindere a sferei de acțiune a ei asupra unor situații care se regăsesc în cealaltă limbă sau, în sfîrșit, de creare a unei varietăți noi prin combinarea celor două.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

baza de articulație a acestora. Spre deosebire de această situație, [t”, d”] ([ty, gy]) rămîn, în special, în medii bilingve deoarece reprezintă o distanță prea mare față de obișnuințele de articulare românești. Fiind mai specifice (limbii maghiare), acestea sînt redate fără probleme de către bilingvi, exersați în pronunțări variate în ambele limbi. Pe de altă parte, aceştia sînt constant expuși la modelul maghiar, spre deosebire de monolingvi în a căror rostire aceste sunete nu se pot impune în lipsa contactului cu un stimul decisiv. Sistemul fonetic al monolingvilor nu primește aceste sunete, ele fiind străine, nu le poate adapta din moment ce contactul cu aceste rostiri a fost ocazional și temporar, și nici nu le poate reda ca atare din lipsa de conexiune inversă. De bună seamă că aceste pronunțări nu se pot exclude cu totul nici din vorbirea unor monolingvi, mai ales a celora din medii bilingve.

În concluzie, palatalizarea ca tendinţă generală a limbii române, respectiv palatalizarea dentalelor în etape mai vechi de dezvoltare a limbii nu au fost determinate de influenţa maghiară. De altminteri, ea caracterizează foarte multe limbi, inclusiv slavă și maghiară. De asemenea, fenomenul general al palatalizării dentalelor pe tot teritoriul lingvistic românesc trebuie delimitat de cel regional, întrucît nu numai cauzele, dar şi gradul de intensitate, răspîndirea, precum şi cronologia lor sînt diferite. Deși începuturile fenomenului nu au fost condiţionate de raporturile cu maghiarimea, fără îndoială că palatalizarea (mai accentuată) a dentalelor din nord-vestul teritoriului lingvistic daco-român poate fi pusă pe seama influenței maghiare. În Transilvania, aşadar, rostirea oclusivelor palatale, în stadiul de azi, reprezintă, faţă de pronunţarea oclusivelor dentale din limba literară, un produs al influenţei graiurilor maghiare în contact cu românii acestor arii. Cazul acesta arată cum o influenţă externă se poate transforma într-o condiţie internă, firește, a anumitor graiuri. O dată cu introducerea consoanelor dorso-palatale, aceste graiuri româneşti s-au înscris în seria acelor limbi (alături de maghiară, cehă, sîrbo-croată etc.) în care există corespondenţa consoană palatalizată – nepalatalizată[334]. Această influenţă externă a putut acţiona însă numai în condiţiile în care în limba română exista un fenomen asemănător, eventual mai puţin activ sau mai puţin înaintat în momentul respectiv[335]. Aşadar, influenţa maghiară, odată intrată în aceste graiuri românești, a intensificat acţiunea acestei tendințe interne.

De asemenea, un paralelism a fost găsit între palatalizarea dentalelor /t/, /d/, a labialelor[336] /b/, /p/, precum şi a velarelor /k’/, /g’/[337], acesta fiind bazat pe o cauză comună:

[334] RUSU 1966, p. 352.
[335] „În limbă nu se întîmplă nimic fără să existe condiţiile interne necesare” (KIRÁLY 1990, p. 31).
[336] Asupra palatalizării labialelor vezi O. Densusianu, *ILR, I*, p. 201 ș. urm.; IVĂNESCU 1944-1945, p. 158-179 *passim*; MACREA 1965, p. 65-73.
[337] Paralelism făcut și de I. Pătruț, în PĂTRUȚ 1943, p. 300.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

iotul care apare după acestea mută articulaţia consoanelor precedente înspre centrul palatului. Astfel, [p, t, k'] + [e, i] > [t'] sau chiar [ĉ] (*piept - t'ept, minte - mint'e, ochi - ot'*), tot aşa, [b, d, g'] + [e, i] > [d'] sau [ĝ] (*obială - obd'ală, des - d'es, înghit - înd'it*). Este de remarcat însă că palatalizarea dentalelor, a labialelor şi a velarelor a urmat direcţii diferite, de la Vest către Est în primul caz, iar o cale inversă în ultimele două[338].

Privită în ansamblu, influența maghiară asupra sistemului fonetic românesc s-a manifestat, după cum s-a arătat, regional, unele efecte cunoscînd însă și o răspîndire mai întinsă. Graiurile în care influența maghiară s-a manifestat mai pregnant, sub aspect fonetic, sînt cele ardelenești din părțile nord-vestice ale țării. În graiul crișean, de pildă, palatalizarea dentalelor[339], pronunțarea mai deschisă a lui [o] sau rostirea prin [j] a lui [ĝ] se datorează contactului cu limba maghiară. Principala sursă și mediu de acțiune a acesteia o constituie bilingvii.

Cu toate că limba română nu a împrumutat foneme din limba maghiară, iar modificările survenite afectează, mai degrabă, sistemul fonetic al diverselor graiuri iar nu limba standard, influența maghiară trebuie semnalată și în acest domeniu. Astfel, chiar și un element lexical împrumutat poartă mărci formale fonetice (și morfologice), iar împrumutarea acestuia atinge, deci, și sistemul fonologic, chiar dacă nu duce la consecințe ireversibile, de eliminare sau de îmbogățire a sa cu unități noi. Păstrarea sistemului fonetic românesc comun relativ intact se datorează şi faptului că acolo unde în etimon figura un sunet existent şi în română acesta a fost păstrat, iar sunetele specifice limbii maghiare au fost fie substituite cu altele asemănătoare sub aspect fonetic cu cele româneşti, fie adaptate sistemului acesteia. Prin urmare, la nivelul limbii comune, influenţa maghiară asupra sistemului fonetico-fonologic românesc poate fi surprinsă, pe de o parte, în (re)activarea, precipitarea şi intensificarea unor tendințe ale dinamicii limbii române. Pe de altă parte, încadrarea împrumuturilor maghiare a contribuit la creșterea frecvenței anumitor foneme româneşti, reorganizînd distribuția și poziția acestora în cadrul sistemului românesc prin împrumuturi[340].

IV. 1. 2. Unele consecințe ale adaptării fonetice ale împrumuturilor

Sistemul fonologic al limbii române, în decursul îndelungatei sale existențe, a fost supus, în mod inevitabil, unor schimbări generate cînd de motive interne, cînd de influențe externe. În aceste condiții, reţeaua de elemente şi relaţii lingvistice s-a restructurat permanent,

[338] PĂTRUȚ 1943, p. 303.
[339] Această pronunțare ungurească se găsește și în Sălaj, Hațeg, Bihor, Banat (PHILIPPIDE 1894, p. 156).
[340] Referitor la introducerea lui /h/, C. Frâncu observă că acesta a fost întărit prin împrumuturi slave și maghiare, dar aceste influențe ,,n-au făcut altceva decît să-i mărească randamentul funcțional, și să-i mărească poziția în sistemul consonantic" (în FRÂNCU 1997, p. 9).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

potrivit uzului general caracteristic diferitelor epoci istorice. Cum s-a menționat în repetate rînduri, în urma contactelor cu maghiarii și din nevoia de comunicări interetnice, limba română a secolului al XVI-lea a suferit schimbări considerabile, în special în domeniul lexical. Această alterare a limbii române prin elemente *străine*[341] (maghiare) a determinat, în cele din urmă, configurarea lexicului românesc vechi și a aspectului limbii literare vechi. Împrumutarea nu antrenează însă numai vocabularul limbii, dar afectează și sistemul fonologic, din moment ce împrumutul, rupt din universul său sonor, din momentul intrării sale în limba română trece prin diferite stadii de adaptare. Schimbările fonetice prin care acesta trece antrenează, de fapt, întregul sistem al limbii, care intervine prin mecanisme proprii de auto-menţinere, de auto-reglare prin care tiparele existente, eventual afectate, se reinstituie. Altfel zis, dacă pătrunderea unui împrumut maghiar, purtînd particularități fonetice specifice limbii sale de proveniență, lezează universul fonetic al limbii române, sistemul fonologic al celui din urmă generează mecanisme ,,terapeutice" care repară punctele ,,dezintegrate" printr-o reorganizare paralelă a sistemului respectiv[342].

Adaptarea fonetică a împrumuturilor maghiare reprezintă, aşadar, atît una dintre cauzele, cît și o formă de manifestare a schimbărilor fonetice petrecute în sistemul limbii române. Adaptarea fonetică, deşi nu se poate surprinde în momentul producerii, poate fi urmărită în etapele succesive care se plasează între cele două extreme temporale de *înainte* şi de *după*. Firește, diversele variante fonetice ale unui împrumut maghiar nu pot fi văzute exclusiv drept reflexe temporale ale schimbărilor. Perspectiva diacronică trebuie îmbinată cu cea diatopică deoarece se poate întîmpla ca o formă mai veche să reprezinte norma regională. De altminteri, schimbările au, în fiecare caz, caracter regional. Întotdeauna ele își au originea în zone mai restrînse. Mai precis, schimbarea porneşte de la individ în vorbirea căruia apare un element diferit faţă de standard (fie el şi regional). Apoi, acel element poate fi imitat, conştient sau nu, de ceilalţi indivizi ai grupului care-şi modelează vorbirea conform primului

[341] Nu întotdeauna schimbările lingvistice datorate unor influențe externe erau bine-primite de către lingviștii români. Mai cu seamă în secolul al XIX-lea se poate constata o reținere și chiar o respingere a influențelor externe și, în special, a împrumuturilor care erau considerate intolerabile, încercîndu-se, prin orice mijloc, epurarea limbii române de acestea (vezi purismul latinizant). Lucrul acesta este explicabil, pe de o parte, deoarece, urmîndu-se deschiderea către occident, în acea perioadă a existat o tendință exagerată de a se face împrumuturi mai ales din limbile romanice (fr., it.) și din germană. Nevoile dezvoltării culturale accelerate nu puteau corespunde cu capacitățile asimilatorii ale limbii, lucru ce a și dus la pierderea multora dintre acestea. Faptul că reacția de negare față de procesul de împrumutare a cuprins și termeni utili limbii și compatibili cu cerințele acesteia rămîne un efect nedorit, dar secundar. Pe de altă parte, această reținere față de împrumuturi, dincolo de spiritul vremii, se înscrie într-o concepție mai generală, potrivit căreia limbile ar intra într-un stadiu de declin o dată cu schimbarea lingvistică. Schimbarea lingvistică însă, de orice natură, este firească și inevitabilă și nu trebuie văzută ca simptom al regresului (vezi întreaga discuție, bine fundamentată teoretic, asupra schimbării lingvistice în AITCHISON 2001).

[342] Cf. BALLY 1926, p. 41 ș.urm., AITCHISON 2001, p.169.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

pînă ce noua trăsătură devine normă a grupului întreg. În sfîrşit, procesul se poate continua la nivel de grup. Desigur, nu toate schimbările individuale vor genera inovaţii la nivelul grupului[343], după cum nici în vorbirea individului iniţiator nu toate se păstrează de la un moment la altul, întrucît şi cauzele acestor schimbări pot fi multiple. Cert este însă că direcţia schimbării este aceasta: de la individ (*schimbare primară*) către grupuri mai mari de vorbitori (*schimbare secundară*)[344], aşa cum valurile apei iradiază atunci cînd se aruncă o piatră în ea. Unele schimbări se răspîndesc repede într-o anumită direcţie, altele mai încet sau deloc. Este interesant de remarcat, de exemplu, că, în zonele în care împrumuturile au pătruns prin contact viu, formele sînt mai puţin adaptate, şi se pierd mult mai repede, pe cînd, în zonele mai îndepărtate, variantele care au trecut printr-o fază lungă de pregătire prezintă mai puţine trăsături străine, devenind, deci, mai îndepărtate de etimon, dar şi mai stabile, acceptate de limba literară. Firește, atunci cînd se produce o schimbare, diversele forme și pronunțări, mai mult sau mai puțin apropiate de etimon, coexistă pentru un anumit timp în limbă, inclusiv la nivelul idiolectului.

Primul contact al individului cu elementul străin (împrumutul maghiar) are loc la nivelul aspectului fonetic al acestuia la care răspunde prin efortul de a-l reproduce cît mai fidel. Aceasta nu reprezintă însă o simplă acţiune de imitaţie, ci şi de creaţie: deşi convins că pronunţă ceea ce a auzit, el va re-crea de fiecare dată elementul străin printr-o variantă mai apropiată sau mai îndepărtată. Lucrul este firesc, deoarece subiectul aude în limba sa (română) elementul maghiar, adică de pe o altă bază de articulaţie[345], şi îl va reda raportîndu-se la sunetele limbii sale nu pentru că, anatomo-fiziologic vorbind, ar fi incapabil să redea sunetele maghiare, ci deoarece nu are deprinderea acestora. Aşadar, nu ar fi impropriu să spunem că adaptarea începe chiar din momentul receptării elementului nou. Procesul acesta diferă însă în funcţie de vorbitor, dacă este bilingv sau monolingv, în sensul că primul, avînd deprinderile articulatorii receptive și apte să (re)producă sunetele maghiare, nu exclude din vorbirea sa sunetele proprii împrumutului şi nici nu le substituie cu cele asemănătoare din limba română,

[343] Dintre nenumăratele transformări fonetice individuale, inițiate de indivizi – exponenți ai colectivității, sînt acceptate și se răspîndesc doar acelea care sînt necesare, pentru care există o oarecare voință și tendință colectivă și sînt formate potrivit cu normele limbii, în acord cu legile de dezvoltare a acesteia. Schimbarea, individuală, la origine, atingînd, la început, numai sunetele din vorbirea individuală, va interesa, astfel, sistemul limbii cînd va fi omologată și fonologizată. În caz contrar, ea dispare o dată cu vorbitorul inițiator (vezi GRAUR 1960, p. 40-41; ROSETTI 1963, p. 99; PUȘCARIU 1974, p. 237).

[344] Aceeaşi distincţie între cele două tipuri de schimbări vezi și în STURTEVANT 1961, p. 30; sau BUYSSENS 1965, p. 149.

[345] Pentru rolul bazei de articulaţie în adaptarea fonetică vezi PHILIPPIDE 1894, p. 158 ș. urm.; PUȘCARIU 1931-1933, p. 42; *idem* 1959, p. 192-196; KIRÁLY 1969, p. 465 ș. urm.; ARVINTE 2006, p. 67. De altfel, vorbitorul care face împrumutul – spune E. H. Sturtevant (în STURTEVANT 1961, p. 36) - nu ştie mai mult despre sunetele acelei limbi decît un copil care învaţă limba sa maternă, diferenţa ar consta în faptul că copilul face mai multe experimente, pe cînd adultul substituie sunetele străine cu cele similare din limba sa.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

ci, pur şi simplu le redă ca atare, rezultînd uneori chiar forme hibride, pe cînd un monolingv, va produce aceste operaţii (de)săvîrşind pînă la urmă adaptarea totală.

IV. 1. 2. 1. Încadrarea fonetică între *etimon* şi *împrumut*

În descrierea încadrării fonetice a împrumuturilor maghiare se pot urmări două căi: fie se pornește de la limba (maghiară) de unde provine elementul lexical, fie se are în vedere structura limbii (române) în care se integrează termenul nou. De bună seamă că aceste două modalităţi de abordare[346] trebuie îmbinate în discutarea problematicii adaptării, cu accentul pus, mai ales, asupra locului ocupat de împrumuturi în noul sistem, potrivit principiului funcţionalităţii limbii. Procesul de adaptare fonetică a împrumuturilor se desfăşoară între cei doi poli extremi: etimonul şi elementul adaptat (împrumutul). Variantele care intervin între aceştia reflectă, cu pondere deosebită, particularităţile ambelor limbi, precum şi caracteristicile procesului. În fapt, în mod direct sînt date doar punctul iniţial şi rezultatul evoluţiei, nu şi schimbarea fonetică însăşi, aceasta rămînînd o ipoteză explicativă a unei corespondenţe.

Pornind de la un anumit etimon maghiar, nu întotdeauna vom ajunge la punctul final al împrumutului românesc. Există situaţii în care drumul se opreşte după unul sau mai mulţi paşi înainte de sosirea în limba-ţintă, astfel încît aceste variante poartă încă amprenta limbii-sursă, uşor recognoscibilă. Spre deosebire însă de xenisme[347], aceste împrumuturi au o destul de largă și frecventă întrebuințare în uz, chiar și regional, ele avînd derivate obținute pe terenul limbii române, ceea ce arată vitalitatea și productivitatea lor. De asemenea, aceste elemente nu mai sînt resimțite ca străine de către vorbitorii români care le utilizează, ci, în urma adaptării fonetice, morfologice etc., chiar și parțiale, au devenit elemente proprii sistemului limbii române.

Totodată, problema adaptării fonetice a împrumuturilor maghiare poate fi discutată, pe de o parte prin raportare la stadiul de dezvoltare a limbii române vechi, pe de altă parte în relație cu starea actuală. Dacă privim împrumuturile ungurești vechi din perspectiva limbii române contemporane, multe dintre acestea reflectă forme intermediare comparativ cu cele actuale. În cadrul perioadei vechi însă acestea erau perfect funcționale. Desigur multe dintre acestea prezentau variante fonetice. Acestea conțin fie fonetisme regionale, fie fonetisme care constituie încercări de a da împrumuturilor o formă românească, perfect adaptată la sistemul

[346] Cf. analiza de tip ascendent sau descendent la KIRÁLY 1970, p. 369.
[347] De altminteri, o delimitare netă între *xenisme* și *împrumuturi parțial adaptate* ar fi extrem de greu de făcut, dacă nu imposibil. Eventual, s-ar putea considera că, de cele mai multe ori, xenismele se mențin în vorbirea bilingvilor care nu resimt nevoia de adaptare atît de acut ca monolingvii.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

fonetic al limbii române. Variantele fonetice coexistă în epocă nu numai în plan diatopic, dar chiar și în cadrul aceleiași regiuni și/sau aceloraşi texte. Formele atestate în epoca veche a limbii române sînt deopotrivă de adaptate, deși nu toate sînt identice cu cele ale limbii actuale. Lucrul acesta este cît se poate de firesc, din moment ce limba nu-și adaptează constituenții în vederea unor stadii ulterioare, ci corespunzător nivelului de dezvoltare a epocii în care funcționează.

În cazul altor împrumuturi, formele din perioada primelor texte românești coincid cu cele actuale, precum *chin, meșter* etc. Indiscutabil, faptul că, încă de timpuriu, acestea au căpătat o formă desăvîrșită (sau care nu s-a mai schimbat, fiind de mare stabilitate diacronică și diatopică) se explică prin aceea că respectivii termeni nu au ridicat probleme de adaptare, din moment ce complexul lor sonor nu cuprinde sunete pentru care limba română să nu fi avut corespondente sau pe care nu le-ar fi putut reda relativ ușor[348]. Chiar și atunci cînd etimonul unguresc nu diferă mult de împrumutul românesc, cel mult în grafie, respectivii termeni au fost supuși adaptării fonetice, ce-i drept, nu atît de spectaculoase precum în alte cazuri. Pe de altă parte, nu toate împrumuturile necesită adaptări formale. Așa sînt, de exemplu, *pint* sau *ni* (interj.) care redau perfect etimoanele ungurești, aparent identice. Etimonul și împrumutul sînt doar *aparent* identice deoarece sunetele pe care le cuprind în lanțul lor fonetic nu sînt identice întrucît, în cadrul fiecărui sistem fonologic (român vs. maghiar), acestea ocupă poziții diferite, au distribuții diferite, comută în mod deosebit. Încadrarea acestor termeni în sistemul limbii române constă, așadar, în simpla înlocuire a fonemelor corespunzătoare. Tot așa, nu au necesitat adaptări formale majore nici termenii *amen, badic, ban, florint, herțeg, nemzet* [349]. La fel de ușor pot fi explicate și unele împrumuturi, precum *șogor, tar* care, deși cuprind în etimonul lor foneme specifice ungurești, nu ridică probleme, în afară de accentuare, ușor solubilă și aceea.

IV. 1. 2. 2. Schimbările fonetice ale cuvintelor moştenite vs. încadrarea împrumuturilor

În momentul intrării lor în română, împrumuturile de origine maghiară poartă o mulţime de particularităţi dintre care unele caracterizează limba-sursă (maghiară) în general, altele perioada în care s-a realizat împrumutul. Apoi, acestea s-au supus unor schimbări fonetice, unele prezentînd mai multe oscilații pînă să capete forma relativ finală. Prezența

[348] Printre diferențe am putea menționa cantitatea vocalei [í] ungurești (în *kín*) sau pronunțarea mai deschisă a vocalei [e] în cuvîntul maghiar (*mester*). Vorbitorul român poate trece însă ușor peste aceste deosebiri, prin accentuare în primul caz și prin înlocuirea corespondentului vocalic în al doilea.

[349] Desigur, dincolo de existența corespondențelor fonetice, faptul că acestea nu necesită adaptări formale se datorează și la aceea că acestea au circulat în medii restrînse, în special bilingve, care acceptă în limba lor și forme neadaptate sau parțial adaptate.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

acestor variante a fost pusă, pe nedrept, pe seama unei evoluții îndelungate, acest proces de adaptare a împrumuturilor fiind asemănat cu evoluția fonetică a elementelor moștenite[350]. Într-adevăr, unele împrumuturi maghiare au trecut prin mai multe faze de adaptare, cuprinzînd o perioadă mai întinsă, însă acest lucru nu ne îndreptățește să punem alături cele două tipuri de schimbări fonetice, întrucît deosebirile dintre cele două mecanisme sînt mult mai numeroase și mai semnificative. Astfel, cu toate că atît în cazul cuvintelor moștenite cît și în cel al împrumuturilor maghiare putem întîlni exemple pentru situația în care, în forma cuvîntului românesc, cu greu se mai recunoaște prototipul (latin sau maghiar) și chiar dacă în ambele cazuri lucrul acesta poate fi pus în legătură cu factorul *vechime*[351], cele două situații au explicații diferite. Cuvintele moștenite nu s-au adaptat la un sistem deja format, ci chiar schimbările apărute în forma acestora au dus la formarea și închegarea sistemului. Împrumuturile maghiare, în schimb, s-au conformat sistemului existent în momentul intrării lor în limbă. Nici faptul că în cazul ambelor categorii de cuvinte putem identifica regularități ale schimbărilor fonetice nu este suficient pentru a le pune laolaltă. Pe lîngă acestea, chiar și o schimbare fonetică aparent identică cum este, de pildă, trecerea lui *e-* inițial la *a-*, care se regăsește atît în cuvintele de origine latină, precum şi în cele de provenienţă maghiară (cf. *ellen* > *alean*, *elégedés* > *alegădaș*, *emészt-e-ni* > *amistui*) trebuie tratată în mod diferit și separat pentru cele două clase de cuvinte. Tendinţa trecerii lui *e-* iniţial la *a-* a acţionat în toate etapele de dezvoltare a limbii române[352], lucru ce explică de ce fenomenul apare și la cuvinte moștenite și la împrumuturi maghiare, dar în cazul celor din urmă aceasta se explică prin acțiunea principiului analogiei și al regularizării paradigmelor create tocmai prin cele dintîi. Așadar, în ciuda unor asemănări aparente, schimbările fonetice ale cuvintelor moștenite, respectiv ale celor împrumutate au nu numai cauze diferite, dar, în special, mecanismele de adaptare sînt fundamental deosebite. Schimbările în aspectul fonetic al cuvintelor moștenite se datorează unei evoluţii fonetice lente, într-o lungă perioadă de timp, spre deosebire de cele ale împrumuturilor care se datorează fie substituirii de sunete, fie încadrării morfologice, cum se va arăta în continuare. Schimbările fonetice pe care le prezintă încadrarea unui împrumut sînt, aşadar, schimbări succesive pe plan sincronic, nu diacronic.

[350] Urmele unei asemenea abordări se găsesc, de pildă, la Florica Dimitrescu care pomenește de „conservarea" anumitor vocale sau consoane, respectiv de „apariţia" altora noi (în DIMITRESCU 1967, p. 53 – 107). Or, cum se va arăta mai jos, nu este vorba nici de conservare în cazul adaptării împrumuturilor, nici de evoluție îndelungată – vezi și PETROVICI 1961, p. 25.

[351] Transformările pot fi cu atît mai numeroase „cu cît momentul împrumutării se urcă mai sus în timp" (PHILIPPIDE 1894, p. 146).

[352] Despre trecerea lui *e-* > *a-* vezi PUȘCARIU 1959, p. 393 ș. urm.; O. Densusianu, *ILR*, *II*, p. 20; DIMITRESCU 1967, p. 75; KIRÁLY 1970, p. 369 – 373; *idem* 1990, p. 126.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

IV. 1. 2. 3. Condiţii ale adaptării fonetice a împrumuturilor

Adaptarea fonetică a împrumuturilor constituie, de fapt, un produs rezultat din întîlnirea a două sisteme fonologice (român şi maghiar), care se prezintă simultan în procesul încadrării. În ceea ce priveşte latura pur fonetică a acestor sisteme, teoretic, nu există diferenţe de principiu între acestea, din moment ce organele fonatoare au o compoziţie asemănătoare la toţi vorbitorii, indiferent de limbă. Aşadar, dacă un vorbitor român nu poate pronunţa un /ö/ maghiar, lucrul acesta nu se datorează incapacităţii aparatului său fonator, ci, pe de o parte bazei sale de audiţie care duce la o percepere doar aproximativă a sunetului, pe de altă parte lipsei deprinderilor articulatorii. În momentul re-producerii sunetelor străine, ceea ce duce la deosebiri este, în realitate, baza de articulaţie diferită, faptul că într-o anumită comunitate lingvistică există deprinderi de a rosti anumite sunete sau sînt prezente unele coarticulaţii, pe cînd în cealaltă nu. Unele sunete specific maghiare nu sînt rostite de către români (sau invers) pentru că universul sonor este altul, constelaţia de sunete reunite în acel sistem fonetic particular nu cuprinde respectivul sunet şi nici coarticulaţii în care acesta să intre. Acest lucru nu impune însă o modificare a bazei de articulaţie şi nici nu duce în toate cazurile la modificarea sunetului în cauză, deoarece este mai economic să se apropie sunetul de universul sonor propriu decît a-l modifica. În final, comunitatea lingvistică este cea care poate întări sau respinge unele rostiri, întrucît prin ea se manifestă acel sistem fonetic.

Dat fiind faptul că obişnuinţele de pronunţare ale vorbitorilor celor două limbi sînt diferite, baza lor de articulaţie specifică prezentîndu-se, în unele puncte, ireconciliabilă[353], o analiză riguroasă a mecanismelor adaptative se poate face ţinîndu-se seama de aceste divergenţe. Trecînd peste incongruenţa numerică a seriilor vocalice şi consonantice în care, din capul locului, rezultă elemente fără perechi în cealaltă limbă, mai importante sînt deosebirile de natură calitativă. De aceea, pentru descrierea încadrării unui împrumut maghiar în sistemul limbii române, nu ajunge să se inventarieze fonemele care nu există într-una sau în cealaltă limbă, respectiv există în ambele, dar diferă prin frecvenţa sau distribuţia lor, ci trebuie avute în vedere şi alte aspecte. Printre deosebirile cele mai marcate între sistemele fonologice român şi maghiar se pot menţiona, de pildă: accentul (liber în română vs fix în maghiară), caracterul mai labial al vocalelor maghiare faţă de cele româneşti, opoziţia de cantitate (cu valoare fonologică în maghiară). De asemenea, dificultăţi poate ridica nu numai un sunet sau grup de sunete neobişnuit, ci şi coarticulaţia inedită în limba de sosire. Gradul de alterare joacă şi el un rol decisiv în procesul adaptării deoarece „cu cît o particularitate este

[353] <<Două limbi diferite rareori au aceleaşi seturi de categorii obligatorii>> (E. Nida în HYMES 1964, p. 95, col. 2).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

mai izbitoare, deci mai opusă sistemului propriu, cu atît mai repede se acţionează asupra ei"[354], în sensul reducerii sau eliminării acelor caracteristici care sînt străine şi, prin urmare, disfuncţionale.

Astfel, în funcție de opoziția *accentuat – neaccentuat*, vocalele maghiare se comportă diferit în momentul adaptării lor, una și aceeași vocală poate suferi, la rîndul ei, un tratament deosebit în funcție de accent. De pildă, mgh. [å] > rom. [a] dacă în română vocala este accentuată (ca în *gazdă*), dar mgh. [å] > rom. [ă], dacă aceasta este neaccentuată (ca în *lăcaş*). Exemple se pot da și pentru alte vocale, iar problema devine și mai complexă dacă luăm în considerare și alte aspecte corelate cu accentul în limba română, cum ar fi, de pildă, sistemul de teme al limbii române, structura morfematică și lexicală a cuvintelor în limba română etc. Pe lîngă accent, felul cum se adaptează împrumuturile românești mai este determinat și de lungimea vocalelor maghiare. Cantitatea vocalelor maghiare se află în strînsă legătură cu accentuarea cuvintelor împrumutate și, în același timp, poate constitui și cauza apariţiei unui diftong în română (cf. mgh. *vitéz* > rom. *viteaz*, mgh. *világ* > rom. **vilaag*[355] > *vileag*). În mod asemănător, durata sau apertura neobişnuită pentru română poate genera diftongi (mgh. *ellen* > rom. *alean*)[356]. Alteori, sunetele vecine determină schimbarea într-o anumită direcţie: mgh. [å] după consoane palatale > rom. [ă] > [e, i] (mgh. *csalni* > rom. *(a) celui*). Iarăşi, în alte cazuri, decisiv poate fi caracterul prohibitiv al poziţiei finale în limba română, adică faptul că unele foneme nu sînt permise în această poziţie (spre exemplu, /o/ în poziție finală este rar, caracterizînd neologismele mai recente). Prin urmare, tendinţele interne, la rîndul lor, pot constitui adeseori explicaţia unor modificări în corpul împrumutului. În fapt, satisfacerea acestora constituie mobilul proceselor adaptative.

Vorbitorul poate sesiza unele inechivalenţe între sistemul său propriu şi cel străin, iar modificările pe care le introduce în corpul sonor al împrumutului vor fi făcute din perspectiva celui dintîi. Cu alte cuvinte, el va apropia complexul sonor al cuvîntului preluat de universul sonor permis de propriul său sistem, operînd, aşadar, asupra particularităţilor distinctive maghiare. Încadrarea împrumuturilor maghiare nu presupune însă numai deosebiri, ci se sprijină şi pe existenţa unor asemănări între cele două sisteme, care permit încadrarea relativ uşoară a împrumuturilor. În consecinţă, pentru a deveni un component deplin al limbii române, împrumutul maghiar trebuie să îndeplinească următoarele condiţii: acomodarea,

[354] KIRÁLY 1969, p. 464. De asemenea, diferenţele în structura celor două limbi sînt în proporţie directă cu intensitatea cu care se acţionează asupra împrumuturilor (cf. şi WEINREICH 1974, p. 61-63).
[355] Vezi la PUŞCARIU 1959, p. 204.
[356] „Apertura exagerată pentru urechea românului a unor vocale străine poate produce înlocuirea lor prin diftongi" (PUŞCARIU 1959, p. 204). Cazul îl avem la [e] deschis unguresc şi slav, mai ales cînd erau accentuaţi – vezi mgh. *beteg, nem, hitlen* > rom. *beteag, neam, viclean*; sl. *dĕlŭ, lĕkŭ, vĕcŭ* > rom. *deal, leac, veac*.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

modificarea şi, după caz, chiar înlocuirea sau eliminarea sunetelor care ridică probleme pentru sistemul fonetic al limbii primitorului; dacă este necesar, se adaugă și schimbarea accentului conform principiilor accentologice româneşti şi atribuirea unei forme gramaticale conforme cu sistemul gramatical al limbii române şi cu principiile de funcţionare a paradigmelor limbii române. La nivelul idiolectului însă, nu toate cerințele de mai sus sînt întîlnite, ceea ce nu înseamnă că elementele astfel pătrunse în graiul unor vorbitori nu ar fi pe deplin funcționale. De pildă, accentul nu se modifică mereu, adesea cei în contact direct cu maghiarimea îl păstrează, iar cuvîntul astfel accentuat îndeplinește aceleași condiții de întrebuințare în graiul respectiv ca și unul adaptat din punct de vedere accentologic în limba literară.

Este adevărat că în procesul adaptării un rol important îl au caracteristicile fonemelor ce compun etimonul, substituţia unui fonem străin nu este însă determinată numai de calităţile acestuia, ci, în egală măsură, de particularităţile limbii de sosire[357]. În același timp, încadrarea unui împrumut nu se reduce doar la substituirea fonemelor străine din etimon conform particularităților sistemului fonetic al limbii-țintă. Procesul este mult mai complex, cu implicații nu numai lingvistice, ci și bio-fiziologice și psihologice întrucît, în genere, comprehensiunea sunetelor este doar aproximativă. Astfel, în primul rînd, se pornește de la fluxul sonor al termenului străin, aşa cum este rostit de către un vorbitor nativ, apoi intervine percepţia acestuia de către împrumutător. Acesta din urmă segmentează fluxul sonor şi identifică sunetele componente în funcţie de propriul sistem fonetic şi converteşte apoi unităţile recepţionate în unităţi familiare lui. Cînd încearcă să reproducă fluxul sonor, se pot petrece noi ajustări, deoarece: poate auzi cum aude donatorul, dar nu poate reproduce întocmai sau poate auzi altfel decît aude donatorul şi, în plus, nici nu poate reproduce. Adică există o distincţie între sunetul perceput şi imaginea acustică a acestuia, precum şi între ceea ce crede vorbitorul că produce pe baza acestui model şi ceea ce produce din punctul de vedere al donatorului. Condiţiile adaptării împrumuturilor maghiare în română ţin, în acelaşi timp, şi de epoca în care se realizează împrumutarea căci sistemele (atît român cît şi maghiar) se schimbă în timp[358]. Adaptarea se impune, în principiu, din nevoia de echilibru a sistemului însă o dată echilibrat, sistemul nu se pietrifică, ci rămîne deschis la eventuale schimbări ulterioare. De asemenea, încadrarea se conformează şi principiului economiei limbii, în sensul

[357] Unul şi acelaşi sunet inexistent în sistemul propriu (de pildă /ü/) este redat diferit în limbile spaniolă, greacă, sîrbă, română, engleză etc. (cf. GRAUR 1960, p. 406).
[358] Dacă vrem, de pildă, să studiem reflexele româneşti ale lui /*v*/ unguresc, acest lucru trebuie făcut ţinîndu-se seama de valoarea lui fonetică diferită în cele două limbi în perioada primelor contacte, deosebire ce astăzi nu mai este funcţională (cf. KIRÁLY 1990, p. 28).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

că se evită preluarea unui fonem nou, iar dificultăţile ridicate de cuvîntul străin se înlătură, în majoritatea cazurilor, prin mijloace interne: substituire de sunete sau adaptare morfologică[359].

Formele lingvistice transmise de la o limbă-sursă sînt rareori identice cu formele pe care, într-un final, limba-ţintă le achiziţionează, iar integrarea unui element nou poate urma diferite căi. Schimbările se pot produce în mai multe direcţii, lucru permis de flexibilitatea sistemului limbii care dispune de mai multe posibilităţi de a integra un element. În principiu, schimbarea fonetică în corpul cuvîntului, iniţiată de individ, trece şi în vorbirea unei colectivităţi mai numeroase, o dată ce întîlnește cerințele acelei comunități devine, deci, un fenomen social. Direcţia urmată de un împrumut nu este însă unilaterală şi ireversibilă. Firește, schimbarea are nevoie de acceptul comunității, dar și mediile succesive prin care trece îşi vor lăsa propriile amprente. Astfel, cuvîntul de origine maghiară preluat de un vorbitor român va pătrunde mai întîi în microcomunitatea acestuia. O dată acceptat, el va putea începe drumul propagării către comunități mai largi, unde pot acționa alte presiuni datorate unor caracteristici diastratice și diatopice, deoarece vorbitorii acestor comunități, nefiind în contact direct cu comunitatea maghiară sau, în orice caz, avînd un contact mai slab decît vorbitorii comunității de bază, nu sînt familiarizați cu universul sonor al limbii maghiare. Posibilitățile de a ajunge la mai multe forme ale aceluiași cuvînt cresc dacă acesta pornește din mai multe zone şi straturi, aparţinînd comunităţii românilor aflaţi în contact direct cu maghiarii. Uneori, între diversele forme se dă o luptă în momentul pătrunderii lor în norma literară, alteori poate intra direct doar forma adoptată de comunitatea românească mai puternică sau care are norma literară în stăpînire. La fel cum nu toate cuvintele pornite din sînul unei comunități mai restrînse vor ajunge să fie întrebuințate de către toți vorbitorii acelei limbi, tot așa nu toate cuvintele general acceptate vor supraviețui și nici viabilitatea lor nu este identică peste tot, întrucît nu toate comunitățile exercită aceleași presiuni asupra cuvintelor preluate. Sînt cuvinte care, din diverse motive, încetează de a mai fi utilizate în anumite regiuni deși intrate în normă. De asemenea, în drumul propagării sale, un cuvînt poate face cale întoarsă în sînul comunității de unde a plecat, unde să sufere alte modificări. Lucrul acesta se întîmplă, de altfel, cu unele cuvinte care, odată împrumutate în alte limbi, sînt apoi reîmprumutate în limba de origine, unde poartă cu sine modificări apărute în urma primei împrumutări. Acesta este cazul, de exemplu, al cuvîntului rom. *gingaș* pentru care s-a propus etimonul mgh. dial. *dsingás,* cunoscînd, în Transilvania, și variante ca *dzsingás, zsingás, gyingás*[360]. Or, motive de

[359] De altfel, aceste două modalități de adaptare sînt strîns legate, prima o poate avea drept consecință și pe cea de-a doua.
[360] Vezi KIRÁLY 1967, p. 407-408.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

ordin fonetic și semantic arată că lucrurile stau tocmai invers. Grupul *ds-* are o frecvență cu totul redusă în limba maghiară, astfel încît faptul că mgh. dial. *dsingás* ar fi avut o răspîndire atît de mare încît să se impună într-o altă limbă (română) poate fi pus sub semnul întrebării. Pe de altă parte, între sensul cuvintelor dial. maghiar, respectiv românesc este o distanță prea mare: pe lîngă sensurile 'delicat, firav, fin, fraged, plăpînd, sensibil', comune ambelor limbi, cuvîntul românesc mai înseamnă și 'mofturos, dificil la mîncare, bolnăvicios'. Prin urmare, problema trebuie pusă altfel, și anume: pornind de la etimonul mgh. *zsengés* ('fraged, plăpînd' etc.), cuvîntul românesc *gingaș* a dezvoltat, pe teren românesc, sensuri noi, iar aceste sensuri au contribuit la reîmprumutarea cuvîntului în dialectele maghiare. Astfel, rom. *gingaș* este, fără îndoială, de origine maghiară, drumul parcurs de acest cuvînt putînd fi reprezentat în felul următor: [mgh. *zsengés*] > [rom. *gingaș*] > [mgh. dial. *dsingás*]. Cît privește tratamentul fonetic, acesta nu ridică probleme deosebite: [zs] > [j] (forma *jingaș* atestată în DA, s.v.) > [ğ]. Se știe că, în nord-vestul țării, unde influența maghiară a fost mai puternică, [ğ] se pronunța [j] (cf. *lege* > *leje*), astfel, impunerea lui [ğ] se poate explica și prin încercarea de a înlătura impresia pronunțării dialectale. Apoi, sufixul de agent - *és* > *-aș* (cf. mgh. *szekeres* > rom. *sechiraș*).

Cert este că, pînă ajung la forma finală, unele împrumuturi cunosc mai multe variante fonetice (unele păstrate regional pînă astăzi)[361]. Aceste oscilaţii arată, pe de o parte, că procesul încadrării fonetice are caracter continuu, variantele prezentînd discontinuitate, ele realizîndu-se mai lent, cel puţin faţă de încadrarea morfologică, de pildă, care are loc brusc şi cunoaşte mai puţine variante şi etape. Pe de altă parte, presiunea sistemului acţionează, pe plan fonetic, prin apropiere treptată de aspectul normei româneşti. Lupta dintre cerinţele sistemului fonetic românesc şi caracteristicile sunetelor componente ale cuvîntului de origine maghiară nu este însă unica sursă care dă naştere ezitărilor. Variantele, aşadar, se datorează, pe de o parte nonconformităţii dintre cele două sisteme fonetice (român şi maghiar), pe de altă parte căilor şi mediilor lingvistice multiple prin care trec, precum şi căutărilor succesive de la nivelul vorbitorilor şi al uzului. Prin urmare, este lesne de înţeles că acestea nu apar exclusiv în epoci diferite, ci uneori conviețuiesc în aceeaşi etapă de dezvoltare a limbii şi chiar în aceeaşi regiune[362].

[361] Vezi tratamentul la care sînt supuse variantele rezultate în urma îmbinării sistemelor diferite în TRUDGILL 1986, p. 126 ș. urm. (cu aplicație la îmbinarea dialectelor). Este de remarcat și faptul că schimbările fonetice sînt mai numeroase în cazul împrumutării prin contact popular față de cuvintele preluate pe cale livrescă.

[362] Acceptarea a două tipuri de fonetisme în textele din secolul al XVI-lea (de tipul: *samă – seamă, oraşă - oraşe* chiar în cadrul aceluiaşi text), de pildă, arată ,,toleranţa faţă de anumite forme şi, implicit, faptul că norma nu era fixată" (GAFTON 2001b, p. 86).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

IV. 1. 2. 4. Adaptarea fonetică sub presiunea sistemului[363]

Vorbitorii unei limbi sînt conştienţi de constrîngerile fonologice şi secvenţiale specifice limbii lor materne, altfel zis, sesizează – fără s-o verbalizeze – dacă un anumit cuvînt este propriu, din punct de vedere formal, limbii sale sau străin. Aceste constrîngeri, impuse de cerințele propriului sistem, cu care vorbitorul este obișnuit, provoacă și influențează reproducerea sunetelor unei alte limbi. În unele cazuri, inadvertențele formale dintre propriul sistem fonetic și complexul sonor al cuvîntului străin duc la pronunţarea străină[364], o nonidentitate a imaginii acustice receptate cu aceea produsă de vorbitor. Sigur, lucrul acesta poate să nu fie sesizat de către vorbitor. În cele din urmă, accentul străin poate fi eliminat treptat prin apropierea elementului străin de propriul sistem, adaptîndu-l conform cerinţelor acestuia din urmă, pînă dispare orice particularitate care ar putea leza spiritul limbii materne. Dacă împrumutul rămîne neadaptat se socoteşte disfuncţional, din moment ce nu corespunde condiţiilor necesare impuse de limba-ţintă, un „poliglotizmu", care trăieşte „alăturea de limbă"[365]. Cele mai multe împrumuturi maghiare ale secolului al XVI-lea pot fi socotite adaptate la stadiul limbii române vechi. Formele care astăzi ni se par străine sau parțial adaptate, în special regionale, se datorează, pe de o parte mediilor bilingve care le întrebuințau, pe de altă parte inexistenței unei norme literare comune, în curs de edificare[366].

Adaptarea cuvintelor împrumutate din maghiară conform sistemului morfonologic al limbii române – dincolo de a fi a cerință de sistem a oricărei limbi flexionare - este mai imperioasă, dat fiind că limba maghiară diferă sub aspect gramatical de limba română, şi ea are loc pe baza unor legităţi ale limbii-ţintă. În procesul adaptării, sistemul limbii române acţionează conform naturii sale, dar determinat şi de particularităţile de esenţă şi de aspect ale elementului străin. Deși împrumutul în sine nu cauzează procesul de încadrare, altfel zis nu este nimic în forma și în natura etimonului care ar impune schimbări, nu putem neglija rolul acestuia în adaptare, deoarece, fiind produsul limbii maghiare, el este dotat cu anumite particularități ale acesteia. Astfel, dacă elementul generat de sistemul limbii maghiare, avînd funcționalitate în acel sistem, este luat de acolo și introdus în sistemul limbii române, firește

[363] Pentru presiunea sistemului, aplicată în încadrarea împrumuturilor de origine maghiară în limba română, vezi KIS 1962a, p. 53 ș. urm.; *idem* 1971, p. 41 ș.urm. De asemenea, acestui fenomen îi este dedicată şi cartea autoarei, KIS 1975, unde vezi şi o listă bibliografică (p. 61-62). Cu toate că, în lucrarea autoarei, se insistă asupra naturii morfologice a presiunii sistemului, nu ar fi impropriu să se utilizeze termenul (şi concepţia asociată) şi în cazul domeniului fonetic. Presiunea sistemului, în acest caz, arată condiţiile în care o schimbare în complexul sonor al împrumutului poate fi de aşteptat (cf. VASILIU E. 1968, p. 11).

[364] Condiţiile în care apare „accentul străin" vezi la HYMAN 1975, p. 21 ş. urm.

[365] PHILIPPIDE 1894, p. 167.

[366] Norma literară se constituie ca „o abstracție, încă lipsită de coerență și de principii ferme, sub forma concretă a mai multor variante literare (locale)" (GAFTON 2001b, p. 87).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

că nu doar cuvîntul izolat va interacționa cu sistemul unde a pătruns, ci, practic, întreg sistemul din care a fost luat. Apoi, caracteristicile formale sau/și semantice ale unor împrumuturi vor genera unele interacţiuni mai largi şi mai profunde între sisteme şi altele mai restrînse. Adaptarea cuvintelor de origine maghiară este expresia autorealizării limbii, un proces activ şi, totodată, ireversibil. Pentru a introduce elementul maghiar în contextul limbii române, complexul sonor al acestuia trebuie redat prin mijloace proprii limbii de ieşire, potrivit universului sonor impus de sistemul acesteia. În esenţă, deci, încadrarea fonetică reprezintă totalitatea modificărilor fonetice (necorelate cu fenomene gramaticale) prin care trece complexul sonor al etimonului maghiar pînă cînd devine cuvînt adaptat, propriu limbii române. În momentul pătrunderii, asupra împrumutului maghiar se exercită presiunea sistemului care, la nivelul vorbitorului, se manifestă prin căutarea unor echivalențe între baza de articulație proprie și universul sonor al termenului preluat. Sistemul fonologic, în ansamblul lui, poate cunoaşte infinite realizări, în practica vorbirii însă, nu toate formele posibile se actualizează, datorită normei limbii impuse de uzul îndelungat. Încadrarea fonetică a împrumuturilor de origine maghiară constă, în esenţă, în substituirea unui complex sonor neobişnuit în română cu unul specific sistemului și, după caz, acompaniată şi de reglarea nivelului suprasegmental, adică de atribuirea unui accent în conformitate cu sistemul accentologic românesc. Presiunea sistemului asupra sunetelor şi contextelor fonetice maghiare nu se realizează numai prin substituire, pornind de la baza de articulaţie, pentru a le apropia de cele obişnuite în limba română, ci aceasta cunoaşte şi manifestări de tip inhibitiv: de pildă, mgh. *csoport* > rom. *ciopor* ‘grup mare de animale, turmă’ se poate explica prin deglutinare, terminaţia consonantică fiind confundată aici cu desinenţa acuzativului unguresc, dar şi prin faptul că secvența *-ort* în poziţie finală nu este obişnuită în română. În sfîrşit, fireşte că trebuie avută în vedere şi economia limbii (minimul de efort): complexul sonor căutat va fi cel mai apropiat posibil de etimon (ca mod de formare, loc de formare, cantitate, sonoritate).

IV. 1. 2. 5. Adaptare sau substituire

Procesul de adaptare al oricărui element împrumutat trebuie studiat avîndu-se în vedere în ce măsură diferenţele între etimon şi împrumut se datorează deosebirilor dintre cele două sisteme globale (român şi maghiar), precum și cărui fapt i se datorează corespondenţele fonetice dintre cuvintele din limba de intrare, respectiv din limba de ieşire. Adaptarea împrumuturilor românești de origine maghiară a fost privită, în general, ca un proces în două etape oarecum diferențiate, în sensul că prima parte a etimonului se încadrează fonetic, iar ultima parte se supune integrării morfologice. Separarea nivelului fonetic de cel morfologic

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

nu corespunde însă realității lingvistice sau, în orice caz, nu se poate generaliza. În anumite cazuri, pentru unele dintre împrumuturi, delimitarea celor două planuri este posibilă, deoarece finalul cuvîntului permite recunoașterea acestora, dar nici atunci nu putem vorbi de două realități izolate căci acestea formează o singură unitate lingvistică și, așadar, ele se intercondiționează. Pe de altă parte, de multe ori cele două aspecte se suprapun, iar finalul nu se supune neapărat integrării morfologice, din moment ce se potrivește cu cel maghiar. Spre exemplu, în cazul mgh. *-a* > rom. *-ă*, adaptarea este de natură fonetică, iar adaptarea morfologică devine consecinţă implicită, ca urmare a faptului că cele două se potrivesc. Astfel, împrumutul constituie rezultatul comun al adaptării fonetice şi a celei morfologice. Multă vreme s-au purtat însă discuţii asupra întîietăţii uneia sau a alteia[367]. Cei care susţineau că adaptarea fonetică se realizează prima porneau, probabil, de la ideea că primul contact al individului cu împrumutul are loc prin latura sonoră, iar pentru cei care optau pentru cealaltă poziţie, ritmul rapid cu care se desfăşoară încadrarea morfologică putea constitui un argument solid. Realitatea lingvistică poate fi alta de la caz la caz, fie că adaptarea fonetică o precedă pe cea morfologică, fie invers, fie că se produc concomitent, suprapunîndu-se. Variante fonetice pot exista însă şi după ce cuvîntul s-a integrat în sistemul morfologic al limbii române, avînd adică o anumită temă (consonantică) specifică, asociindu-i-se desinenţe (şi sufixe), intrînd în categoria substantivelor de un anumit gen, la un anumit număr.

Natura substitutivă a încadrării fonetice[368] este cît se poate de firească din moment ce individul care împrumută aplică elementului străin propriul său sistem fonologic, umplînd pozitiile vide (sunetele inexistente în limba sa) cu elementele pe care i le procură propriul său sistem fonetic. Acelaşi mecanism se petrece însă şi atunci cînd vorbitorul întîlneşte foneme existente şi în limba proprie, deoarece nici în cazul în care complexul sonor al etimonului maghiar se prezintă identic cu cel al împrumutului nu se poate admite o identitate perfectă, fiindcă ambele lanţuri sonore realizează alte opoziţii paradigmatice în cadrul limbii proprii şi au distribuţii diferite în interiorul limbii maghiare, respectiv române. Aşadar, orice

[367] În ansamblu adaptarea fonetică se realizează mai repede (KIRÁLY 1969, p. 464). Totodată autorul arată că există cazuri cînd adaptarea la sistemul morfologic o precedă pe cea fonetică sau, în orice caz, acestea se întrepătrund deoarece mai întîi se acţionează asupra particularităţilor mai stridente (KIRÁLY 1990, p. 85). Adaptarea morfologică se realizează uneori mai rapid decît cea fonetică (Kis 1962b, p. 309). În altă ordine de idei, uneori adaptarea la sistemul accentologic precede chiar adaptarea lor la sistemul fonetic (BALÁZS 1964, p. 74).

[368] Despre această problemă vezi PETROVICI 1961; KIS 1975, p. 31, unde autoarea afirmă că: ,,Încadrarea fonetică este de natură substitutivă sub toate aspectele ei"; KIS 1962b, p. 306. Chiar şi S. C. Mândrescu explică unele adaptări prin substituire a terminaţiei: vezi rom. *melegar* < mgh. *melegágy* (în MÂNDRESCU 1892, p. 80). De asemenea, Márton Gy. vorbeşte despre înlocuire de sunete, cu toate că o face în legătură cu încadrarea elementelor româneşti în limba maghiară (în MÁRTON 1965, p. 540).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

corespondenţă fonetică este, în principiu, o substituire, chiar şi aşa-numita ,,conservare" a anumitor foneme.

IV. 1. 2. 6. Cîteva cazuri speciale de adaptare fonetică a împrumuturilor de origine maghiară

În principiu, adaptarea fonetică a cuvintelor de origine maghiară presupune o interacţiune lingvistică complexă, cuprinzînd statutul accentologic, fonologic (printre care, de pildă: poziţia iniţială sau finală a fonemului, lungimea vocalei, ambianţa fonetică), presiunea sistemului morfologic, factori semantici, sintactici în acest proces, chiar şi calitatea de monolingv sau de bilingv a vorbitorilor în contact. De asemenea, presiunea sistemului nu se manifestă la fel în toate timpurile şi în toate regiunile, astfel încît încadrarea devine condiţionată şi de evoluţia istorică a celor două limbi, de repartizarea diatopică a elementelor lexicale, de configuraţia concretă a sistemului la un moment dat, în diferitele zone în care acesta funcţionează.

Nu toate împrumuturile de origine maghiară ridică probleme în privinţa încadrării fonetice în limba română – de altfel amănunţit prezentate de Király Fr. în lucrarea de sinteză dedicată tocmai acestei teme (KIRÁLY 1990), unde se urmăreşte soarta fiecărui fonem din etimoanele maghiare împrumutate. De aceea ar fi de prisos să se reia fiecare caz în parte, mai ales acolo unde scheletul fonetic din limba maghiară este uşor recognoscibil, iar schimbările uşor explicabile din punct de vedere fonetic[369]. Prin urmare, trecînd peste schimbările condiționate fonetic, ale căror explicații se înscriu în cadrele unor tendințe mai generale[370], discuția care urmează se va concentra în jurul a cîtorva situații oarecum speciale, datorate unor probleme ridicate de etimon, printre care: adaptarea fonetică a substantivelor cu *-ă* final ,,neetimologic"[371] sau adaptarea unor împrumuturi care prezintă forme arhaice sau dialectale ungurești.

IV. 1. 2. 6. 1. *–ă* final „neetimologic"

Condiția principală pentru lămurirea adaptării fonetice a împrumuturilor este, în fapt, stabilirea etimonului real, mai ales în situaţiile în care schimbările nu pot fi deduse din

[369] De altminteri, în partea lexicografică a lucrării, articolele dedicate împrumuturilor maghiare din secolul al XVI-lea cuprind și explicații de ordin fonetic (acolo unde este cazul).
[370] Vezi apariția unor sunete specifice românești în corpul împrumutului, precum trecerea la velara *–ă*, guvernată de accent sau diftongarea unor vocale sub accent etc. care se observă și la adaptarea elementelor moștenite, precum și la împrumuturi de alte origini.
[371] Se înțelege prin ,,etimologic" faptul că finalul etimonului, în forma-tip a acestuia, cuprinde fonemul din care a rezultat terminația românească. De altminteri, și în cazul substantivelor cu *-ă* ,,neetimologic", schimbările fonetice se explică prin existența în etimon a finalului corespunzător însă acesta rezultă nu din forma-tip, ci dintr-o formă flexionară, cum se va arăta.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

complexul sonor al formei tip, literare ungureşti. Împrumuturile care se află în această situaţie pot fi derivate dintr-una dintre următoarele situaţii: dintr-o formă cazuală (cuvîntul fiind preluat din maghiară împreună cu desinenţe sau sufixe), dintr-o formă dialectală / regională maghiară sau dintr-o formă arhaică unguresc㠹. Odată stabilit etimonul, se poate trece la explicarea schimbărilor apărute pe terenul limbii române, ca urmare a adaptării fonetice şi/sau a adaptării morfologice.

Astfel, spre exemplu, pentru substantivele de origine maghiară terminate în *-ă*, de tipul: *adămană, bardă, hasnă, holdă, ocă, rudă, samă, talpă, vamă,* dificultatea consta în existenţa ultimului fonem, considerat neetimologic, în corpul cuvintelor româneşti. Deşi eroarea de a fi pornit de la forma-tip a fost destul de repede îndreptată, au apărut alte ipoteze eronate pentru a explica procesul de adaptare a acestor cuvinte, toate rezultate din propunerea unui etimon fals[372]. Printre acestea se numără ideea de provenienţă latină sau teoria filierei slave. Pornindu-se de la conţinutul semantic al unor cuvinte - ca *labă, talpă* - care denumesc părţi ale corpului, se considera că etimologia acestora trebuie căutată în latină deoarece fac parte din terminologia corpului omenesc, fiind introduse, deci, în rîndul cuvintelor moştenite. Argumentul nu este însă acceptabil, nu numai pentru că generalizarea acestei stări de fapte asupra altor cuvinte care sînt identice, sub aspect formal, cu cele anterioare, dar care nu intră în sfera semantică menționată (vezi *bardă, samă, vamă* etc.) este greşită, dar nici sub aspect fonetic nu se poate susține, neexistînd etimoane latineşti pentru acestea. La fel de viciată este și explicarea cuvintelor cu *-ă* final prin teoria filierei slave[373] sau ipoteza că aceste forme ar fi refăcute după forme de plural[374]. Teoria din urmă ar putea fi plauzibilă, eventual, pentru unele cuvinte (de exemplu, *dărab* > *dărabe* > *dărabă*), proces înlesnit şi prin analogia cu alte cuvinte cu *-ă* etimologic (cf. *beartă, dejmă, gazdă, naşfă, pildă*), ea nu explică însă toate exemplele, iar pentru unele devine de-a dreptul nemotivat (precum pentru *talpă,* de pildă, căci în română nu există varianta **talp* de la care s-ar fi format pluralul *tălpi,* sau pentru *ocă* pentru care în română nu s-au inventariat forme de plural). În consecinţă, explicaţia se găseşte în alt loc[375], cel mai probabil fiind aceea că asemenea forme se datorează unor etimoane maghiare într-o anumită variantă morfologică întrucît împrumuturile ajung în limba-ţintă nu izolat, ci prezente în anumite relaţii sintagmatice, desprinse din actul vorbirii sau, mai bine

[372] Prezentarea detaliată a diferitelor teorii se găseşte în KIRÁLY 1990, p. 111-113. Referinţe despre încadrarea acestora vezi şi la KIS 1975, p. 130 – 131; GAFTON 2007, p. 109.
[373] Vezi DRĂGANU 1933, p. 596.
[374] BYCK – GRAUR 1933, p. 14-57.
[375] Spre exemplu, *adămană* putea fi influențat și de sinonimul său *pomană* (KIS 1958, p. 147).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

zis, acele forme se preiau care se repetă[376]. Este destul de greu să precizăm exact în care dintre formele posibile au pătruns în română: cu sufixul posesiv (*talp* + *a*, sufixul *-ja* este de dată mai recentă în maghiară) – derivaţie la care se recurge cel mai des - sau într-o formă de acuzativ (*talp* + *-at*), de plural (*talp* + *-ak*), respectiv o altă formă flexionară[377]. În acest caz, se observă şi acţiunea analogiei cu forme nesufixate[378] (mgh. *gazda* > rom. *gazdă*) care intră, în schimb, în aceleaşi serii paradigmatice (gazd*ák*, gazd*át*). Oricum, o formă cazuală a etimonului reprezintă un punct de plecare solid pentru lămurirea apariţiei *-ă* în română, deşi explicaţia s-ar putea baza, în egală măsură, şi pe o tendinţă mai largă a limbii române, şi anume rostirea oclusivelor finale româneşti cu un apendice exploziv[379].

IV. 1. 2. 6. 2. Forme dialectale

Dificultatea de a deriva forma românească dintr-un etimon maghiar ducea la nonunicitatea soluțiilor lingvistice și în cazul în care prima se explică, de fapt, dintr-o formă dialectală a celui din urmă. În plus, stabilirea etimonului maghiar putea fi îngreunată, în unele cazuri, și de prezența unui complex sonor identic sau foarte asemănător simultan în mai multe limbi. În aceste situații, de regulă se propunea soluția prin etimologia multiplă, printre care figura și originea maghiară, ca o posibilitate, deși, uneori, nu se preciza forma care ar fi dat cuvîntul românesc, sau, alteori, se indica o altă formă decît cea reală.

Acesta este cazul, de pildă, al termenul românesc *alămojnă* ‘pomană, milostenie’ pentru care s-au găsit corespondențe atît în limbile slave, cît și în maghiară. Astfel, cuvîntul a fost explicat prin slavul bisericesc *almužino*, trecut în română, eventual, prin filieră maghiară (vezi TRDW, DA). E. Petrovici[380] a arătat însă că termenul slav nu este atestat în texte vechi slave, nici reținut în dicționarul limbii slave vechi. Apariția acestuia în mai multe limbi slave (slovenă, cehă, slovacă, poloneză etc.) este, deci, de dată mai recentă și cuprinde zona de influență a bisericii apusene. În ceea ce privește aspectul fonetic, acesta este perfect explicabil, dacă nu se ia drept punct de plecare forma literară maghiară de azi *alamizsna,* ci dial. mgh. *alamozsna*. Se poate spune, așadar, că, cel puțin în Transilvania, acest cuvînt a intrat în limba română din maghiară.

[376] Derivarea dintr-o formă flexionară ungurească o întîlnim, de altminteri, nu numai la substantive, dar și la adjectivul *tărcat,* care decurge din mgh. *tarka* + desinența acuzativului (*-á*)*t*, iar explicația se găsește, probabil, și în acest caz în fluxul vorbirii.
[377] Vezi formele de instrumental, circumstanțial la KIS 1975, p. 125 ș.urm.
[378] Vezi şi distincţia între tema scurtă şi tema completă în KIS 1975, p. 131.
[379] Vezi și KIRÁLY 1990, p. 113.
[380] În PETROVICI 1963, p. 291-293.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

De altminteri, un argument în favoarea provenienţei dialectale a asemenea forme[381] l-ar putea constitui faptul că cele mai multe împrumuturi au pătruns prin contacte vii, întreprinse de vorbitori aparţinînd unor regiuni anume şi apoi transmise către comunitatea mai largă, iar diferențierile diastratice și diatopice trebuie avute în vedere nu numai în cazul limbii române, ci și în cel al limbii maghiare. Astfel, unele împrumuturi au pătruns în limbă prin vorbitorii români în contact cu maghiarii, vorbitori ai unei variante dialectale a maghiarei. În acest caz, este cît se poate de înțeles că, în stabilirea etimonului maghiar, trebuie să avem în vedere și aspectul dialectal al acestei limbi.

IV. 1. 2. 6. 3. Forme arhaice

Pe de altă parte, schimbările fonetice petrecute în corpul sonor al împrumuturilor nu se elucidează prin prisma particularităților limbii actuale, explicațiile trebuind căutate întotdeauna la nivelul caracteristicilor limbii dintr-un stadiu mai îndepărtat, cel al perioadei în care s-a efectuat împrumutarea. Uneori însă, schimbările care explică forma românească pot fi puse chiar pe seama unei evoluții petrecute încă pe terenul limbii-sursă.

Un caz interesant îl contituie, de pildă, adaptarea unor împrumuturi terminate în sau cuprinzînd un /ly/ (mgh. *karvaly* > rom. *coroi*, mgh. *sólyom* > rom. *şoim*), în al căror complex sonor au intervenit schimbări încă pe teren unguresc, etimonul, prin urmare, reprezentînd o formă arhaică. Astfel, simpla potrivire, asemănare, sau aparenta identitate a imaginii acustice a unui [ly] maghiar cu un [ĭ] românesc nu explică trecerea [ly] > [ĭ], cu atît mai mult cu cît [ly] nu a dat întotdeauna [ĭ] (cf. mgh. *kristály* > rom. *cleștar*). Explicaţia care pune trecerea [ly] > [ĭ] pe seama unei evoluţii petrecute pe terenul limbii române[382], asemenea cuvintelor moştenite cu un [l] muiat, eventual prin substituire, neglijează datele oferite de istoria limbii maghiare. Astfel, fenomenul trecerii [l'i] > [ĭ] se află şi în limba maghiară[383], de pildă mgh. *holt* 'mort'> **hol't* > rom. *hoit,* unde trecerea unui [l] simplu la [i] nu este admisibilă decît

[381] Vezi şi *bîlci* în explicarea căruia primele cercetări porneau de la forma literară *búcsú*, ajungîndu-se uneori la soluții forțate şi prea puţin aproape de realitatea lingvistică. Astfel, s-a propus, de pildă, explicaţia prin „despicarea" în două elemente de acelaşi fel a vocalei lungi maghiare, urmată de consonantizarea unuia dintre ele (vezi PUŞCARIU 1943, p. 384-390). Principala dificultate consta, deci, în motivarea apariției acelui *-l-* epentetic. Cu toate că S. C. Mândrescu admite şi forma literară *búcsú* ca etimon al cuvîntului românesc, explicîndu-l „întocmai cum din *bőség* s-a născut *bilşug, belşug*, cu intercalarea lichidei *l*", este de apreciat că nu exclude nici posibilitatea provenienţei din mgh. dial. *búlcsú* (în MÂNDRESCU 1892, p. 53). Această din urmă soluție este, de altminteri, cea mai plauzibilă, cu toate că epenteza de acest fel este destul de frecventă în elementele provenite din maghiară (vezi PETROVICI 1963, p. 299).

[382] Un [l'ĭ] < [ly] putea deveni [ĭ] numai pe terenul şi prin acţiunea limbii române (N. Drăganu) sau „[ly] s-a redus (pe terenul românei) la [ĭ]" (O. Densusianu), în BĂRBULESCU 1925, nr. 2, p. 124. Aceste explicaţii se bazau, probabil, pe analogia cu lat. *l'ieporem* > *ĭepure*. Or, cuvintele de origine maghiară avînd [ĭ] nu pot intra în aceeaşi categorie cu cele provenite din [l] palatal pe teren românesc deoarece „trebuie să cercetăm dacă nu ne-au fost date chiar aşa cu [ĭ] de limba maghiară, din dialectele estice ale acesteia" (*ibidem*, p. 125).

[383] Cf. KIRÁLY 1990, p. 180-182.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

dacă presupunem existenţa unei forme intermediare cu [l']. De altfel, pronunţarea palatală a lui *l* [l'] constituie una din trăsăturile care au stat la baza împărţirii dialectelor maghiare[384]. Aşadar, fenomenul cercetat se regăseşte dialectal deja în maghiară într-o etapă anume a dezvoltării acesteia, fiind preluat în română unde, de asemenea, tendinţa muierii consoanelor exista, a făcut ca încadrarea acestor împrumuturi maghiare să nu cunoască nici un fel de obstacol.

Felul în care s-a încercat explicarea adoptării şi adaptării împrumutului rom. *oraş* < mgh. *város* a dus şi el la unele soluţii nefericite[385] a căror principal neajuns îl constituie faptul că nu au în vedere un aspect esenţial: factorul temporal. Trecerea consoanei iniţiale maghiare (*v*-) în vocală (*o*-) pe teren românesc, eventual prin înlocuire se dovedeşte o explicaţie eronată tocmai fiindcă, în cazul unui împrumut din secolul al XVI-lea, explicaţiile trebuie căutate în caracteristicile limbii de atunci[386], idee parţial susţinută şi de faptul că în împrumuturile mai recente nu se mai întîlneşte această substituire. Astfel, sistemul fonetic maghiar în acel stadiu de dezvoltare avea un caracter bilabial, iar în fazele ei mai vechi [v] era rostit ca o fricativă sonoră labială. Întrucît în perioada împrumutării se constata o corespondenţă de sunete între fricativa bilabială [w] unguresc şi [ŭ] românesc, unui astfel de [v] bilabial urmat de [a] îi corespunde în română un [ŭ] care contopit cu vocala următoare a dispărut. Drumul parcurs, deci, ar putea fi reprezentat astfel: mgh. *wá*-> rom. *ŭa*- > *ŭo*- > *o*-, un proces pornit încă pe terenul foneticii maghiare[387], labializarea lui [a] în [o] şi apoi monoftongarea petrecîndu-se însă pe teren românesc. De altfel, consonantizarea semivocalei [ŭ] reprezintă o schimbare general romanică, [w] > [ƀ] > [v], iar în română se produce înainte de a veni în contact cu maghiarii[388]. Dacă limba română n-ar fi avut aceste stadii, ci doar pe [v], atunci [ŭ] maghiar ar fi fost redat prin [v] românesc. La acestea se mai adaugă argumente de natură grafică: în limba maghiară veche litera *u* nota atît [u] cît şi [v], ceea ce în română se nota diferenţiat

[384] BĂRBULESCU 1925, p. 124.
[385] Cea mai simplistă soluţie aplicată a fost aceea de trecere a lui *vá*- accentuat în *o*-, asemenea altor cuvinte, precum: *vágás* > *ogaş, vármegye* > *varmegie* > *ormegie* (MÂNDRESCU 1892, p. 117). Într-o altă formulare, trecerea aceasta se explică deoarece „[v] unguresc era pentru urechea românului o fricativă fonică bilabială, mai apropiată de semivocala [ŭ] decît de [v]" (PUŞCARIU 1959, p. 17-18). Deşi admite o pronunţare maghiară veche a lui [v] prin [w], Al. Graur discută încadrarea acestui cuvînt laolaltă cu celelalte cuvinte de origine maghiară cu un *-va-*, pronunţat *-wa-*, care sînt redate printr-un *-oa-* românesc (mgh. *hitvány*, *oltvány* > rom. *hitioan*, *altoan*) şi cu numele de localităţi (mgh. *Temesvár*, *Földvár* > rom. *Timişoara*, *Feldioara*) (în GRAUR 1935, p. 46-48). În această ordine de idei, unui [va] unguresc îi corespunde diftongul [oa], urmat apoi de monoftongare în cazul cuvîntului *oraş*. Vezi şi formularea cum că [v] unguresc „uneori se păstrează [...] alteori nu se conservă" (DIMITRESCU 1967, p. 89).
[386] Demers parcurs de unii cercetători, în lucrări precum: PETROVICI 1961, p. 25-29; KELEMEN 1971, p. 21; COTEANU – SALA 1987, p. 132; KIRÁLY 1990, p. 44, 198 – 211.
[387] Vezi detaliat la KIRÁLY 1990, p. 198-208.
[388] VASILIU E. 1968, p. 95.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

dintru-început. Aşadar, dacă în etimonul maghiar *város* se găsea un [v] labio-dental şi nu [w] bilabial, atunci textele româneşti l-ar fi redat ca atare, prin *v* (cf. *vileag, vizitiu*).

IV. 1. 2. 7. Accentul împrumuturilor maghiare

Fiecare limbă operează cu mărci distinctive diferite, cum ar fi, de exemplu, *nazalitatea* în franceză, *cantitatea* fonemelor (a vocalelor și a consoanelor) în maghiară, *accentul* în română, care au rol fonologic, fiecare în parte, în cadrul limbilor menționate. În ceea ce privește accentul, în particular, importanța acestuia se constată în toate limbile, dar efectele produse de acesta nu sînt aceleași în fiecare limbă. După cum se ştie, accentul are o funcție contrastivă în organizarea sistemului de sunete, iar schimbările fonetice sînt condiţionate şi de acţiunea acestuia, pentru care o vocală accentuată va urma o altă evoluţie decît una neaccentuată. De asemenea, importanţa accentului reiese şi din faptul că acesta reprezintă elementul fonetic cel mai izbitor din corpul unui cuvînt străin, deşi nu alterează neapărat conţinutul acestuia. Accentul atrage atenţia cu atît mai mult dacă este diferit de cel al limbii care preia. Vorbitorul român care împrumută un element din maghiară poate fi acuzat de ,,accent străin" datorită nepotrivirilor bazei de articulaţie a celor două limbi, din care face parte şi accentul. Uneori, accentului i se asociază și alte particularități fonetice, cum ar fi *intensitatea, înălțimea, durata* pe care diferitele limbi le combină, de asemenea, în proporții diferite. Astfel, de exemplu, în maghiară, cantitatea are un rol de diferențiere semantică și gramaticală pentru care aceasta se diferențiază de accent, spre deosebire de română, unde cantitatea apare doar unde este accentul. Cu alte cuvinte, durata, cantitatea, neavînd o altă funcție, se împletesc mai strîns cu intensitatea în accentul românesc. Astfel se explică de ce vorbitorii români aud accent acolo unde în cuvintele maghiare se află cantitate. Pornind de la aceste constatări, se înțelege că atunci cînd se introduce un cuvînt străin în sistemul unei limbi, accentul va suferi unele modificări. În cuvintele de origine străină, accentul a fost, de cele mai multe ori, menţinut, nu şi în cazul cuvintelor împrumutate din maghiară unde excepţiile par a fi mai numeroase. Deși, în unele cazuri, accentul s-a menținut pe prima silabă (cf. *méșter, lácăt*), de cele mai multe ori accentuarea s-a conformat însă obișnuințelor sistemului limbii române. De aceea, unul dintre aspectele larg discutate ale adaptării fonetice a împrumuturilor maghiare îl constituie încadrarea acestora în sistemul accentologic românesc.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Date fiind deosebirile fundamentale privind locul şi funcţia accentului între limbile română şi maghiară[389], numeroase studii și articole şi-au propus elucidarea mecanismului de atribuire a unui accent românesc cuvintelor împrumutate din maghiară. Cînd un cuvînt de origine maghiară trece în limba română, schimbarea, după caz, a accentului se realizează printr-un proces complex deoarece acesta nu implică doar presiunea sistemului accentologic românesc, care determină deplasarea locului accentului (de pe prima silabă a etimonului pe una dintre silabele cerute de sistemul românesc), ci şi proprietăţile vocalelor (accentuate sau nu) maghiare, şi anume: *lungimea*. Spre deosebire de aceasta, încadrarea elementelor româneşti în limba maghiară nu ridică probleme în privinţa accentuării: fiecare împrumut, indiferent de natura vocalei, va fi accentuat pe prima silabă, potrivit sistemului accentologic maghiar.

Nu este de mirare, aşadar, că principala preocupare a lingviştilor consta în definirea relaţiei între cantitate (a vocalelor maghiare) şi accent (românesc). Cu toate că o oarecare legătură între acestea a fost unanim recunoscută încă de la primele cercetări – pe baza observaţiei, la început empirice, că vocalele lungi maghiare trec în română drept accentuate -, luările de poziţii ale cercetătorilor se diferenţiau prin descrierea naturii, a esenţei acestui raport[390]. În ansamblu, pentru această problematică pot fi distinse două asemenea atitudini, fiecare înglobînd păreri, mai mult sau mai puțin, diferite: 1. accentuarea împrumuturilor maghiare efectuată avîndu-se în vedere numai sistemul accentologic românesc, cantitatea neavînd repercusiuni asupra acestui proces (Treml L.); 2. relația dintre cantitate şi accent considerată a fi de tip cauzal (P. Neiescu, Király Fr.). Firește, între aceste două extreme, au existat și încercări de îmbinare a rezultatelor într-un mod echilibrat (Balázs L.), deși, de cele mai multe ori, și acestea tind către predominanța uneia sau a alteia dintre teoriile amintite. În esență, toate abordările încearcă să explice de ce nu se păstrează accentul pe prima silabă în împrumuturile maghiare deşi acesta nu este cu totul străin limbii române. Nici una dintre

[389] Este arhicunoscut faptul că în limba maghiară accentul este fix, întotdeauna cade de prima silabă, neavînd, astfel, valoare fonologică (adică nu este purtător de sens), pe cînd, în română, avem un accent liber – deşi nu în afara oricăror reglementări căci locul acestuia depinde de structura internă a cuvîntului, plasîndu-se, de obicei, pe una dintre ultimele două silabe ale cuvintelor - şi, de asemenea, poate diferenţia semantic două cuvinte identice sub aspect fonetic (vezi omografele). La această diferenţiere trebuie adăugată şi cea referitoare la cantitatea vocalelor: în maghiară, lungimea vocalelor are rol fonologic (vezi *tör* ‘rupe, sparge’ vs. *tőr* ‘pumnal’) şi este independentă de accent, în română, în schimb, nu există vocale lungi, iar numai cele accentuate au rol fonologic. E firesc ca fiecare limbă să opereze cu mărci distinctive diferite, în realitate însă aceste deosebiri nu sînt chiar aşa de contrastante precum se par: accentul în ambele limbi are, de pildă, o funcţie contrastivă (cf. şi KIRÁLY 1990, p. 64).

[390] Vezi lista principalelor lucrări asupra acestei teme în KIRÁLY 1990, p. 64 unde vezi şi trimiterile la cadrul teoretic mai general (p. 89). Din inventarul celor dintîi următoarele se impun a fi menţionate şi aici: TREML 1934, p. 34-66; NEIESCU 1958, p. 135-143; BALÁZS 1964, p. 67-74; KIRÁLY 1967, p. 63-73; KELEMEN 1971, p. 17-27, în special p. 25; KIS 1975, p. 32, 38-39; MÁRTON 1965, p. 81-86.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

poziţiile menţionate mai sus nu este însă pe deplin valabilă pentru rezolvarea acestei probleme în complexitatea ei, neajunsuri avînd fiecare, după cum se va arăta, şi nici nu sînt suficiente în ele însele.

Primii cercetători, printre care Treml L., pornesc de la ideea că cuvintele împrumutate dintr-o limbă cu cantitate într-una fără cantitate sînt pronunţate după sistemul cantitativ al limbii care împrumută. Altfel zis, în procesul adaptării, primordială este reacţia limbii care primeşte elementul nou. Din moment ce adaptarea constă tocmai în pierderea particularităţilor limbii-sursă, pînă la punctul în care elementul nou-venit devine un constituent propriu limbii care preia, este de aşteptat ca accentuarea cuvintelor de origine maghiară să fie rezultatul acţiunii covîrşitoare a sistemului accentologic românesc. Astfel, din moment ce cantitatea se preia o dată cu elementul introdus, iar limba română nu are această trăsătură, ea nu poate juca un rol în atribuirea accentului şi, prin urmare, accentul va fi acordat exclusiv pe baza tipurilor accentologice existente în limba română care sînt condiţionate de numărul silabelor şi de existenţa sufixelor. Concluzia la care se ajunge este cît se poate de tranşantă: ,,Unei silabe lungi maghiare nu trebuie să-i corespundă numaidecît o silabă accentuată română şi invers. Nu există nici o legătură cauzală între vocalele accentuate româneşti şi cantitatea maghiară”[391]. Într-adevăr, tipul accentologic românesc îşi exercită presiunea asupra accentuării cuvintelor de origine maghiară, acesta nu este însă singurul de luat în vedere (vezi presiunea sistemului morfologic) şi nu putem neglija nici particularităţile limbii din care cuvintele în cauză provin.

Cercetările întreprinse de cercul lingvistic de la Praga, în special de N. Troubetzkoy[392], au arătat între timp că vocalele accentuate din limba rusă, de pildă, sînt mai puternice şi mai lungi decît cele neaccentuate, în consecinţă, şi silabele accentuate sînt mai lungi. De aceea cantitatea şi accentul formează un tot inseparabil pentru ruşi. Avînd această formulare drept fundament teoretic, P. Neiescu absolutizează rolul cantităţii vocalelor maghiare. Se ajunge la extrema cealaltă, aceea de a pune fenomenul exclusiv pe seama unui factor extern: cantitatea vocalelor maghiare considerîndu-se drept cauză, iar accentul rezultat drept efect. În această ordine de idei, unei vocale lungi maghiare trebuie să-i corespundă, în mod necesar, o vocală

[391] TREML 1934, p. 50. Prin acesta nu se neagă existenţa vreunei legături între cantitate şi accent, ci doar că aceasta ar fi cauzală.

[392] N. Troubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1957, p. 55 (cf. şi NEIESCU 1958, p. 138). N. Troubetzkoy atrage atenţia şi asupra faptului că, faţă de limba rusă, în cehă accentul cade totdeauna pe prima silabă, dar cantitatea nu este legată de o anumită silabă şi are valoare fonologică, lucru care îngreunează învăţarea limbii ruse de către cehi şi invers, ceea ce corespunde situaţiei în care se află şi limbile română şi maghiară.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

accentuată românească şi invers[393]. Acest rezultat s-a obţinut, de fapt, pe baza unui număr selectat de cuvinte (deci nu are în vedere toate situaţiile), iar un alt neajuns ar fi că se au în vedere doar acele cuvinte care cuprind cel puţin o vocală lungă şi se lasă neexplicată atribuirea accentului în cuvinte fără vocale lungi (eventual ambele lungi)[394] unde, evident, cantitatea nu mai are nici o relevanţă. Or, nu există motive întemeiate pentru a considera accentuarea cuvintelor cu, respectiv fără vocale lungi, ca două fenomene distincte, ci, în mod sigur, există un principiu mai general care să le cuprindă pe ambele.

Este indiscutabil că vocalele accentuate sînt mai lungi decît cele neaccentuate, lucru demonstrabil în condiţii de laborator. Asta nu duce însă automat la o relaţie de cauză – efect, cu atît mai mult cu cît vorbitorul, acţionînd în condiţii naturale, poate nici nu percepe corelaţia între cantitate şi accent sau, cel puţin, nu o conştientizează. În plus, există exemple şi pentru cazuri în care o vocală lungă n-a rezultat o vocală accentuată: mgh. *bánat* > rom. *bănat*, cu accentul pe ultima silabă. Astfel, accentuarea, în română, a vocalelor lungi maghiare reprezintă doar una dintre soluţiile posibile şi, în nici un caz, nu putem diminua cerinţele sistemului care primeşte. În mod cert, nici una dintre cele două atitudini opuse nu poate fi absolutizată, adevărul aflîndu-se între acestea două.

Valorificînd rezultatele înaintaşilor săi în acest domeniu şi completîndu-le cu unele noi din gramaticile şi îndreptarele ortografice româneşti ale vremii, Balázs L. încearcă să împace cele două extreme, limitînd aria de acţiune atît a cantităţii cît şi a presiunii sistemului. Prin urmare, influenţa cantităţii nu se poate exercita decît în cadrul unuia dintre tipurile accentologice româneşti care, la rîndul lor, nu au o valabilitate generală. În consecinţă, vor fi cazuri în care tipul accentologic este predominant (de pildă, cuvintele terminate în consoană sînt, în majoritatea cazurilor, oxitone), în alte ocazii cantitatea îşi va pune amprenta asupra accentuării, iar alteori ambele rămîn neutre, de pildă, în faţa sufixelor întotdeauna accentuate. Deşi, după propria sa mărturisire, autorul este adeptul unei căi de mijloc, în realitate, se apropie mai mult de formulările de tip categoric ale înaintaşilor săi. Astfel, i se poate reproşa, de exemplu, delimitarea netă a existenţei a două tipuri de accentuare, potrivit căreia cuvintele terminate în consoane sînt oxitone, iar cele care se încheie în vocale sînt paroxitone. Această metodă, care are în vedere exclusiv fonemul final, nu poate fi însă un criteriu absolut în alegerea locului accentului. Accentul exploatează calitatea fonemului şi se plasează pe acea

[393] Márton Gy. (în MÁRTON 1965, p. 539-542) admite şi el această poziţie a lui P. Neiescu în legătură cu corelaţia dintre durata vocalelor şi accent. Studiul pe care îl efectuează are în vedere problema tocmai în sens invers, adică raportul de la accent la cantitate. Autorul constată că vocalele accentuate din împrumuturile de origine română în limba maghiară se transformă în vocale lungi în maghiară.

[394] În acest caz, se resimte influenţa sistemului de accentuare proprie românei - recunoaşte şi P. Neiescu (în NEIESCU 1958, p. 140).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

silabă care îi oferă o realizare mai ușoară, mai rapidă. La fel de importantă este, în română, tendința de a marca hotarul dintre radical și flectiv, ceea ce este și mai vizibil în cazul împrumuturilor deoarece acestea se supun unei analize interpretative structurale şi mai pregnante. În acest fel, accentuarea cuvintelor românești de origine maghiară presupune o bună cunoaştere a structurii lor morfologice, criteriul morfologic combinîndu-se cu cel fonologic pentru alegerea silabelor accentuate, iar, uneori, rezultatul obținut pentru fiecare modalitate în parte coincide.

Király Fr., la rîndul său, reia discuția și, deşi aduce contribuții valoroase și demne de luat în vedere, poziția adoptată de acesta are unele neajunsuri, datorate, în primul rînd, materialului deficitar pe baza căruia își emite părerile. Nu include în statistica[395] făcută de el, lăsîndu-le neexplicate, deci, cuvintele care nu au vocale lungi sau cu toate vocalele lungi care constituie un număr considerabil față de celelalte avute în vedere. Atitudinea autorului, în ansamblu, se alătură celei a lui P. Neiescu, subliniind existența unui raport de la cauză la efect între cantitatea vocalelor maghiare și accentul românesc. Pentru autor, trecerea cantității maghiare în accent este un criteriu de delimitare a împrumuturilor de xenisme, respectiv un semn că respectivul cuvînt nici nu este de origine maghiară. Excepțiile care se constată și care par să nu respecte transformarea cauzală a cantității în accent sînt puse, uneori, pe seama ordinii adaptării: prima dată se acționează asupra particularităților străine mai stridente, iar acțiunea uneia poate face inutilă intervenția alteia. În alte cazuri, faptul că accentul cade pe o vocală maghiară scurtă este explicat prin acțiunea analogiei. Astfel, în opinia autorului, în *bănat* accentul cade pe ultima silabă deși vocala maghiară lungă se găsește în prima silabă (< mgh. *bánat*) datorită analogiei cu alte cuvinte, ca: *lătrat, păcat, spălat.* Pe de altă parte, autorul constată că, în timp ce realizarea cantităţii maghiare drept accent românesc nu se poate contesta, accentul în limba română depinde nu numai de aceasta, ci şi de gradul de deschidere a cavităţii bucale sau de zona convenabilă[396], împinsă către sfîrşitul radicalului. Astfel, în cazul în care cantitatea vocalelor nu joacă nici un rol în accentuarea împrumuturilor maghiare, cel mai des cuvintele sînt accentuate pe una dintre ultimele două silabe: un cuvînt bisilabic, de pildă, este accentuat pe ultima silabă. Există însă şi aici unele situaţii speciale de păstrare a accentului etimologic (pe prima silabă): *lacăt, meşter*. Acesta, bineînţeles, nu înseamnă că elementele împrumutate din maghiară ar fi modificat structura accentologică a limbii române, ci că influenţa maghiară s-a putut exercita datorită flexibilităţii sistemului românesc.

[395] Față de materialul restrîns folosit de P. Neiescu (pe baza listei lui S. C. Mândrescu din MÂNDRESCU 1892), Király Fr. include mai multe cuvinte și mai variate (din dicționarul lui Tamás L.).
[396] KIRÁLY 1990, p. 75.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Din cele spuse reies următoarele constatări: criteriul general valabil pentru accentuarea cuvintelor de origine maghiară nu poate fi cantitatea, aplicabilă doar la un număr de cuvinte care cuprind cel puțin o vocală lungă. Acesta trebuie căutat, mai degrabă, în structura morfologică a cuvîntului care condiţionează plasarea accentului[397], cu intervenţia, într-o măsură mai mare sau mai mică, a cantităţii, respectiv a consoanei sau a vocalei finale. În ansamblu, adaptarea împrumuturilor româneşti de origine maghiară nu ridică probleme insolubile, mai ales dacă se clarifică cauzele precise, iar mecansimul este abordat din perspectiva sistemului care primeşte elementele străine. Fiind în posesia cunoştinţelor referitoare la funcţionarea condiţiilor interne, se poate determina obiectiv calitatea şi măsura influenţei maghiare. De asemenea, cunoaşterea amănunţită a particularităţilor ambelor limbi, inclusiv în stadiul de dezvoltare atins în epoca împrumutării, poate înlătura greşelile de stabilire a unor etimoane false.

IV. 2. Influențe maghiare asupra vocabularului românesc

Dintre înrîuririle lexicale exercitate asupra limbii române, după cele ale superstratului slav, influența ,,cea mai consistentă, mai importantă și mai uimitoare ca pondere”[398] este cea maghiară. Ca și în cazul celorlalte fenomene, interpretarea datelor lingvistice privitoare la domeniul vocabularului trebuie tratată sub două aspecte: o dată în funcționalitatea sa în epocă (secolul al XVI-lea), a doua oară în stadiul limbii actuale. Importanța unui termen preluat se definește, așadar, pe de o parte, pe baza raportării la un moment istoric dat, pe de altă parte, sub aspectul evoluției acestuia, din momentul intrării sale în limbă și pe tot parcursul existenței și funcționării sale în limbă. Studiul lexical limitat la prezența unui cuvînt într-o anumită etapă a dezvoltării limbii nu rezolvă nimic, el singur, cel mult ajută în inventarierea materialului lingvistic. Aceasta, însă, ar fi o mumificare a realității lingvistice. De aceea, împrumuturile maghiare întrebuințate în textele secolului al XVI-lea trebuie discutate în raport cu conservarea, respectiv dispariția lor spațio-temporală.

IV. 2. 1. Împrumuturi maghiare

Împrumuturile maghiare lexicale reprezintă rezultatul firesc al convieţuirii celor două comunități lingvistice. Acestea au avut puterea de a determina structura vocabularului românesc chiar și dincolo de perioada contactului propriu-zis. Cu cît mai strînse și mai variate

[397] Poziția accentului în română este impusă de necesităţi morfologice, accentul plasîndu-se la intersecţia fonemelor cu valoare lexicală şi a celor cu informaţie gramaticală (KIS 1975, p. 64) de unde şi tendinţa de a apropia accentul de flectiv.
[398] GAFTON 2007, p. 109.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

au fost raporturile interetnice, în special în anumite zone, cu atît mai intens s-au întrepătruns și cele două sisteme lingvistice, fiecare reacționînd însă în chip diferit. În mod cert, dintre toate compartimentele, vocabularul este acela care se modulează cel mai spectaculos, cu cea mai mare propensiune către împrumut și în ritmul cel mai alert. Schimbările survenite în lexicul unei limbi pot fi urmărite destul de ușor și la un relativ scurt interval după producerea lor. Aceste schimbări nu sînt însă determinate în mod absolut de factori lingvistici, ci se află în strînsă legătură și cu realitatea extralingvistică. Printre factorii lingvistici care favorizează împrumutul se pot menționa: existența unei poziții vide în sistem sau ocupate de un termen care, din punct de vedere lingvistic, se află în declin[399], accesibilitatea lanțului sonor, analogia cu alte forme etc. Toate acestea sînt însă sprijinite de condițiile extralingvistice, cum ar fi: dinamica contactelor interetnice, amplitudinea acestora, mărimea teritoriului pe care se produc contactele, mișcările populațiilor, dar și alte condiții sociale sau culturale[400].

În principiu, se împrumută numai acolo unde sistemul limbii prezintă goluri resimțite intolerabile de către comunitatea de vorbitori, altfel zis, numai cînd se prezintă nevoia[401] de a denumi ceva nemaiîntîlnit pînă atunci sau ceva distinct de cele existente în realitatea percepută de aceasta. Comunitatea lingvistică care întîmpină dificultăți de denumire, uneori chiar și de conceptualizare a unei realități obiectuale sau conceptuale, împrumută adesea termenul din limba cu care se află în contact și în care noțiunea fusese designată. Se pot împrumuta, însă, nu numai termeni care denumesc noțiuni, fenomene, lucruri noi, dar și cuvinte care arată o anumită nuanță, un aspect mai nou al unor realități mai vechi pentru care termenul generic, uneori chiar și termenul specializat, exista în limbă. În acest caz, împrumutul recent și corespondentul său mai vechi coexistă[402] în limbă. Cu timpul, aceștia pot intra în concurență, eventual eliminîndu-se unul dintre ei, sau specializîndu-se amîndoi sau numai unul.

Pe durata contactelor româno-maghiare, s-au ivit numeroase situații în care împrumutarea de termeni se prezenta ca fiind imperioasă, fie pentru a denumi o realitate

[399] Cf. GAFTON 2007, p. 112.
[400] Cauzele împrumutării sînt diferite și în funcție de vorbitor monolingv, respectiv bilingv. Pentru cel din urmă se poate invoca și comoditatea (*paresse intelectuelle*, în DAUZAT 1922, p. 119). Astfel, un bilingv apelează cu o mai mare ușurință la termeni din L2 pentru a asigura fluența comunicării.
[401] Firește, această nevoie nu constituie întotdeauna o necesitate reală și esențială pentru comunitatea respectivă. Cîteodată moda lingvistică se resimte drept o necesitate care nu mai ține însă absolut de sistemul limbii în sine. O asemenea epocă o trăim chiar acum, cînd termenii englezești dau năvală de-a dreptul în aproape fiecare compartiment al lexicului a numeroase limbi și constituie chiar o măsurătoare a gradului de cultură a unui individ. Asupra acestei probleme vezi ZAFIU 2001 sau rubrica permanentă *Păcatele limbii* din „România Literară".
[402] Împrumutul și sinonimul său vechi pot coexista în limbă deoarece au un conținut semantic nu perfect identic. Dacă conținutul semantic este totuși identic, atunci acestea coexistă drept variante teritoriale pentru aceeași noțiune (KIS 1975, p. 156).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

existentă la comunitatea de vorbitori maghiari, introdusă în rîndul românilor tocmai prin intermediul acestora, fie pentru a rezolva o dificultate de lexicalizare a unei realităţi cunoscute. De regulă, aceste cuvinte constituie nişte ,,împrumuturi necesare"[403] în contextul vremii în care au fost preluate. În aceste cazuri, necesitatea împrumutării vizează sistemul în întregimea lui, altfel spus, împrumutul se justifică fie printr-un gol conceptual şi/sau formal care se cerea a fi umplut, fie prin faptul că vechii termeni echivalenţi s-au supraîncărcat sub aspect semantic, sau pur şi simplu s-au uzat. Aceste împrumuturi pătrunse în urma sesizării unui ,,punct slab" al sistemului au avut şanse mai mari să fie adoptate de către toţi vorbitorii limbii, firește, în măsura în care contextul extralingvistic le impunea.

Pe de altă parte, *necesare* pot fi considerate şi acele împrumuturi maghiare care nu se revendică de la vreo cerinţă a sistemului, însă corespund unor nevoi de comunicare şi, în ultimă instanţă, nevoii de socializare în contextul conviețuirii[404] româno-maghiare. Cu alte cuvinte, unele împrumuturi maghiare aveau termeni echivalenţi în limba română şi, în plus, aceştia din urmă nici nu erau uzaţi, ci perfect funcţionali. În acest caz, împrumuturile respective puteau fi întrebuinţate alternativ cu termenii vechi românești, însă întrebuinţarea lor era mai restrînsă sau regională. Chiar dacă termenul preluat din maghiară rămîne în afara *sistemului* limbii române însă, el face parte din uz, şi, ca atare, nu este de neglijat.

Alte împrumuturi maghiare vechi apar drept formă a exerciţiului limbii. Astfel, unele elemente lexicale de origine maghiară cu corespondente în limba română, fie că aduc o (nouă) precizare faţă de termenul existent fie că nu, reflectă şi nevoia de cizelare a limbii române vechi cu un vocabular mai sărac, nevoia unei exprimări mai rafinate. Nu de puţine ori, traducătorii aflaţi în faţa unor concepte mai puţin familiare, au recurs la soluţia împrumutului pentru a ieşi din impas. De asemenea, trebuie remarcat că efortul acestora nu se îndrepta doar către soluţionarea unor dificultăţi de redare cît mai fidelă a mesajului divin, ci şi spre configurarea unor mijloace de exprimare adecvate. Astfel, alături de situaţiile cînd se constata o diferenţă de sens sau cînd s-a sesizat că acelaşi termen acoperă două cîmpuri semantice foarte apropiate, introducerea unor sinonime pentru cuvinte existente se prezintă ca fiind îndreptăţită întrucît urmăreşte obţinerea unor efecte expresive. O asemenea valoare putea avea, de pildă, *alean* care apare întotdeauna alături de corespondente românești din textele vechi. Firește, unele dintre acestea sînt superflue, chiar parazitare pentru limba română,

[403] Spre deosebire de ,,împrumuturi de lux" (PUŞCARIU 1940, p. 366). În opinia autorului, pierderea unui termen şi înlocuirea acestuia cu un altul nu se leagă în mod necesar de importanţa noţiunii pe care o reprezintă, ci se datorează unui ,,simplu fenomen de uzare" (*ibidem*, p. 279).
[404] Cf. GAFTON 2010b, p. 80. De altfel, cînd se iau în vedere comunităţile compozite sub aspect etnic, autorul consideră, pe drept, procesul de împrumutare ca fiind ,,forma plenară de funcţionare a limbii" (*ibidem*, p. 81).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

singura lor explicație constituind-o influența textului de tradus. De pildă, nimic altceva decît influența sursei maghiare nu motivează prezența formei *amen* ‘amin’ în FRAG. TOD. (4^{v}/17), ocurență, de altminteri, singulară printre textele românești vechi. Cu toate că, inițial, asemenea împrumuturi caracterizează, mai cu seamă, graiurile regionale, intrarea lor în limba română scrisă, precum și întrebuințarea lor repetată a putut face ca unele dintre acestea să capete o mai largă răspîndire, eventual devenind uzuale.

IV. 2. 1. 1. Asupra vechimii împrumuturilor maghiare

În principiu, împrumuturile maghiare au început să pătrundă în limba română o dată cu stabilirea primelor contacte, cu toate că o penetrare mai masivă trebuie să fi avut loc ceva mai tîrziu. Stabilirea vechimii împrumuturilor ridică o serie de probleme, începînd cu lipsa unor dovezi directe și concludente. În acest sens, cu o oarecare certitudine se poate stabili vechimea acelor cuvinte care au fost preluate pe cale livrescă, pătrunzînd în urma traducerii unor modele ungurești. De asemenea, date mai precise, deși indirecte, ne pot furniza și cercetările întreprinse în domeniul istoriei, de pildă. Astfel, acele împrumuturi care sînt strîns legate de schimbările în viața politică, socio-administrativă etc. a românilor, produse ca urmare a contactului cu maghiarimea, sînt relativ ușor databile, întrucît este de presupus ca numele să intre concomitent cu aceste schimbări, eventual cu puțin timp înainte sau după.

De multe ori însă, este destul de greu să se stabilească momentul intrării împrumuturilor în limba română, mai ales atunci cînd singurele date disponibile sînt cele reprezentate de înregistrările lor în textele românești (sau slavo-române), caz în care datarea împrumuturilor maghiare poate coincide sau nu cu data celui mai vechi text care l-a înregistrat. Pe de altă parte, atestările pot fi imperfecte, textele necuprinzînd toate graiurile românești de pretutindeni și, în plus, înregistrările pot fi inconsecvente. Uneori, împrumuturile se notează mai tîrziu decît este de presupus ca acestea ar fi intrat în limbă, alteori sînt atestate de timpuriu după care pot lipsi datele pentru secolele următoare, caz în care nu se poate stabili cu exactitate dacă termenul respectiv a dispărut din limbă pentru perioada în care nu se atestă, reintrînd, în cele din urmă, sau dacă acesta se menținea fără întrerupere, doar că nu a apărut în texte.

Prin urmare, constatarea vechimii împrumuturilor este, de multe ori, doar aproximativă și prezumtivă, deși nu cu totul arbitrară. Cu toate neajunsurile arătate, concluziile formulate pe baza informațiilor procurate în mod indirect pot corespunde realității. Astfel, cele mai vechi împrumuturi maghiare sînt atestate încă în texte românești redactate în

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

alte limbi, cum ar fi latina[405] sau slavona. Apoi, unele constatări se pot face pe baza materialului lingvistic oferit de primele texte scrise, integral sau parțial, în română. Spre exemplu, chiar dacă nu avem alte înregistrări sau date istorice, dacă un împrumut maghiar apare în mai multe texte românești vechi și aparținînd unor zone variate, acesta trebuie să fi circulat și înainte de momentul consemnării, cel puțin într-una dintre regiunile românești. La fel împrumuturile care apar în zapise, documente, scrisori etc. românești, au, de regulă, o vechime considerabilă, chiar dacă unele caracterizează zone mai restrînse, din moment ce asemenea texte consemnează cel mai fidel aspectul vorbit al limbii. De asemenea, împrumutul unguresc care nu fusese consemnat în textele din secolul al XVI-lea, însă apare notat, în mod frecvent, începînd cu veacurile următoare, putea avea curs și anterior etc.

În ansamblu, am putea distinge două straturi ale împrumuturilor maghiare în limba română: unul mai *vechi* și altul mai *recent*, cu toate că, uneori, se pot constata și diferențieri diatopice, în sensul că unul și același împrumut poate fi mai vechi în unele arii lingvistice și mai recent în altele.

Împrumuturile mai vechi sînt databile începînd cu secolele al XI-lea – al XII-lea pînă pe la secolul al XIV-lea[406]. Probabil că în această perioadă puteau pătrunde cuvinte precum: *alean* (‘împotrivă’), *a amistui* (‘a dispărea’), *bardă, a bănui, belșug, beteag, beteșug, bir, a birui, a (se) bizui, bîlci, a bîntui, a celui, a cheltui, chezaș, a chibzui, chilin* (‘separat’), *chin, chip, dejmă, a făgădui, fel, feredeu* (‘baie’), *gazdă, gînd, a hălădui* (‘a fi fugar, a scăpa cu viața, a trăi liniștit’), *hiclean*[407], *holdă, hotar, (h)eleșteu, a îngădui, a lăcui, majă, marhă, mertic, meșter, neam, nemeș, oraș, pildă, samă* (‘socoteală’), *sălaș, sicriu, a (se) sîrgui, a sudui, șireag, șoim, talpă, a tăgădui, a (se) tămădui, tîlhar, uriaș*[408]. Printre argumentele care dovedesc vechimea acestor termeni putem invoca, cu valabilitate diferită de la caz la caz, următoarele indicii: atestările în documente slavo-române[409]; frecvența lor în texte românești vechi; apartenența la fondul principal lexical vechi (și de azi)[410]; faptul că au numeroase

[405] Vezi prezența lui *iobag* într-un document din 1469, Reteag: „*Johannes Volah, **iobagio** domini nostri*” (cf. DIMITRESCU 1973, p. 10).
[406] Cf. IVĂNESCU 2000, p. 439. Vezi și S. C. Mândrescu (în *op. cit.*, p. 13).
[407] N. Drăganu (în DRĂGANU 1921-1922a, p. 588), cu sensul ‘perfidus’ îl plasează în secolul al XV-lea. Termenul a intrat, probabil, nu numai prin biserică, ci și pe cale politico-militară și socială, caz în care se referea la lipsa loialității față de suzeran sau moșier.
[408] Cf. și IVĂNESCU 2000, p. 440-441. Unele figurează și la O. Densusianu (în *ILR, I,* p. 239) ca fiind dintre cele mai vechi, altele sînt plasate în secolele următoare de Tamás L., în TAMÁS 1943, p. 342-351.
[409] Vezi BOGDAN 1946.
[410] Vezi GRAUR 1954, p. 53-55.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

derivate și/sau sensuri dezvoltate, precum, rar, și stadiul de dezvoltare a înseși limbii de proveniență (maghiare)[411].

Din secolul al XV-lea cunosc atestări împrumuturile: *ban, birău, chelciug (chelcig, chelșug), iliș(ar), mohorît* (toponimic)*, pîrcălab, pîrgar, secui, șoltuz* (Mold.), *uric, vamă, vameș* (cf. DLRV). Asta nu înseamnă că acestea, sau cel puțin unele dintre ele, nu ar fi putut avea curs și în etapele anterioare.

În sfîrșit, probabil în timpul Reformei au trecut în română elementele maghiare, precum: *a aldui, băsău, biu* (*de biu* 'abundență, belșug'), *budușlău, a bintătui, a celui, dorobanț, făgădaș, feleleat, a felelui, hasnă, jimblă, lăcaș, mește(r)șug, a ponoslui, răvaș, șinor, tîrnaț*[412]. La fel ca și în alte cazuri, nu este cu totul exclus ca unele dintre acestea să fi circulat (și) în graiul viu al poporului și înainte, chiar și în medii mai restrînse.

Cum era firesc, o dată cu dispariția realității denumite, unele împrumuturi au dispărut din limbă, au devenit arhaisme sau și-au restrîns circulația la o întrebuințare regională. Altele, mai cu seamă cele care denumesc noțiuni importante, și-au întărit poziția în limba română, unele intrînd în fondul principal lexical actual, iar altele au suferit de pe urma concurenței cu alte elemente ori a cerințelor diferite venite dinspre contextele în care apăreau.

IV. 2. 1. 2. Clasificarea împrumuturilor. Împrumuturi populare vs. culte

Împrumuturile ungurești însumează o cantitate deosebită în cadrul lexicului românesc, atît cu privire la perioada veche cît și la stadiul actual. De bună seamă că nu toate au același rang și nici nu ocupă aceeași poziție în limba veche și/sau în cea actuală. De-a lungul cercetărilor, acestea au fost clasificate pornindu-se de la diverse criterii, precum: aspectul fonetic, în funcție de care s-au diferențiat cuvinte „încetățenite" și „străine"[413], primele avînd o vitalitate și o productivitate mai mare în raport cu norma comună; răspîndirea geografică, în funcție de care, în general, se disting cuvinte *general cunoscute*, respectiv *regionale*, „provincialisme"[414], primele fiind mai reprezentative în planul sistemului, pe cînd cele din urmă se raportează îndeosebi la uz; cîmpurile semantice în care acestea intră[415] etc. O altă distincție în rîndul împrumuturilor maghiare se poate face cu privire la modul lor de

[411] Spre exemplu, împrumutarea susbtantivelor cu *–ă* final trebuia să se fi produs înainte de dezvoltarea în maghiară a unui *-j-* între temă și sufixul posesiv (cf. KIS 1958, p. 150).
[412] TAMÁS 1943, p. 353-362 unde vezi și alte împrumuturi databile din (în) secolele XVI-XVII.
[413] Vezi Alexics 1888. Cf. și distinția între „cuvînt străin" și „împrumut", în KIRÁLY 1990, p. 48-62. Vezi și „naturalizarea" împrumuturilor (GAFTON 2010b, p. 78).
[414] Vezi MÂNDRESCU 1892, p. 9-10. De altminteri, întreaga lucrare este structurată în două părți, potrivit ariei de circulație a împrumuturilor maghiare, distingînd între *provincialisme* și *cuvinte comune tuturor românilor*. Majoritatea cercetătorilor diferențiază, de fapt, împrumuturile sub acest aspect (vezi și PUȘCARIU 1974, p. 419). Autorul care le tratează nediferențiat este Tamás L., în EWUR.
[415] Vezi TAMÁS 1943, p. 342-367; IVĂNESCU 2000, p. 440-441; NICULESCU 2005, p. 117-124.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

pătrundere. Această modalitate de abordare este, probabil, cea mai antrenantă şi mai complexă, din moment ce, în acest caz, demersul implică numeroase aspecte de luat în vedere, ridicînd însă şi unele probleme care nu întotdeauna pot fi rezolvate fără echivoc.

În ansamblu, împrumuturile maghiare vechi au cunoscut o cale de pătrundere populară şi una cultă, cele două clase de cuvinte prezentînd atît deosebiri cantitative, cît şi calitative. Ungurismele *populare*, mai numeroase, sînt rezultatul conviețuirii îndelungate, produse în urma unor contacte intense şi vehiculate pe cale orală, caracterizînd, deci, graiurile vii. În schimb, maghiarismele *culte*, mai puține la număr, au apărut în mod spontan şi brusc, cunoscînd o pătrundere livrescă, de cele mai multe ori introduse ca soluții de traducere, impuse de conținutul textului, unele fiind reținute şi în alte texte românești, aflate în filiație directă sau nu. În mod firesc, primele se prezintă mai rezistente la factorul timp. În egală măsură, ambele, la rîndul lor, se diferențiază şi în cadrul clasei din care fac parte. Astfel, împrumuturile populare se disting între ele în funcție de norma comună sau regională la care ne raportăm, unele cunoscînd întrebuințări generale, caracterizînd graiurile românești de pretutindeni, altele mai restrînse, regăsite doar în anumite graiuri locale. Pe de altă parte, elementele livrești se diferențiază (şi) în funcție de originea etimoanelor. Astfel, o parte a termenilor cărturărești a fost preluată din maghiara vorbită, pe cînd neologismele savante aparțin, de fapt, terminologiei bisericești, la proces participînd, astfel, şi unele dintre limbile din care s-a tradus *Biblia*.

Dintre acestea, unele probleme mai speciale le ridică elementele culte împrumutate dintr-o variantă teritorială a maghiarei vorbite şi care apar în traducerile românești efectuate după surse maghiare. În acest caz, delimitarea a ceea ce se datorează originalului maghiar de ceea ce aparține autorului cunoscător de maghiară, sau unor obişnuințe, respectiv normei specifice zonei – influențate de maghiară –, este mai degrabă dificil de făcut, uneori chiar imposibil.

Printre indiciile care pot arăta caracterul popular, respectiv cult al unui termen de origine maghiară aflat în această situație se pot menționa: prezența sau absența etimonului unguresc acolo unde se înregistrează împrumutul, repartizarea ulterioară a acestuia din urmă, precum şi productivitatea lui. Valoare probatorie absolută nu are nici unul dintre aceste indicii, însă probabilitatea crește dacă rezultatele obținute în cazul fiecăruia în parte coincid. Spre exemplu, acei termeni care în textul românesc apar drept replică imediată şi coprezentă a etimonului unguresc, au cunoscut, cel mai probabil, o pătrundere livrescă. Ei nu cunosc o repartizare ulterioară - fie şi restrînsă - în texte afiliate sau nu sînt productive. Astfel, majoritatea maghiarismelor culte sînt introduse în acelaşi loc ca şi corespondentele lor

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

ungureşti din textul-sursă, fiind specifice textelor calvino-româneşti din zona Banat-Hunedoara şi cunosc relativ puţine derivate şi puţine forme flexionare, funcţionalitatea lor limitîndu-se la o singură secvenţă a textului românesc: aceea în care ele apar. În această situaţie se află, de pildă: *batăr, gheman, jemblă, lepiniu, mereu, rudă, siriu, a sucui, şinor* (în PO) şi *nemzet, uluită* (în FRAG. TOD.).

Existenţa etimonului maghiar în textul de tradus poate indica pătrunderea cultă a împrumutului în limba română însă nu în mod absolut necesar. Altfel spus, în anumite cazuri, concurenţa etimonului şi a împrumutului reîntăreşte doar un termen, eventual deja aflat în uz (vezi *a aldovani, a aldui, berc, giolgiu,* în PO). În acest caz, introducerea maghiarismului în acea secvenţă poate să nu reprezinte o constrîngere datorată textului-sursă, cel puţin nu exclusiv, ci, eventual, o opţiune a traducătorului, o alegere la fel de firească ca şi aceea făcută în cazul oricărui alt element din vocabularul activ al unui vorbitor. Pe de altă parte, există şi unele situaţii în care etimonul maghiar este prezent în textul maghiar, dar acesta se notează în alt loc decît împrumutul introdus în română (vezi *alnic, naşfă, a văndăgi,* în PO). Acest fapt poate constitui un indiciu în favoarea statutului de element popular al termenului românesc, nefiind însă un lucru cert, întrucît mintea traducătorului este capabilă de a reţine, pe parcursul traducerii, date pe care, ulterior, le poate întrebuinţa independent de textul-sursă. În acest caz, caracterul cult al termenului se poate motiva prin apariţia sa izolată.

Mai uşor de tratat sînt neologismele savante care aparţin terminologiei ebraice şi greceşti a *Bibliei,* pe care traducătorii le-au putut prelua, uneori fără nici o modificare, din textul maghiar. Printre acestea putem menţiona, spre exemplu: *pint, sicluş* (din PO), *amen*[416] şi *joltar*[417] (din FRAG. TOD.), a căror prezenţă se motivează ca o replică imediată la textul de tradus. Dintre acestea, ultimele două nu răspund unor nevoi reale, limba română avînd termeni pentru ceea ce denumesc maghiarismele respective. Prezenţa lor s-ar putea explica fie prin traducătorul bilingv în vorbirea căruia cele două sisteme lingvistice prezintă întrepătrunderi atît de pronunţate încît acesta nu a mai simţit nevoia de a le înlocui cu corespondentele lor româneşti[418], fie prin norma regională, puternic influenţată de maghiară şi care acceptă asemenea forme. Pe de altă parte, acestea pot reflecta şi o anumită obişnuinţă cu terminologia liturgică maghiară, deprindere care, în cazul lui *joltar,* de pildă, cunoaşte şi concretizări ulterioare, acesta fiind găsit şi în cărţile de cîntece din secolul al XVII-lea.

[416] Etimonul maghiar este de origine ebraică (<*ámén*), pătruns în limba bisericească ungurească prin intermediu grecesc şi latinesc (vezi MESZ, s.v.). Corespondentul românesc *amin* a cunoscut o intermediere slavă.
[417] Etimonul maghiar este de origine grecească (<*pszaltérion*), pătruns în maghiară prin intermediu latinesc (<*psalterium*) şi nemţesc (<*Psalter, salter*) (cf. MESZ, s.v.). Termenul românesc echivalent *psalm* a pătruns prin intermediu slav.
[418] Aceleaşi motivaţii ar putea avea şi întrebuinţarea cuvîntului *nemzet,* preluat din maghiara vorbită.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

În mod indiscutabil, caracterul *popular* sau *cult* al unui termen trebuie verificat și susținut prin diverse date de ordin extralingvistic (istoric, geografic etc.), respectiv lingvistic, problema nerezolvîndu-se exclusiv prin analiza unui singur text. Pe de altă parte, demarcația poate arăta rezultate diferite în funcție de varianta funcțională a limbii pe care ne situăm: uz regional sau limbă comună. În primul caz, statutul împrumutului se stabilește pentru fiecare regiune în parte deoarece unul și același termen poate cunoaște o circulație în graiul viu al unei regiuni, avînd, deci, caracter popular și să devină un element cu întrebuințare livrescă într-o alta. Astfel, un împrumut cu statut popular într-o zonă de contact direct între români și maghiari poate să capete caracter cult într-o altă zonă, unde termenul în discuție nu este familiar uzului și, deci, a fost reținut în text din alte considerente decît acolo unde aparținea, eventual, normei regionale. Interesantă se prezintă, de pildă, situația lui *alcam* 'viclenie, cursă, capacă' care, în secolul al XVI-lea, se găsește notat la Coresi, în *Apostolul* din 1566 și în CC_2 (173/30). Repartiția termenului cuprinde zone din Transilvania de nord, în textul coresian datorîndu-se, probabil, influenței unor originale nordice.

De regulă, în cazul unui text care nu a avut la bază o sursă maghiară, caracterul cult al termenului se poate verifica, cu un oarecare grad de certitudine, prin confruntarea materialului lingvistic înregistrat pentru regiunea în care s-a redactat textul. Astfel, de pildă, într-un text precum CB, sau în unele texte coresiene, un termen care are o ocurență singulară sau accidentală, nefiind atestat în alte texte aparținînd regiunii sud-ardelenești, are o proveniență, mai probabil, livrescă în text. Cu toate că aceste elemente nemunținești, la rîndul lor, se explică, probabil, prin influența unor originale nordice, o curiozitate o poate reprezenta, totuși, faptul că acestea nu au fost eliminate sau înlocuite de autorul, tipograful sau revizorul textelor. Spre exemplu, reține atenția termenul *a otălmăzui* 'a apăra', înregistrat în MO și în CC_1[419]. Firește, prezența lui în aceste texte s-ar putea datora unor originale maghiare, așa cum s-a propus[420], păstrarea lui de către revizorul atît de meticulos rămîne, totuși, de explicat. Mai multe întrebări ridică *hition* 'slab, prăpădit' care, în secolul al XVI-lea, este atestat în CB (*1Cor*., 6, 2). Acesta este identificabil în Transilvania de nord și în Moldova[421], ocurența lui în acest text fiind, așadar, mai puțin motivată. Într-un mod asemănător, întrebuințarea lui *a pesti* 'a zăbovi, a întîrzia', notat în CB[422] (*FA*, 20, 16) și în textele corespunzătoare din CV și CP, poate prezenta interes. Pasajele în care se află oglindesc, probabil, efortul traducătorului de a

[419] Cf. GHEȚIE–MAREȘ 1985, p. 237. În secolul următor, sub forma *otalm* 'defensio', în DVL, 3062, p. 107; cf. și POPOVICI 1979, p. 253.
[420] Vezi GHEȚIE–MAREȘ 1985, p. 239, 267.
[421] GAFTON 2001, p. 244.
[422] Vezi și der. subst. *pestează* 'întîrziere' (CB, *FA*, 25, 17) și adv. *pestit* 'încet' (CB, *FA*, 27, 7).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

reda cu exactitate unele înțelesuri (aici ‘a nu pierde timpul’) pe care le-a întîlnit pe parcursul traducerii[423]. Uneori prezența unui maghiarism într-un text care aparține unei zone mai puțin influențate de maghiară poate reflecta existența, în epocă, a unei deprinderi de a utiliza elemente maghiare. Acesta poate fi cazul lui *a ilui* ‘a trăi’, notat doar în CB (*Sp*. la *2Ioan*)[424], formă ce se înscrie în rîndul verbelor cu sufixul *–ui*, marcă a celor de origine maghiară[425].

În ansamblu, pentru identificarea împrumuturilor populare dovezi cu o mai mare valoare probatorie sînt cele furnizate de textele neliterare (actele oficiale, respectiv documentele private), din moment ce acestea consemnează destul de fidel aspectul vorbit, respectiv uzul popular regional. În schimb, elementele livrești caracterizează îndeosebi traducerile românești efectuate după originale maghiare (FRAG. TOD., MO, PO), de unde au putut fi preluate, eventual, și în alte texte românești sau chiar și în graiurile vii, deși mai rar. În cazul traducerilor după surse maghiare, există posibilitatea de a verifica proveniența împrumutului, confruntîndu-l cu etimonul din textul-sursă (dacă acesta s-a păstrat sau a fost identificat). Cu toate acestea, pătrunderea livrescă a unui termen românesc nu se poate susține sprijinit exclusiv prin argumentul coincidenței împrumutului românesc cu etimonul maghiar, ci trebuie luate în vedere și alte aspecte, drept pentru care delimitarea celor două categorii de cuvinte[426] necesită o atenție sporită și este uneori destul de anevoioasă.

Indiferent de natura lor populară sau cultă, împrumuturile maghiare fie sînt menite a umple un gol conceptual, limba română neavînd termeni corespondenți, fie reflectă o anumită opțiune, acestea nefiind cu totul străine normei regionale și/sau culte. Spre deosebire de cele populare, însă, maghiarismele culte din secolul al XVI-lea nu au avut consecințe durabile asupra sistemului limbii române, multe fiind eliminate în secolele următoare. Lucrul acesta nu le privează semnificația pe care au avut-o în epocă în ceea ce privește edificarea limbii române religioase vechi. Cu toate că numărul lor este relativ redus, cel puțin în comparație cu elementele livrești de origine slavă, de pildă, acestea reflectă o anumită familiarizare, în epocă, cu limba maghiară scrisă și vorbită, precum și o anume obișnuință de a întrebuința termeni și surse maghiare sau din zone influențate de maghiară. Aceste elementele livrești au

[423] GAFTON 2001, p. 246.
[424] În textul paralel din CP, contextul se redă prin: *Să nu priimească neștine nece în casă*, față de: *A nu **ilui** neștene în casă* din CB.
[425] GAFTON 2001, p. 245; vezi și GAFTON 2007, p. 121-125.
[426] De cele mai multe ori împrumuturile maghiare populare sînt listate laolaltă cu cele culte, distincția între ele neconstituind o preocupare specială a cercetătorilor. Spre exemplu, în volumul de studii dedicat PO, lista împrumuturilor maghiare din text, cu toate că reprezintă o contribuție notabilă, debutează cu o formulare mai puțin fericită: ,,Urmează prezentarea … a cuvintelor *împrumutate din textul maghiar* de către traducătorii români” (ARVINTE–GAFTON 2007, p. 384). Prin definiție, acestea s-ar califica drept maghiarisme culte, însă nu toate dintre cele enumerate acolo sînt elemente livrești.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

avut şanse, deşi mai reduse, să capete o anumită circulaţie şi în graiul viu tocmai datorită pătrunderii lor în discursul religios românesc vechi.

IV. 2. 1. 3. Integrarea împrumuturilor maghiare în lexicul limbii române

La fel cum fiecare individ îşi adaptează vorbirea la contextul comunicării, diferenţiîndu-se, astfel, voit sau nu, de ceilalţi interlocutori cu aceeaşi limbă maternă sau diferită, şi sistemele lingvistice se acomodează noilor cerinţe[427] ridicate de pătrunderea unui corp străin în structura lor. Un răspuns dat la această situaţie de disconfort este adaptarea elementului lexical nou-venit, raportat atît la ansamblul sistemului cît şi la elementele sale componente. Exigenţele oricărei limbi care primeşte în structura sa un împrumut se manifestă concomitent la mai multe nivele. Astfel, integrarea împrumutului maghiar în sistemul limbii române are loc prin adaptarea lui formală (fonologică), prin încadrarea morfologică, respectiv prin integrarea lexical-semantică în paradigmele existente, toate reprezentînd, în fapt, componente inseparabile ale unui proces dinamic şi interpretativ.

Pînă la urmă, scopul ultim al încadrării nu ar fi neapărat acela de a întrerupe, pe cît posibil, toate raporturile care leagă împrumutul de limba originară, cît acela de a deveni un element cu drepturi depline în limba de ieşire, compatibil cu structurile acesteia, făcînd parte – formal şi funcţional – din aceasta, fără a crea disconfort vorbitorului şi sistemului. Deşi mecanismele adaptative ale limbii române supun elementul străin unor operaţii de epurare a caracteristicilor, în special fonetice, ungureşti, spre a-şi menţine propriile trăsături esenţiale şi identitare, procesul nu elimină întotdeauna orice urmă a sistemului lingvistic maghiar. Datorită contactelor lingvistice intense şi neîntrerupte, limba-sursă şi-a putut păstra forţa de modelare a limbii de sosire prin control permanent. Astfel, unele particularităţi ale limbii maghiare sînt prezervate, destul de accentuat, îndeosebi regional şi în medii bilingve.

Situîndu-ne, în momentul de faţă, la nivelul vocabularului, prezintă interes, în continuare, integrarea lexicală a împrumuturilor de origine maghiară. În acest sens, vom porni de la ideea că, în nici un moment al existenţei sale, lexicul unei limbi nu se poate considera static. Mobilitatea acestuia este asigurată de modificările din vorbirea ocazională[428] care, pătrunse în uz, pot determina schimbări în structura vocabularului şi a limbii, în general. Introducerea unui lexem nou în sistemul limbii care împrumută afectează, în mod firesc, structura vocabularului existent, avînd însă felurite consecinţe. Spre exemplu, dacă elementul

[427] Firește, integrarea sau neintegrarea unui element în cadrul sistemului lingvistic existent depinde, mai mult decît de structura limbilor în contact, de alegerea vorbitorilor, determinată de factori individuali, psiho- şi socio-culturali ai situaţiei de contact (cf. WEINREICH 1974, p. 46).

[428] După cum observă A. Philippide (în PHILIPPIDE 1894, p. 10-11), modificările în vorbirea ocazională pot fi provocate de ,,comoditate", de ,,clarificare" şi de ,,legiuire".

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

lexical umple o poziție semantică vidă, acesta, dincolo de faptul că îmbogățește cantitativ lexicul, intră în relații variate și cu celelalte cuvinte deja existente, afectînd structurarea cîmpurilor semantice. Dacă termenul nou se introduce pe o poziție ocupată de un alt termen autohton, în etapele inițiale, cele două cuvinte pot fi utilizate alternativ pentru a denumi același conținut. În fazele ulterioare se poate însă renunța la unul dintre ele, în conformitate cu uzul[429], sau se pot prezerva ambele, fie ca dublete regionale, fie cu o specializare a conținutului. O dată introdus și integrat în rețeaua de relații semantice a limbii, lexemul nu se fixează definitiv. În urma schimbărilor în conținutul acestuia, se poate rupe din paradigma originară, intrînd în altele.

Împrumuturile ungurești se prezintă integrate în lexicul secolului al XVI-lea[430], formînd parte a diverselor cîmpuri semantice, intrînd în variate serii sinonimice și, desigur, antonimice. Unele, în urma coliziunii cu alți semnificanți cu formă identică, de origini diferite, au generat omonime[431] în limba română. În ciuda lexicului lor relativ sărac, textele românești vechi sînt bogate în perechi și serii sinonimice în care pot fi încadrate multe maghiarisme. Astfel, relații de sinonimie găsim în CV între: ***chin*** *– muncă –* *pănătare*, ***chip*** *– obraz,* ***feleleat*** *– răspuns – cuvînt,* ***gînd*** *– cuget – inimă – suflet,* ***hicleșug*** *– sfadă – ferecare – întorcătură,* ***a lăcui*** *– a prebîndi,* ***a (se) mîntui*** *– a (se) spăsi – a izbăvi,* ***a ponoslui*** *– a ocări – a defăima – a oblici – a cleveti,* ***neam*** *– sămînță,* ***tar*** *– sarcină,* ***a tăgădui*** *– a lepăda,* ***vamă*** *– preț – mită* etc. În GB se pot menționa perechile sinonimice: ***a chibzui*** *–* ***a gîndi*** *– a socoti,* ***chip*** *– față,* ***uric*** *– zapis* etc. În CS maghiarismele intră în relații de sinonimie, precum: ***alămojnă*** *– pomeană,* ***beteag*** *– nevolnic,* ***bratăș*** *-* *soț,* ***chin*** *– muncă,* ***chip*** *– obraz,* ***hiclean*** *– diavol – drac,* ***a făgădui*** *– a da* ***sălaș,*** ***fel*** *– rînd –* ***samă,*** ***hasnă*** *– folos,* ***a îngădui*** *– a ogodi,* ***ni*** *– iani,* ***marhă*** *– avuție,* ***a (se) mîntui*** *– a (se) spăsi,* ***samă*** *– număr,* ***oraș*** *– cetate,* ***ponoslu*** *– ocară* etc.[432]. Relațiile de sinonimie și, implicit, de antonimie, au întărit poziția împrumuturilor maghiare în vocabularul epocii. Tot așa, împrumuturile maghiare și-au dezvoltat potențialul polisemic, dînd naștere unor sensuri derivate pe terenul limbii române. De altminteri, nu numai aceste relații semantice comportă un rol însemnat pentru ocuparea,

[429] În cazul în care conținutul semantic este complet acoperit de elementul nou, termenul vechi poate dispărea, însă dacă împrumutul nu trece proba uzului, acesta va fi eliminat.
[430] Firește, nu se poate vorbi despre un lexic comun și unitar, în sens strict. Alături de fondul comun (inclusiv al împrumuturilor cunoscute pretutindeni în epocă), diferențele regionale sînt destul de marcante (vezi împrumuturile întrebuințate numai sau aproape exclusiv în Banat-Hunedoara). Asta nu înseamnă că acele cuvinte care au cunoscut o răspîndire mai restrînsă nu puteau intra, în etapele următoare, în vocabularul de bază al limbii române și invers, ceea ce mai demult era folosit de întreaga populație, azi poate să nu mai fie utilizat decît de o categorie restrînsă de vorbitori.
[431] Omonimie există, de exemplu, între *ban*1 ‘monedă’ și *ban*2 ‘titlu de dregător’.
[432] Seriile sinonimice din PO vezi *supra*, III. 3. 1. 1. 1. 1. 1.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

menținerea sau pierderea unei poziții de către împrumut în lexicul limbii române, ci și cîmpurile semantice[433], în integralitatea lor.

În mod firesc, o dată cu schimbarea condițiilor extralingvistice, poziția împrumuturilor maghiare în lexicul românesc a suferit și ea modificări. Unele și-au întărit poziția față de secolul al XVI-lea, altele și-au restrîns sfera de întrebuințare sau au fost complet eliminate. Cele care au rămas în limba română prezintă schimbări semantice considerabile. Apariția unui sens nou pe terenul limbii române poate constitui o întărire pentru termenul pătruns anterior în limbă deoarece acesta capătă valori și legături în plus față de cele pe care le avea dinainte, instalîndu-se, așadar, mai solid în vocabularul românesc sau chiar în fondul principal. În același timp, evoluțiile semantice asigură și economia limbii, prevenind încărcarea cantitativă a lexicului cu noi semnificanți corespunzători unor noi conținuturi.

Indubitabil, cînd se discută trecerea de la un semnificat la altul, mai mult decît explicarea procedeului ales, interesează urmărirea cauzelor care au produs schimbările semantice. De multe ori acestea își au originea nu în sistemul limbii respective, ci în mediul lingvistic mai larg. De aceea, cea mai eficientă cale de a justifica schimbările, dacă nu unica reală, este prin raportare la condițiile concrete ale vieții societății în care acele schimbări s-au petrecut.

În mod firesc, elementul preluat din limba maghiară își păstrează la început sensul etimologic și în română[434], după care poate trece prin evoluții semantice proprii, îmbogățindu-se cu sensuri diferite de cele din maghiară, uneori chiar eliminînd, parțial sau complet, sensurile originare sau, cel puțin, unele nuanțe ale acestora. Nu este obligatoriu însă ca împrumutul să-și dezvolte sensuri proprii în limba în care pătrunde, acesta putînd continua, la fel de bine, rețeaua de relații semantice din maghiară. Tot astfel, cauzele și căile prin care o anumită nuanță a unui semnificat-centru ajunge să aibă conotații pozitive sau depreciative sînt extrem de variate, iar explicația nu se limitează la condiții strict lingvistice. Modul de percepere psiho-subiectivă a vorbitorilor determină, în mare măsură, atribuirea unei valențe conotate.

Atunci cînd împrumutul maghiar prezintă o trecere de la un anumit conținut la un altul, teoretic, consecințele acestor schimbări semantice pot urmări una dintre următoarele căi:

[433] Vezi DAUZAT 1922, p. 55. Metoda semasiologică este extrem de profitabilă în explicarea adaptării semantice a împrumuturilor lexicale.

[434] Indiscutabil, toate împrumuturile își capătă sau își dezvoltă sensurile în mod dependent de sfera semantică a etimoanelor. În cazul unora, această dependență este decisivă și definitivă, împrumutul valorificînd exclusiv sau aproape exclusiv valorile semantice oferite în etimon, fără a-și pune la contribuție productivitatea proprie. În alte cazuri, împrumutul se eliberează de constrîngerile noționale ce derivă din cîmpul semantic pe care-l circumscrie etimonul și-și sporește, cu o forță (auto)generatoare spectaculoasă, sensurile proprii.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

1. sensul nou îl învinge pe cel vechi; 2. sensul cel vechi îl înlătură pe cel nou, din moment ce acesta a rezultat dintr-o întrebuințare ocazională, temporară; 3. unul dintre sensuri se menține ca *uzual,* iar celălalt devine *ocazional,* regional; sau 4. sensurile se diferențiază într-unul *general* și într-altul *specializat*, ultimele două modalități fiind destul de apropiate. Desigur, aceste căi nu sînt ireversibile, altfel zis, nu este cu totul exclus ca un sens împins la periferie, utilizat regional, să mai aibă șanse de răspîndire generală și invers.

În tot cazul, mecanismele de generare a unor sensuri noi împrumuturilor maghiare sînt asemănătoare cu cele angajate în cazul oricăror altor cuvinte proprii limbii române (moștenite sau de alte origini). Vorbitorii împrumutători epuizează sensurile și contextele pe care un termen le oferă, cu atît mai mult dacă aceștia se află în contacte vii cu donatorii. Atît primii, cît și cei din urmă valorifică toate valențele unui termen, deși punctul final la care se ajunge într-una sau într-alta dintre limbi poate fi diferit. Capacitatea de producere a unor sensuri noi, uneori chiar deloc relaționate cu sensul etimologic de bază, caracterizează atît bilingvii cît și monolingvii, însă cei dintîi au posibilitatea de a valorifica într-o mai mare măsură valențele potențiale cuprinse în etimon. În același timp, ei rețin mai multe dintre nuanțele unui nucleu semantic și păstrează sensurile etimologice mai mult timp. La cei care nu se află în contacte directe și permanente cu vorbitorii maghiari, modificările operate se prezintă mai accentuat, iar termenul preluat se întrebuințează în accepțiuni și contexte mai limitate, cerute, evident, de propriile nevoi comunicative. De aceea, este cît se poate de firesc că, în cazul schimbărilor semantice majore, sensurile etimologice să se păstreze azi tocmai în regiunile influențate, acum sau/și în trecut, de către maghiarime, iar sensurile mai îndepărtate de cele cuprinse în etimon să se răspîndească în celelalte părți, puțin sau deloc afectate de influența maghiară. Firește, în majoritatea cazurilor, acestea din urmă au fost adoptate și de către limba română literară.

Avînd în vedere poziția împrumuturilor maghiare în cadrul sistemului limbii române vechi (și actuale), precum și frecvența cu care acestea sînt utilizate, nu este greșit să spunem că influența lexicală maghiară a pătruns în ,,forma internă”[435] a limbii române, în țesătura-nucleu a vocabularului celei din urmă. Unele cuvinte de origine maghiară, adînc înrădăcinate în limba română, au devenit absolut necesare comunicării cotidiene și în zilele noastre, cum ar fi, printre altele, rom. *a cheltui* < mgh. *költ(e-ni)-* (dial. *kelt(e-ni)-*) + *-ui*, rom. *chip* < mgh. *kép*, rom. *fel* < mgh. *féle*, rom. *a gîndi* < mgh. *gond* + *-i*, rom. *a locui* (forma veche *a lăcui*) < mgh. *lak(ni)* + *-ui*, rom. *oraș* < mgh. *város*, rom. *s(e)amă* < mgh. *szám*, rom. *talpă* < mgh. *talp* + *-(j)a*, rom. *uriaș* < mgh. *óriás*. Firește, lucrul acesta se datorează faptului că

[435] Vezi COȘERIU 2009, p. 282 ș. urm.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

împrumuturile în cauză denumesc noțiuni importante, indispensabile. Rămîne interesant, totuși, de ce tocmai forma ungurească s-a impus în condițiile în care româna avusese și alte variante atît în epocă, cît și mai tîrziu. De remarcat, în acest sens, este, spre exemplu, situația noțiunii 'a se gîndi', cu sensul general, pentru care limba română actuală are cuvinte de origine maghiară[436], vezi *a se gîndi* (< *gînd* < mgh. *gond*), *a se chibzui* (< *chipzui* < mgh. *képezni*). Într-o situație asemănătoare se află și verbul *a locui* (< mgh. *lak*-ni), poziția lui în română fiind întărită, probabil, în urma etimologiei populare, prin care, formal, cuvîntul a fost confundat cu termenul *loc* moștenit din latină. Tot așa, prin intermediul maghiarei, precum și prin traducerea textelor sacre din nordul Transilvaniei, au pătruns în lexicul religios românesc cuvinte de origine maghiară, devenite indispensabile cultului religios (și nu doar acestuia): *chin* (< mgh. *kín*), *a chinui, giulgiu* (< mgh. *gyolcs*), *a mîntui* (< mgh. *ment(e-ni)* + *-ui*)[437], *sicriu* (< mgh. *szekrény*). De altfel, această influență manifestată în domeniul cultului religios a avut, în jurul secolului al XVI-lea, o însemnătate asemănătoare celei slavone, pe care nu numai o urmează, dar, în anumite privințe, o și substituie.

IV. 2. 1. 4. Împrumuturile maghiare și configurația dialectală a limbii române vechi

Deși opinii contrare s-au enunțat[438], majoritatea lingviștilor[439] sînt de acord asupra faptului că în etapa începuturilor scrisului românesc nu se poate vorbi de existența unei limbi literare unitare, ci, mai degrabă de *variante literare teritoriale*[440], numite „dialecte literare"[441]. Pentru fenomenele lingvistice specifice secolului al XVI-lea, se pot contura cinci mari zone

[436] Cazurile lat. *cugeta*, al fr. *medita* etc. se prezintă oarecum deosebite, avînd semnificații specializate față de *a (se) gîndi*. Astfel, a *cugeta*, de pildă, în textele vechi, are și sensul 'a intenționa'. Firește, asta nu înseamnă neapărat că, înainte de contactul cu ungurii, românii nu ar fi avut cuvinte pentru a denota ideea menționată – vb. *a păsa* era, probabil, întrebuințat și cu acest sens (GRAUR 1963, p. 126). Interesant rămîne însă că dintre cele contemporane lui *a (se) gîndi*, forma ungurească s-a impus în limba română actuală, locul acesteia neputînd fi luat nici de împrumuturile ulterioare, cum se întîmplă, spre exemplu, cu mgh. *a făgădui* care parcă și-a slăbit poziția față de fr. *a promite*.

[437] Acesta se aflase în rivalitate cu mai multe împrumuturi de-a lungul veacurilor, ba chiar și simultan în aceeași epocă (vezi sl. *a spăsi, a izbăvi*). Astfel, în unele versiuni ale rugăciunii *Tatăl nostru* se întrebuințează sl. *izbăvi* (în CAT. C., 1560), și mgh. *mîntui* (în *Catehismul* lui Luca Stroici, 1593), primul învingînd în cele din urmă în varianta canonică modernă. Sigur, în unele graiuri și termenul maghiar poate fi întrebuințat și azi. Față de această situație, pentru 'Isus Hristos' numai cuvîntul de origine maghiară, *Mîntuitorul*, se utilizează, nu și *Izbăvitorul* sau *Salvatorul*. Tot așa, în rugăciunea menționată, termenul mgh. *hiclean* este prezent în cele mai multe versiuni ale secolului al XVI-lea, eliminat apoi din versiunile moderne, probabil, o dată cu schimbările semantice survenite. Acesta nu micșorează însă cu nimic însemnătatea lui în perioada veche.

[438] Vezi I. Iordan, în LR, III, 1954, 6, p. 76 sau E. Petrovici, în LR, III, 1954, 5, p. 16 care afirmă că, în secolul al XVI-lea, dacoromâna poseda unitate sub aspect fonetic, morfologic și lexical, iar deosebirile care se constată sînt neînsemnate. Cf. și DIMITRESCU 1973, p. 48.

[439] Vezi O. Densusianu, *ILR, II*, p. 14; PUȘCARIU 1940, p. 249; GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 349; GHEȚIE 1978, p. 100; DUMISTRĂCEL 1978, p. 29; ROSETTI 1986, p. 583.

[440] Variantele regionale ale vechii românei literare prezintă o strînsă legătură cu variantele regionale vorbite ale limbii române (cf. IVĂNESCU 1944-1945, p. 80-94, 369-374; GHEȚIE 1975, p. 70-74, 623, 624; DUMISTRĂCEL 1978, p. 28).

[441] IVĂNESCU 1944-1945, p. 7, 66, 68 ș. urm., 139. Vezi și *idem* 1989, p. IX. Teoria *dialectelor* limbii române literare este reluată de Ion Gheție, în GHEȚIE 1975, și în GHEȚIE 1978.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

geografico-istorice care reprezintă cîte o unitate lingvistică: Țara Românească, Moldova, Transilvania de nord, Transilvania de sud și Banat-Hunedoara[442]. De bună seamă că aceste subdialecte nu au granițe precise, ci fluctuante. Graiurile menționate prezintă nu numai deosebiri, ci și afinități, iar între acestea există și zone de tranziție[443]. Alături de această modalitate de demarcare dialectală a limbii române vechi, apar și numeroase grupări ale mai multor subdialecte într-un grup ierarhic superior[444]. Astfel, se deosebesc subdialectele de tipul *nordic,* cuprinzînd Banatul-Hunedoara, Transilvania de nord și Moldova, de cel *sudic,* care include Muntenia și o bună parte a Olteniei[445]. Asemenea grupări au în vedere, de regulă, fonetismul, iar delimitările astfel făcute reflectă aproximativ fidel starea de fapte a limbii române vechi.

În ceea ce privește delimitarea graiurilor pe baza lexicului, în general, și a maghiarismelor, în special, aceasta se prezintă mai anevoioasă dată fiind mobilitatea mai mare a lexemelor în comparație cu alte fenomene lingvistice. Totuși, o opoziție între *nord - sud* [446], mai precis între Muntenia și sudul Transilvaniei față de celelalte regiuni, există și în acest caz. Privită în ansamblu, răspîndirea ungurismelor în secolul al XVI-lea prezintă o oarecare unitate lexicală dintre nordul Ardealului, Maramureș și Moldova, sprijinită de o serie de cuvinte comune acestor regiuni și neînregistrate în zonele sudice. Textele de proveniență bănățeană, transilvăneană și moldovenească pun în circulație numeroase maghiarisme avînd curs (doar) în nordul teritoriului lingvistic românesc. Printre fenomenele de tip nordic[447] se află, spre exemplu: *a adăvăsi, a aldui, a amistui, băsău, beseadă, a besedui, beteag, a buduşlui, a celui, mertic* ‘parte, porțiune’*, a otălmăzui* ‘a apăra’, *sandic* ‘intenție’, *secri(ni)u* ‘coșciug’,

[442] Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 321 (vezi și prezentarea detaliată a particularităților fiecărei regiuni p. 311-317). Gradul de omogenitate este, firește, diferit în fiecare caz.

[443] Spre exemplu, zona transilvană are „trăsături comune cu [dialectul] cel moldovenesc, mai cu seamă în nord, și cu cel muntenesc, mai cu seamă în sud” (ARVINTE 2006, p. 349). În chip asemănător, se poate constata că Transilvania de sud-est prezintă o „coloratură muntenească”, iar Oltenia face parte din aria muntenească, prezentînd însă afinități cu graiurile nordice (GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 332). Tot așa, Banatul i se alătură cînd grupurilor nordice, cînd celor sudice (ROSETTI 1931, p. 150, cf. și *idem* 1986, p. 582-583).

[444] Astfel, spre exemplu, unui grup dialectal alcătuit din Moldova (inclusiv Bucovina și Basarabia), nordul Ardealului și Maramureș i se poate opune un grup dialectal format din Țara Românească și sudul Ardealului (ROSETTI 1931, p. 150).

[445] Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 330, cf. și GHEȚIE 1978, p. 48. Spre deosebire de această delimitare, adoptată de către majoritatea lingviștilor, M. Gaster diferențiază un dialect de nord (cel din Moldova), un dialect de sud (din Muntenia) și dialectul din Transilvania care, alături de trăsături specifice, se aseamănă cînd cu primul, cînd cu cel din urmă (în *Introducere* la CH. R., p. XCII). Observația autorului are temei dacă se referă la dialectele literare vechi, adică la diferențele constatate între limba textelor din Transilvania, Muntenia și Moldova, și nu la graiurile populare vorbite. O altă luare de poziție găsim și la Florica Dimitrescu care include Banatul în aria sudică, alături de sudul Ardealului și Țara Românească (în DIMITRESCU 1964, p. 539-559; cf. *idem* 1973, p. 55). În opinia autoarei, comune sudului Ardealului și Banatului ar fi cuvinte, precum: *a buduşlui, marhă, a murgui* (în DIMITRESCU 1973, p. 60).

[446] Cf. GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 336.

[447] De altminteri, termenii înscriși aici coincid, în mare parte, cu cei notați mai jos, la fenomene tipice bănățene-hunedorene.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

sămăluire ‘socoteală’*, sudalmă* ‘înjurătură’*, a sudui* ‘a ocări’*, tar, uric*, care nu au avut curs în sudul țării, sau au avut dar cu totul incidental. Elemente specific *sudice,* adică notate exclusiv în Muntenia și/sau Oltenia și fără circulație în graiurile populare ardelenești sau moldovenești nu se pot menționa. Acest lucru își găsește explicația în faptul că, cel mai adesea, cuvintele se propagă prin iradiere în jurul marilor centre de expansiune[448]. Altfel spus, răspîndirea elementelor lexicale maghiare în spațiul lingvistic românesc poate fi descrisă urmînd modelul ,,valurilor”[449], potrivit căruia inovațiile iradiază de la un centru spre zone mai mult sau mai puțin apropiate. Acest mod de pătrundere a maghiarismelor în graiurile populare românești se susține însă cu două observații: pe de o parte, direcția este (și) reversibilă, iar, pe de altă parte, nici penetrarea simultană a unui termen prin diverse părți de la periferia unui teritoriu mai vast nu este exclusă. Fără îndoială că maghiarismele au iradiat de la *centre de influență maghiară* mai întîi spre zone mai apropiate (geografic și/sau socio-cultural) de acestea, apoi spre regiunile mai îndepărtate. Centrele de influență maghiară le constituiau, firește, zonele vestice ale țării, în special, Banat-Hunedoara unde contactele cu ungurii erau mai strînse. De aici, ungurismele își puteau continua drumul spre părțile estice, mai ales nord-estice, sau sudice ale țării. Un alt centru, deși nu atît de însemnat, putea fi reprezentat chiar de unele arii moldovenești, maghiarismele urmînd în acest caz direcții diferite de cele dintîi. Deși printre împrumuturile maghiare vechi listate în această lucrare există unele înregistrate doar în texte de proveniență muntenească (vezi *aldămaș*), este puțin probabil ca Țara Românească să fi funcționat drept centru de iradiere a acestor maghiarisme. Mai probabil este că acestea au intrat în graiurile sudice dinspre Ardeal (eventual, Moldova), iar faptul că nu există atestări vechi nu exclude circulația lor în graiurile populare ardelenești (sau moldovenești). La fel, un element despre care se poate presupune că a pătruns în Țara Românească din Ardeal putea fi cunoscut și înainte, de pildă, prin contacte cu moldovenii. În acest caz, propagarea dinspre ardeleni vine a reîntări sau a revitaliza un cuvînt ajuns la periferie față de uz.

În mod firesc, dintre toate teritoriile românești, Transilvania a avut (și are) un statut cu totul deosebit, remarcabil printr-un vocabular ușor maghiarizat. Cu toate că, în ansamblul

[448] Cf. DAUZAT 1922, p. 154.

[449] Cf. ,,wave model” (numit și ,,contagion diffusion”), în David Britain, *Space and Spatial Diffusion*, în CHAMBERS – TRUDGILL – SCHILLING-ESTES 2003, p. 15/29 (tot aici vezi și modelul *ierarhic* care se referă la răspîndirea inovațiilor de la mediu urban către așezări mai mici, sau modelul *gravitațional*). Răspîndirea unui fenomen de limbă este văzută ca o forță centrifugă și de S. Pușcariu care aseamănă propagarea cu apa ,,ce iese din matca ei, inundînd împrejurimea” (în PUȘCARIU 1940, p. 211). În opinia autorului, comparația cu inundația explică și de ce ,,în ținuturile marginale (sau laterale) formele mai vechi de limbă se conservă mai bine decît în cele centrale” (*ibidem*, p. 212). Astfel, se înțelege de ce uneori ungurismele sînt mai trainice în ariile unde n-au existat contacte directe. Referitor la aspectul formal al împrumuturilor, răspîndirea centrifugă este susținută și de Kis Emese (în KIS 1975, p. 98).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

sistemului limbii, nu se poate vorbi de un *dialect transilvănean*[450] cu particularități dialectale specifice îndeajuns de marcate pentru a îngloba alte graiuri și/sau pentru a intra în opoziție cu alte subdialecte, în privința maghiarismelor, se poate demarca un lexic transilvănean[451] care se deosebește de lexicul celorlalte graiuri prin prezența a numeroase *ardelenisme*[452]. Aceste ardelenisme ar putea fi grupate, în funcție de repartiția termenilor în: 1. cuvinte cu repartiție în Transilvania de nord, precum: *adămană, alcam, alegădaș, a amistui, beseadă, a besedui, beteag* 'bolnav', *a buigui* 'a rătăci', *a celui, fisolgabir* 'judecător', *a gilălui* 'a urî', *giloșag* 'ură', *iosag* 'avere, bogăție', *izeclean* 'aspru, neplăcut', *a izecleni, mertic, somsid* 'vecin', *șogor* 'cumnat', *tar, tăroasă, varmegie*; 2. cuvinte cu repartiție în vestul Transilvaniei: *aciu* 'dulgher', *a amistui, bărat* 'prieten', *băsău, cealău* 'amăgitor', *a făgădui* 'a primi', *ocă, a murgui, șogor;* 3. cuvinte notate în sudul Transilvaniei (unele trecînd, inclusiv, spre Țara Românească): *adămană, a cebălui* 'a(-și) tulbura (mintea)', *fileariu (filer)* 'dinar, ban'. Desigur, unele împrumuturi maghiare pot fi introduse în mai multe clase, potrivit zonelor nord-vestice, nord-estice, sud-vestice etc. ale Ardealului în care se înregistrează.

Împrumuturile ardelenești, privite diacronic, ridică unele probleme speciale. Acestea fie se utilizează exclusiv în Transilvania, fie cunosc întrebuințări și în alte regiuni ale țării, mai cu seamă în Moldova. În acest din urmă caz, se pot distinge două situații: pe de o parte se află cuvinte care cunosc o răspîndire moldovenească ulterior secolului al XVI-lea, pe de altă parte, acele cuvinte care cunosc atestări în secolul al XVI-lea exclusiv în Moldova, iar azi sînt notate (și) în Ardeal. În primul caz statutul de ardelenisme al unor asemenea cuvinte se poate susține fără urme de tăgadă. Deși nu se exclude posibilitatea ca unele să fi intrat direct în graiurile moldovenești, majoritatea acestor cuvinte trebuie să se fi răspîndit prin expansiune[453]

[450] Ipoteza existenței unui dialect transilvănean a fost emisă de M. Gaster pentru a explica omogenitatea lingvistică a acestei arii mai întinse a teritoriului românesc. Existența aparte a unui asemenea dialect nu a fost însă acceptată univoc de către comunitatea științifică, zona transilvană prezentîndu-se, de multe ori, drept o zonă de tranziție. Astfel, Transilvania „n-a format niciodată un dialect aparte, ci regiunile vestice au mers împreună cu Banatul, cele nordice cu Moldova și cele sud-estice cu Muntenia" (PUȘCARIU 1974, art. *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române*, p. 433).

[451] Bineînțeles, prin conceptul 'transilvan' s-ar înțelege aici o zonă mai cuprinzătoare decît actuala Transilvanie, încorporînd mai multe graiuri (din Banat, Crișana, Maramureș, în vecinătate ungurească), termen opozabil cu sudul și estul țării. Spre exemplu, autorii DA consideră *a făgădui* un termen tipic transilvănean.

[452] Termen întrebuințat aici nu cu accepțiunea tradițională, ci cu semnificația 'împrumuturi maghiare specifice Ardealului', fie printr-o întrebuințare exclusivă ardelenească, fie prin originea ardelenească a cuvintelor, indiferent de zonele în care, ulterior, au pătruns.

[453] Avînd la bază cauzele și tipologia contactelor lingvistice, în literatura de specialitate anglo-saxonă se face distincție între două modalități de răspîndire a fenomenelor lingvistice: prin *relocare* („relocation diffusion") înțelegîndu-se prin aceasta inovațiile răspîndite de și prin migrări spre noile locuri, respectiv prin *expansiune* („expansion diffusion") care se referă la inovații transmise prin contactul de zi cu zi de la cei care au achiziționat inovația la cei care încă nu au achiziționat-o (David Britain, *Space and Spatial Diffusion*, în CHAMBERS – TRUDGILL – SCHILLING-ESTES 2003, p. 15/29). Potrivit acestei scheme, ungurismele ardelenești care cunosc întrebuințări și în afara Ardealului, de pildă, ar fi fost *relocate* atunci cînd au intrat în graiurile moldovenești sau muntenești. Nu putem însă exclude nici contactul cotidian cu maghiarii și în aceste zone, mai cu seamă în

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

din Ardeal, fie prin contacte directe cu unguri ardeleni, fie prin vorbitorii români de proveniență ardelenească. Acesta poate fi cazul lui *bănat* ‘mîhnire, supărare’ și ‘necaz, ciudă, pică’, *a tăgădui, tîrnaț* ‘pridvor’, inițial, probabil, ardelenisme, consemnate ulterior (și azi) și în graiurile nord-moldovenești. În cazul împrumuturilor maghiare care au avut în secolul al XVI-lea o repartiție doar în Moldova (în special în nordul regiunii), ulterior atestate și în Ardeal, statutul lor de ardelenisme este oarecum problematic. Cu toate că nu au fost consemnate în limba română veche ca avînd curs pe teritoriile Transilvaniei, nici nu se poate exclude circulația lor anterioară în graiurile populare ardelenești. În această situație se află, spre exemplu: *berbență* ‘vas pentru brînzeturi’, *a bicilui* ‘a prețui, a evalua’, *cergă* ‘pătură’, *fărtar* ‘măsură, sfert’, *feredeu* ‘baie’, *mi(e)rță* ‘măsură pentru cereale’, *vig* ‘bucată de postav făcută sul’.

În cadrul teritoriului transilvănean se pot reliefa unele zone mai puternic caracterizate de ungurisme în comparație cu altele. Astfel, spre exemplu, Banat-Hunedoara, cu toate că poate fi încadrată în contextul mai larg al subdialectului de tip nordic, respectiv în cadrul spațiului ardelenesc, ea prezintă unele trăsături specifice numai ei (trăsături ale unui grai *bănățean-hunedorean*) care îi conferă un loc deosebit înăuntrul contextelor amintite. Această regiune a funcționat ca un mediu cultural activ, constituind un punct de iradiere a scrisului în limba română. În același timp, zona bănățeană-hunedoreană se remarcă drept o zonă de influență maghiară majoră care se caracterizează, de fapt, printr-un „bilingvism dialectal”[454], printr-un grad al bilingvismului româno-maghiar greu de egalat în alte părți ale țării, deoarece acest bilingvism se manifestă nu doar în graiul vorbit, ci și pe cale livrescă. Pe de altă parte, acest grai se remarcă, mai mult decît oricare altul, nu numai prin bogăția de maghiarisme, dar și prin faptul că aici împrumuturile maghiare alternează în variație liberă cu sinonimele românești, iar alegerea unuia dintre cele două sisteme se prezintă, de multe ori, ca o opțiune liberă și deliberată. Împrumuturi maghiare tipic bănățene-hunedorene sînt, spre exemplu: *a adăvăsi, a aldovani, alduit, alean, aleaneș, alnic, a amistui, bărat(ăș), băsău, beartă, a bintătui, buduș lău, a buduș lui, bumb, a celui, ciurdă, hasnă, hotnogiu, iliș, lepiniu, a murgui, naș fă, ni, ocă, pochiolat, tăroasă, uluită, varmegie, a văndăgi*[455].

În mod cert, nici o influență străină, dacă nu este sprijinită de motivații interne, nu poate duce la configurarea dialectelor unei limbi, ci, cel mult, poate contribui la aceasta. În

Moldova, și, cel puțin, la nivelul unor comunități mai mici. În aceste condiții, deci, explicația prin *expansiune* a împrumuturilor poate fi la fel de plauzibilă. De altminteri, nu există motive reale pentru această distincție.

[454] Cf. AVRAM 1963, p. 622.

[455] Unele dintre acestea au fost comune cu sudul Ardealului, precum: a *buduș lui, a murgui* sau cu nord-estul Transilvaniei, ca *varmigie*. Cuvintele *băsău, bumb* au avut o oarecare circulație și în Țara Românească, iar *bumb, iliș* și în Moldova.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

această ordine de idei, influența maghiară nu a pricinuit desprinderea graiurilor românești din trunchiul lor comun, însă, în mod indiscutabil, ea a constituit, în mod permanent, o modalitate de (re)întărire a poziției anumitor graiuri față de altele. Faptul că ungurismele reprezintă unul dintre mijloacele de diferențiere dialectală a graiurilor românești a fost semnalat de timpuriu[456]. Avînd un caracter (inițial) regional, împrumuturile maghiare intrate în graiurile populare românești între secolele XIV-XVI au contribuit în mare măsură la conturarea actualei repartiții dialectale[457] a teritoriului lingvistic (daco)românesc. De altminteri, perioada veche a pătrunderii masive a ungurismelor în limba română coincide, în linii mari, cu etapa de configurare a graiurilor dacoromânești[458].

IV. 2. 1. 4. 1. Localizarea textelor românești prin împrumuturi maghiare

Deși multe dintre împrumuturile maghiare au avut o întrebuințare relativ limitată, influențele nu au rămas fără urmări asupra structurării dialectale a limbii române[459]. În repetate rînduri, elementele lexicale maghiare au fost aduse drept dovezi pentru localizarea vreunuia dintre textele românești vechi[460]. Astfel, prezența lui *feleleat* ‘mărturie, răspuns’, *a felelui* ‘a răspunde’, *fuglu* ‘prizonier, captiv’, *a gilălui* ‘a urî, a invidia’, *ize(a)clean* ‘(adj.) aprig, violent; (adv.) neplăcut, dificil’, *a izecleni* ‘a se arăta insensibil, a nu crede’ în așa-numitele texte „rotacizante” (PH, PS, CV) a fost adusă ca probă pentru proveniența ardelenească, bănățean-hunedoreană a originalelor acestor texte[461]. Acești termeni au fost înregistrați fie în toate textele rotacizante sau, cel puțin, în unele dintre acestea, fie doar într-

[456] În secolul al XVII-lea, Ioan Zoba din Vinț oferă explicația: „Afla-vei și cuvinte, pentru că rumânii nu grăim toț într-un chip, cum iaste: ***oca*** *– pricina au adeverința,* ***alean*** *– împotrivă,* ***hasna*** *– folosul,* ***alduiala*** *– bl<ago>s<lo>venia* și altele care le-am pus după običaiul cum grăesc pre aceste locuri” (în *Crestomație romanică,* vol. II, București, 1965, p. 49, cf. și DIMITRESCU 1973, art. *Repartizarea teritorială a lexicului românesc în secolul al XVI-lea,* p. 49). Faptul că tocmai ungurismele sînt cele asupra cărora se atrage atenția nu poate fi întîmplător.

[457] Bineînțeles că repartizarea dialectală a unei limbi nu se bazează, în principiu, pe deosebiri lexicale, deși nu sînt de neglijat nici acestea, ci contează mai mult domeniile fonetic și morfologic. Este însă de remarcat faptul că prezența sau absența ungurismelor este grăitoare pentru stabilirea uneia sau a alteia dintre variantele literare ale limbii române vechi. Tot așa, ele, mai mult decît alte împrumuturi de origini diferite, contribuie la evidențierea specificului unei anumite regiuni în comparație cu altele și în zilele noastre.

[458] Perioada configurării actualei repartiții dialectale a teritoriului dacoromânesc este plasată între secolele XIV-XVI de V. Arvinte (în ARVINTE 2006, p. 39). G. Ivănescu situează începuturile dialectelor literare românești în jurul secolului al XV-lea, originea acestora fiind căutată „atunci cînd în Maramureș aristocrația românească ajunsese să presteze servicii statului maghiar și cînd s-a întemeiat Țara Românească și Moldova” (în IVĂNESCU 1944-1945, p. 379).

[459] GHEȚIE 1978, p. 48.

[460] Asupra autorilor care au adoptat această cale de datare și de localizare a CV vezi *Studiu filologic* la CV, p. 21-26, 35-42.

[461] Vezi GHEȚIE 1976, p. 189. I.-A. Candrea, de asemenea, invocă prezența termenilor ca argument pentru localizarea textelor, dar autorul susține proveniența lor maramureșeană (în GHEȚIE - MAREȘ 1985, p. 28). Al. Rosetti, printre particularitățile lingvistice, alături de rotacism, invocă, la rîndul lui, prezența unor „cuvinte ungurești cu circulație restrînsă” care permit localizarea acestor texte în Maramureș, incluzînd însă și teritoriul „Ardealului vecin” (în ROSETTI 1931, p. 4).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

unul, iar în alte scrieri ale epocii sau ulterior au mai fost semnalați tot în texte de proveniență nord-vestică. Tot astfel, pentru localizarea ardelenească a CV, s-a apelat și la *alean* 'împotrivă', *a făgădui* 'a primi', *murguire* 'murmur', împrumuturi consemnate în secolul al XVI-lea în texte bănățene-hunedorene, în partea central-vestică a Transilvaniei. Astfel, *a făgădui* cu sensul indicat se găsește, de pildă, și în CC_1 și în MO coresian, texte despre care s-a afirmat că reproduc originale bănățene[462]. De asemenea, *murguire* a fost notat în cazaniile coresiene, în PO, iar în secolele următoare tot în texte de origine vestică (vezi în *Lexiconul Marsilian* sau în NTB). Datorită acestui fapt și originalul CV a fost localizat tot în această regiune[463].

Deși, indiscutabil, maghiarismele mai sus menționate au cunoscut circulația în zona amintită, aceste fapte de ordin lexical nu numai că trebuie tratate cu multă prudență, dar ele însele nu sînt suficiente pentru localizarea unui text. Constatarea prezenței unui maghiarism într-un text nu constituie un argument pentru stabilirea regiunii în care a fost scris, tradus, copiat sau tipărit textul în cauză, ci contribuie la reconstituirea graiului scribului, eventual a ariei de proveniență a acestuia, ori a școlii sau a influențelor care l-au format. Cu toate că, în unele cazuri, aria lingvistică a textului poate coincide cu aria graiului vorbit de autorul acestuia, este cît se poate de firesc ca acestea să difere, mai ales în contextul epocii vechi. În urma unor mișcări ale populației, a atracției unor centre culturale care dispuneau de condițiile necesare unor activități de propagare a culturii (scrise), graiul unui scrib poate reflecta suprapunerea mai multor straturi lingvistice, corespunzătoare diverselor zone unde acesta și-a desfășurat activitatea. În cazul unei traduceri, la acestea se mai poate adăuga și un alt strat lingvistic care poate fi atribuit autorului versiunii originale sau chiar unei alte versiuni românești. În același timp, pentru ca împrumuturile maghiare să poată constitui argumente neechivoce pentru localizarea textelor, ar trebui să se cunoască configurația dialectală a secolului al XVI-lea, lucru ce, în lipsa unor documente, nu se poate face decît cu mare circumspecție. Un termen care este prezent astăzi într-un teritoriu mai restrîns putea cunoaște o arie mai largă de circulație în secolul al XVI-lea sau deloc și invers. De asemenea, faptul că un anumit cuvînt nu a fost consemnat de limba scrisă nu presupune neapărat inexistența acestuia în graiul viu, și invers, un cuvînt care avea o circulație populară poate nu a fost introdus în texte, datorită caracterului, conținutului acestora. Prin urmare, apariția unor

[462] *Studiu filologic* la CV, p. 37.
[463] Gr. Crețu consideră, de pildă, că proveniența ardelenească a *Codicelui Voronețean* s-ar proba prin prezența unor termeni de origine maghiară (vezi în GHEȚIE – MAREȘ 1985, p. 28). Condițiile ca acești termeni maghiari să funcționeze pentru localizarea acestui text ar fi ca aceștia să fie folosiți numai în aceste texte și să fie semnalați și azi în regiunea localizată. Or, nu toate cuvintele discutate de autor se supun acestor condiții, vezi *băsău, a celui* care au o întrebuințare mai largă (*ibidem*, p. 28).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

maghiarisme într-un text poate doar întări localizarea acestuia făcută pe baza și a altor criterii lingvistice sau extralingvistice. Cu toate acestea, în mod cert, maghiarismele oferă indicii prețioase pentru reconstituirea graiurilor diferitelor regiuni, precum și cu privire la limba română a secolului al XVI-lea, în general.

IV. 2. 1. 4. 2. Repartizarea împrumuturilor maghiare pe baza textelor românești vechi

Luate în sine, mai multor împrumuturi maghiare înregistrate în textele românești din secolul al XVI-lea li s-ar putea dedica adevărate monografii[464], urmărindu-li-se răspîndirea în diferite zone al țării, ca parte a vocabularului, activ sau pasiv, al regiunilor respective sau chiar a fondului lexical comun românesc din această perioadă, nemaivorbind de trăinicia multora pînă în zilele noastre.

Momentan însă, vom avea în vedere posibilele grupări ale acestora în funcție de unele concluzii formulate pe baza atestărilor din textele românești vechi. Astfel, printre împrumuturile maghiare vechi există unele cu arii foarte întinse și altele cu arii limitate în cadrul cărora se pot distinge termeni savanți și cuvinte populare, cu caracter regional. Strict pe baza textelor[465] se pot face următoarele clasificări privind răspîndirea împrumuturilor maghiare: 1. cuvinte cunoscute în toate cele trei principate; 2. cuvinte cu atestări numai în Transilvania; 3. numai în Moldova; 4. numai în Țara Românească; 5. elemente lexicale comune Moldovei și Transilvaniei; 6. comune Moldovei și Țării Românești; 7. comune Transilvaniei și Țării Românești.

Cuvintele care au fost consemnate în texte românești vechi, literare și oficiale, provenind din nordul, estul și sudul țării, altfel zis, de pe întreg teritoriul lingvistic românesc sînt: *ban, băsău, bir, birău, a birui, a bîntui, chelciug, a cheltui, chezaș, chip, a chipzui, a (se) făgădui, fel, hiclean, hicle(n)șig, hotar, a lăcui, meșter, mește(r)șug, a (se) mîntui, neam, ne(a)miș, oraș, pîrcălab, samă, sălaș, a (se) sălăș(l)ui, tîlhar*. În mod evident, aceste cuvinte - cu unele excepții - se atestă și în secolele următoare, inclusiv în limba română contemporană, cunoscînd aproximativ aceeași repartizare. Prezența aici a lui *ban, bir, birău, neamiș, pîrcălab* se motivează prin desele întrebuințări în documente românești cu localizări în toate cele trei principate. Referindu-se la realități extralingvistice care în etapele următoare au dispărut, au evoluat sau au căpătat denumiri noi, aceste cuvinte au devenit arhaisme. Tot așa, deși *chin* se

[464] Asemenea monografii vezi la GHEȚIE - MAREȘ 1974, p. 263-301. De asemenea, vezi și glosarul de la sfîrșitul lucrării.

[465] Astfel, trebuie subliniat faptul că gruparea unui termen la una dintre clasele stabilite se bazează pe aspectul *scris* al limbii, altfel zis, dacă un termen nu figurează într-o clasă unde, eventual, ne-am aștepta, asta nu înseamnă că respectivul cuvînt nu circula în graiurile populare, ci doar că în scris nu a fost consemnat, iar cauzele acestui fapt sînt multiple. Firește, atunci cînd atestările contemporane sau ulterioare furnizează date suficiente pentru a clasa termenul în alt grup decît textele scrise ne permit, acest lucru s-a făcut.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

găsește în texte ardelenești, avînd în vedere repartiția ulterioară, termenul trebuie să fi avut o circulație mai largă și în epoca veche.

Mai numeroase sînt maghiarismele notate în secolul al XVI-lea numai în Transilvania[466], neînregistrate în texte din alte regiuni ale țării: *adămană, alămojnă, a aldovani, a aldui, alegădaș, alnic, amen, badic, bardă, batăr, bănat, a bănui, bărat, a băsădui, beartă, berc, beseadă, beteag, a bintătui, birșag, biu (de biu), a (se) bizui, boscorodi, budușlău, a budușlui, bumb, cealău, celoșag (celăușag), a celui, ciurdă, făgădaș, feleleat, a felelui, fisolgabir, fuglu, gheman, a gilălui, giloșag, a gunosli, hasnă, herțeg, holdă, hotnog(iu), a ilui, iosag, ize(a)clean (a izecleni), jemblă (jimble), joltar, a (se) legăna, lepiniu (lepiiu), marhă, mertic, mereu* 'curat, autentic', *a mu(r)rgui, naşfă, nemzet, ni, ocă, a pesti (pestit, pestează), pildă, pint, pochiolat, rudă* 'prăjină', *sir(iu), somsid, a sucui, șicluș, șinor, șireag, șogor, șpan, talpă, tar(r), (tăroasă), a (se) tăgădui, a (se) tămădui, tău* 'lac', *tărcat, tîrnaț, uluită, uriaș, utăluitoriu, varmegie, a văndăgi, a viciui.* Firește, multe dintre aceste cuvinte nu reflectă graiurile populare, ci figurează drept termeni culți, introduși în urma traducerii de texte religioase, în special după originale maghiare, cum sînt: *a aldovani, a aldui, alnic, amen, batăr, berc, gheman, jemblă, joltar, mereu* 'curat, autentic', *naşfă, pint, rudă, siriu, sicluș, uluită, a văndăgi*.

Ungurismele consemnate numai în texte localizabile în Moldova, în special în nordul regiunii, sînt: *berbență, chilin, cergă, coroi (corui), fărtar, feredeu, gazdă, mirțe (mierță), răzăș, sandic, sămăluire, șoim, vig.* Unele, precum *feredeu*, sînt reprezentate, mai ales, în secolul al XVII-lea, altele, ca *gazdă* sau *vig* erau, cel mai probabil, cunoscute și în Ardeal, de unde au pătruns în graiurile moldovenești.

Împrumuturile maghiare notate doar în Țara Românească sînt foarte puține: *aldămaș (aldămășar), hîrdău* și, probabil, pătrunse aici de prin alte regiuni.

O mai solidă unitate lexicală prezintă Transilvania cu Moldova, fiind comune acestor două zone și negăsite în sudul țării cuvinte, precum: *a adăvăsi(t), alean, a amistui, a bicil(ui), daraban (dărăbanț), florint, a hălăstui, iliș, a îngădui, maje, mohorît* 'de culoarea roșie', *săcui (săcuian), sîrg (a sîrgui), a sudui (suduitor), uric (urice), vamă (vameș).*

Împrumuturile atestate atît în texte ardelenești, cît și în cele muntenești, dar fără ocurențe în scrieri moldovenești sînt: *dijmă, a ponoslui, răvaș, viteaz*.

O situație cu totul specială o reprezintă acele maghiarisme care cunosc atestări în texte muntenești și moldovenești, dar nu se găsesc consemnate în cele ardelenești, precum: *a*

[466] Înțelegîndu-se aici atestările din textele de proveniență bănățean-hunedoreană, sud-transilvăneană (Brașov), unele atestări mai către Muntenia, și inclusiv o parte a Maramureșului.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

hălădui sau *heleşteu*. În cazul acestora, nu este exclus ca ele să fi pătruns din graiurile din Transilvania, fie simultan, fie prin contactele graiurilor moldoveneşti cu cele munteneşti.

În ansamblu, împrumuturile maghiare au pătruns, iniţial, în zone limitate de contacte vii între vorbitorii români şi unguri, unele cuprinzînd ulterior întregul teritoriu românesc. Precum nici acţiunea difuzării împrumuturilor nu s-a manifestat cu aceeaşi intensitate de-a lungul evoluţiei limbii române, existînd etape de penetrare masivă a ungurismelor, urmate de epoci de relativă stagnare, tot aşa elementele ungureşti „nu circulau aiurea în graiu”[467]. Direcţia cea mai însemnată pe care au urmat-o împrumuturile maghiare „călătoare”[468] este cea dinspre vestul ţării spre est, în special de la zonele nord-vestice către cele nord-estice.

Trecerea unui element dintr-un anumit spaţiu lingvistic într-altul afectează, indiscutabil, sistemul limbii acelui spaţiu în care a pătruns, dar, în acelaşi timp, îşi poate lăsa amprenta şi asupra sistemului de unde a pornit. Se poate întîmpla ca, urmărind să-şi păstreze individualitatea[469], vorbitorii unui anumit grai să opereze ulterior felurite modificări asupra elementului împrumutat. Tot aşa, nici însuşi termenul care a trecut dintr-o anumită zonă de întrebuinţare într-alta nu rămîne neschimbat în regiunea unde a pătruns faţă de cea din care a pornit. Astfel, un cuvînt care funcţiona în zona de origine ca parte a *uzului* regional nu va avea, în mod obligatoriu, aceeaşi valoare şi în zona în care a intrat şi invers, un cuvînt cu o frecvenţă redusă într-o arie poate deveni *normă* trecînd în altele.

IV. 2. 1. 5. Ungurismele şi limba română literară

Cercetările cu privire la perioada formării limbii române literare şi la baza ei dialectală au o lungă tradiţie în lingvistica românească, plină de contradicţii, de multe ori, nu atît în concepţie cît, mai degrabă, în terminologie[470]. Nu este cazul aici să dezbatem această problemă, cu atît mai mult cu cît nu există încă o opinie unitară asupra ei[471]. Preocuparea

---

[467] I.-A. Candrea, în *Introducere* la PS, p. XCII. Autorul se referă aici la ungurisme ca: *feleleat, a felelui, fuglu, a gilălui, a hălăstui, izeclean, utăluitoriu* care „n-au putut fi cunoscuţi şi întrebuinţaţi decît într-o regiune în vecinătatea căreia elementul unguresc era preponderent”. Constatarea, deşi adevărată, a dus însă la formularea unei concluzii greşite, localizînd textele care cuprind acest element (PS, CV, PH) în Maramureş.

[468] Cf. PUŞCARIU 1940, p. 312. Autorul arată că majoritatea ungurismelor au trecut din Ardeal în Muntenia şi Moldova „deodată cu răspîndirea românismului în aceste părţi” (*ibidem*, p. 312).

[469] Este drept că distanţa fizică poate determina probabilitatea influenţei unei comunităţi asupra celeilalte. La fel de adevărat este însă şi că modul cum acestea se percep poate minimiza sau maximaliza această distanţă şi, implicit, efectul uneia asupra alteia.

[470] Spre exemplu, interpretarea diferită, cu sens mai restrîns sau mai general, a termenilor *limbă literară, dialect, limbă comună* etc. la diverşi lingvişti. Multă vreme ‘limbă literară’ s-a confundat, de pildă, cu limba operelor beletristice, înţelegîndu-se prin aceasta chiar exclusiv limba literaturii. Accepţiuni şi atribute ale noţiunii ‘limbă literară’ vezi la GHEŢIE 1978, p. 11-17. Indicaţii bibliografice pentru conceptul ‘limbă literară’ vezi şi la DUMISTRĂCEL 1978, p. 30.

[471] Diversele teorii privind originea limbii literare româneşti, precum şi variatele abordări ale problemei limbii literare româneşti *vechi* vezi la IVĂNESCU 1944-1945, p. 38 ş. urm., 56, 66-68; GHEŢIE 1978, p. 17-25; *idem*

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

noastră este de a vedea felul cum ungurismele cu circulație în secolul al XVI-lea se raportează la limba literară veche, iar, pentru împrumuturile maghiare păstrate și ulterior, pînă inclusiv în zilele noastre, statutul lor relativ la limba română literară contemporană.

În ansamblu, limba română veche se prezintă relativ unitar, fără însă o *normă unitară* și *comună*[472]. Astfel, în epoca veche limba română literară exista sub forma unor „dialecte literare", caracterizate prin norme lingvistice deosebite de la o regiune la alta. Dialectele literare românești vechi pot fi diferențiate pe baza graiurilor populare peste care s-au suprapus. Astfel, se poate vorbi de un *dialect literar rotacizant* care caracterizează primele traduceri de texte religioase în limba română din nordul Transilvaniei care a încetat de a mai fi un grai literar, de presupus, în prima jumătate a secolului al XVII-lea[473]. Înrudit cu acesta, fără fenomenul rotacizării, este *graiul literar ardelean* care se poate delimita pe baza unor texte, precum COD. TOD., COD. MAR.[474]. O altă variantă o constituie *dialectul literar muntean* suprapus pe graiurile din Muntenia și Ardealul de sud (cu centre în Sibiu, Brașov), configurat pe baza tipăriturilor coresiene și a altor texte din zonele amintite. Asemănător cu cel ardelean, cu deosebiri lexicale, se prezintă *dialectul literar moldovenesc*[475]. Alături de acestea, un grai aparte îndeosebi de la a doua jumătate a secolului al XVI-lea îl constituie cel *bănățean,* întrebuințat în zonele din Banat, Hațeg, Orăștie[476]. Fără îndoială că acestea nu reprezintă variante literare distincte în mod tranșant și nici nu s-au menținut neschimbate de-a lungul dezvoltării limbii române. Statutul acestora de „dialect literar" nu s-a păstrat intact, unora li s-au atașat și alte regiuni nereprezentate prin texte în secolul al XVI-lea, altele au încetat de a mai fi variante literare regionale autonome. Spre exemplu, *dialectul rotacizant* se restructurează în cel *crișean-maramureșean*, cel *ardelean* devine un „dialect literar de tranziție"[477] în etapele următoare, dar care preced secolul al XIX-lea.

Aceste „dialecte literare" se diferențiază în secolul al XVI-lea, fiecare avînd o bază lingvistică regională distinctă, prin cîteva particularități fonetice, morfologice și lexicale, cele din urmă ceva mai numeroase. Printre aceste elemente deosebitoare de la o regiune la alta figurează și elementele maghiare. Multe dintre acestea au avut, pe urmă, toate șansele și

---

1985, p. 433-448; IVĂNESCU 2006, p. 1-53. Asupra bazei dialectale a limbii române literare vezi și GHEȚIE 1978, p. 20-23.

[472] Cu toate că tendințe spre o exprimare clară și îngrijită, pe înțelesul tuturor vorbitorilor români pot fi surprinse încă de pe acum (vezi PO).

[473] IVĂNESCU 1944-1945, p. 81. Graiul literar din Maramureș, asemenea celor din Țara Românească și Moldova a fost, la origine, graiul unor clase aristocrate (*ibidem*, p. 349).

[474] *Ibidem*, p. 89.

[475] *Ibidem*, p. 90.

[476] *Ibidem*, p. 90.

[477] *Ibidem*, p. 92.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

mijloacele de a intra și în limba română literară comună, dat fiind prestigiul în epocă a limbii maghiare și, în special, datorită circulației lor pe cale livrescă.

În edificarea unei limbi comune și unitare pentru toți vorbitorii de pe întreg teritoriul lingvistic românesc, un rol important l-a jucat circulația textelor românești vechi, manuscrise și, în special, tipărite. O dată cu răspîndirea acestora s-a răspîndit și limba pe care ele o vehiculau. În acest context, o contribuție însemnată a avut pentru perioada veche limba textelor rotacizante, despre care s-a arătat că ar avea originale bănățene-hunedorene. Unele versiuni au fost întrebuințate apoi și în tipăriturile coresiene ceea ce explică stratul de elemente nemunteneşti în aceste texte sud-transilvănene care, la rîndul lor, au jucat un rol însemnat în unificarea limbii. În ansamblu, deci, configurarea unei limbi literare românești comune era determinată în epoca veche de graiurile bănățene-hunedorene, puternic influențate de maghiară, și îndeosebi de graiurile ardelenești de sud. Larga întrebuințare de care s-au bucurat textele originare din Banat-Hunedoara explică și cum unele maghiarisme cu un statut de *normă regională* specifică graiurilor din aceste regiuni au căpătat și în alte regiuni românești acest statut, devenind în cele din urmă *normă comună*. Firește, acest proces a fost înlesnit și de caracterul religios al textelor care propagau aceste împrumuturi, caz în care ele țin și de norme extralingvistice, precum cea religioasă[478]. Astfel, de pildă, cuvinte precum *chin, a mîntui* au fost întărite și prin utilizările lor în medii culte.

Pe de altă parte, problema limbii literare poate fi abordată și făcînd distincție între limba literară *scrisă* și limba literară *vorbită*[479]. În acest sens, printre împrumuturile maghiare există unele care au constituit norma regională vorbită, pătrunse apoi și în cea scrisă, iar altele care au rămas în circulație orală, devenite ulterior parte a limbii literare de azi sau nu. Spre exemplu, din graiurile vorbite din zona Banat-Hunedoara (unele și în nordul Moldovei), unde au cunoscut, probabil, întrebuințări cu caracter normat, au pătruns și în norma scrisă cuvinte, precum: *alean, a amistui, a celui*. Limba literară de mai tîrziu nu a păstrat decît *a mistui,* celelalte rămînînd regionale. Au fost uzuale pretutindeni în secolul al XVI-lea și fac parte și astăzi din norma limbii literare împrumuturile precum: *a cheltui, chin, chip, fel, gînd, hotar, a îngădui, meşter, a mîntui, oraş, seamă, talpă, vamă*, fiind incluse în fondul principal lexical al limbii[480], desigur, cu unele modificări semantice. Tot astfel, se conformau normei lingvistice comune din secolul al XVI-lea *a făgădui, hiclean, a lăcui, marhă*, care s-au păstrat și în limba literară contemporană (*a locui, marfă, viclean*). În schimb altele, precum: *ban, bir, chezaș*,

[478] Potrivit acesteia, cuvîntul dumnezeiesc, mesajul divin nu poate fi alterat, lucru pentru care traducătorii, de multe ori, urmăresc cu strictețe sursa întrebuințată.
[479] Cum procedează Ion Gheție, în GHEȚIE 1978, p. 14 ș.urm.
[480] Vezi GRAUR 1954, p. 48-55.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

dijmă, răzeș, sălaș, care erau uzuale și normate în epoca veche, nu mai figurează astăzi în întrebuințările limbii literare, fie pentru că denumesc noțiuni azi dispărute, fie pentru că au fost învinse de sinonime (***chezaș*** - *garant,* ***bir*** – *impozit*).

Fără îndoială că oamenii de cultură scriau în conformitate cu normele regionale cu care erau învățați, iar nici una dintre aceste variante nu deținuse un loc privilegiat față de celelalte[481], doar că cele răspîndite prin tipar au avut o șansă mai mare de a se impune. Astfel, ieșirea din uz a rotacismului, de pildă, inclusiv în graiurile populare se datorează faptului că textele care îl prezervau nu au cunoscut o largă circulație în comparație cu tipăriturile coresiene sau cu manuscrisele în graiurile bănățene sau, în general, nerotacizante din Ardeal, Moldova etc., adică cu textele care, pe de o parte proveneau din zone nerotacizante, dar și, pe de altă parte, care nu selectaseră acest fenomen. Față de aceasta, răspîndirea unor maghiarisme dincolo de zona de influență directă se explică prin vehicularea acestora în și prin asemenea manuscrise și tipărituri de largă popularitate.

În concluzie, într-o epocă în care limba română era încă lipsită de atributele unei limbi de cultură sau, cel puțin, slab dezvoltată în acest sens, lucru ce reiese din dificultățile de care s-au izbit primii traducători de texte religioase[482], limba română și-a croit aspectul său literar (și) apelînd la limbile de cultură înconjurătoare, cum erau slavona în Principate, maghiara și latina în Ardeal. De altminteri, textele românești vechi reflectă mai degrabă o ,,cutumă, adică produs al imitației și obișnuinței, nu *normă* legitimată de un for cultural"[483]. Așa cum arată aceste scrieri, elementele maghiare constituiau *norma* în sensul de obișnuință, de deprindere lingvistică în regiuni precum Banat-Hunedoara sau nordul Moldovei. În cazurile în care maghiarisme se regăsesc și în texte aparținînd unei zone în care infuența maghiară era mai puțin însemnată, deci nefăcînd parte din norma dialectală locală, pătrunderea elementelor maghiare se explică prin faptul că asemenea forme erau percepute ca fiind permise de norma dominantă.

IV. 2. 2. Sufixe de origine maghiară

O altă formă de manifestare a influenței maghiare la nivel lexical o constituie împrumutul unor sufixe de origine maghiară. Acestea au fost adoptate o dată cu cuvîntul împrumutat și din al cărui corp făceau parte, devenind ulterior funcționale în limba română. Funcționalitatea lor este atît progresivă, atașîndu-se unor cuvinte ulterioare, fie de origine

[481] G. Ivănescu afirmă ,,egalitatea de prestigiu" a graiului muntean față de celelalte pînă pe la secolul al XVIII-lea (în IVĂNESCU 1944-1945, p. 139).
[482] Vechiul aspect literar al limbii române se constituie tocmai pe baza soluțiilor de traducere (cf. GAFTON 2009-2010, p. 1). Despre cum ,,se naște" aspectul literar al limbii vezi *idem* 2010c, în special, p. 1-9.
[483] GAFTON 2009-2010, p. 2.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

maghiară, fie de alte origini, cît și regresivă, formînd cuvinte noi și de la baze preexistente în română, moștenite sau nu. Importanța acestor sufixe necesită a fi remarcată, pe de o parte pentru rolul jucat de acestea în structurarea vocabularului limbii române, pe de altă parte deoarece sufixe de origine maghiară, cu excepția dialectului daco-român, sînt nemaîntîlnite în celelalte dialecte românești[484].

Înregistrarea sufixelor de origine maghiară, de altfel nu singulară[485], trebuie să urmărească nu numai inventarierea numerică a acestora, dar, în special, modul în care acestea au cîștigat teren în limba română. De asemenea, sufixele, unele mai mult decît altele, ridică și unele probleme speciale față de împrumutarea lexemelor, din moment ce primele antrenează într-o măsură mai mare procesele adaptative ale celor două limbi în contact decît cele din urmă. Față de lexemele împrumutate din maghiară, a căror încadrare începe la nivelul sistemului limbii române[486], adaptarea unui sufix din maghiară este inițiată chiar pe terenul acestei limbi din urmă, cu mecanismul segmentării corpului sonor, supunîndu-se apoi și mecanismelor de adaptare ale sistemului limbii române. Pe cînd schimbările fonetice survenite în forma românească nu reprezintă dificultăți majore, originea putînd fi ușor recunoscută, funcționalitatea lor diferă considerabil. Echivalența formală nu înseamnă, așadar și păstrarea poziției pe care o avea în cadrul limbii maghiare.

Sufixele de origine maghiară în limba română, consemnate de cele mai multe ori, sînt: *-ău* (< mgh. *-ó, -ő*), *-șig* / *-șug* (< mgh. *-ség*[487]), respectiv *-șag* (< mgh. *-ság*). La acestea se pot adăuga și: *-aș / -eș / -oș / -uș* (< mgh. *-ás, -és, -os, -us*)[488]. De asemenea, de origine maghiară au fost considerate și compusele *-ălău* (< rom. *-ală* < mgh. *-ol* + *-ău*), *-ăluesc* (< *-ală* + suf. vb. *-esc*), *-egău* (< *-eg, -eag* + *-ău*), *-uzău* (< *-uz* + *-ău*)[489], deși, cu excepția primului, celelalte sînt, mai degrabă, formații interne. S-a afirmat, spre exemplu, că prin analogia unor

[484] PASCU G. 1916, p. 413-419.

[485] Sufixe de origine maghiară sînt consemnate, în mod regulat, în tratatele de istorie a limbii, cum ar fi: PHILIPPIDE 1894, p. 150-156; O. Densusianu, *ILR, I*, cap. VIII., p. 237-242; ROSETTI 1931, p. 137; PUȘCARIU 1940, p. 312 ș. urm; GHEȚIE 1978, p. 47. De asemenea, problema sufixelor se ivește și la tratarea încadrării împrumuturilor maghiare, vezi la KIS 1975, în special, p. 77-90; KIRÁLY 1990, p. 132-135.

[486] Cu toate că și în cazul împrumutării lexemelor o oarecare analiză în constituenți a etimonului unguresc are loc în mintea vorbitorului împrumutător, reușita preluării nu depinde de această descompunere. Există împrumuturi maghiare care dovedesc tocmai o segmentare nereușită a etimonului, forma românească derivînd dintr-una sufixată în maghiară - vezi rom. *talpă, labă* care provin fie din forme maghiare cu sufixul posesiv *talp – (j)a, láb - (j)a*, fie din forme desinențiale de plural (*-ak*) sau de acuzativ (*-at*). În orice caz, pentru un lexem segmentarea pe terenul limbii-sursă nu este o condiție *sine qua non* a împrumutării; ea poate să nu fie controlată, nici conștientă și, fiind momentană, nici nu condiționează păstrarea sau dispariția formei în limba română. Față de aceasta, preluarea unui sufix este rezultatul unei analize atente (deși nu obligatoriu corecte), conștiente, repetate a etimonului unguresc.

[487] La origine substantiv în maghiară, însemnînd 'colină, morman' (cf. Horpácsi Illés – Balázs János, *A –ság, -ség képző eredetéhez,* în „Magyar Nyelv", XLIX, 1953, p. 51; cf. și KIRÁLY 1990, p. 135).

[488] Vezi Al. Graur, *Noms d'agent et adjectif en roumain,* Poin, Champion, 1929, p. 83-89. Cf. și PUȘCARIU 1931-1933, p. 466-467.

[489] Cf. PASCU G, 1916, p. 413-419 (cap. *Sufixele de origine maghiară*).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

cuvinte ungurești, ca *beteag* ‘bolnav’ (< mgh. *beteg*), *căpeneag* ‘manta’ (< mgh. *köpeny-eg*) a rezultat sufixul românesc *-(e)ag* (< *-ág/-eg*)[490], cu care s-a derivat apoi *briceag* (< *briciu*), *dulceag* (< *dulce*), *șir(e)ag* (< mgh. *sereg*, sau < rom. *șir*) etc. Este de observat că nu toate cuvintele ungurești menționate sînt însă derivate (ex. *beteg*, probabil nici *șir(e)ag*).

Sufixele *-aș, -eș, -oș, -uș*[491], și rar *-ăș* (în *bratăș* / *bărătaș* ‘prieten’) formează nume de agent atît în română cît și în maghiară, echivalarea lor formală nefiind însă perfectă, corpul sonor al formelor românești fiind, uneori, diferit de cel al sufixelor întrebuințate în etimoanele ungurești. Sufixul *-eș* se întrebuințează și adjectival, de pildă, în *chipeș* (< mgh. *képes*). Aceste sufixe odată intrate în limba română s-au alipit și altor cuvinte decît celor de origine maghiară, ca *sutaș, miiaș*[492].

Fără îndoială că introducerea derivatelor ungurești cu aceste sufixe a adus cu sine, înainte de toate, adaptarea lor fonetică, desprinderea finalului drept un sufix de sine stătător în limba română producîndu-se ulterior[493]. Lucrul acesta îl arată și faptul că nu toate derivatele ungurești cu acest complex sonor au trecut în română drept derivate. Spre exemplu, în *răvaș* greu se mai recunoaște, dacă nu deloc, derivatul unguresc din care provine (*ró-* ‘a scrie’ + *-(v)ás*), iar termenul nici nu este un derivat în română. Tot așa, *răzăș* (*răzeș*) a rezultat din adaptarea derivatului unguresc *rész-* ‘parte’ + *-es*, în română însă nu constituie un derivat (vezi și *sămăraș*, *sechiraș*).

În ceea ce privește adaptarea fonetică a derivatelor românești cu sufixul *-aș*/*-eș*, asemenea sufixului *-ău* care, alături de prototipicele *-ó* / *-ő*, poate decurge din sunete finale ungurești diferite, inconsecvențe formale pot fi surprinse și în acest caz. În calitatea lui de sufix de agent, respectiv substantival, acesta este de origine maghiară, desprins din împrumuturi ungurești care îl vehiculau. Corespondențele nu sînt însă întotdeauna perfecte. Pe lîngă cazurile de potrivire formală, de tipul mgh. *-ás* > rom. *-aș* (cf. mgh. *fogadás* > rom. *făgădaș*), există și situații cînd o variantă ungurească se redă printr-o altă variantă

[490] PHILIPPIDE 1894, p. 150.
[491] Deoarece formele *-aș*, *-uș* se găsesc și în limbile slave, s-a avut în vedere posibilitatea ca acestea să fi venit din maghiară prin filieră slavă (O. Densusianu, *ILR, I,* p. 233-234). Ipoteza este susținută prin faptul că, spre deosebire de română, în maghiară acestea nu se întrebuințează ca diminutivale (*ibidem,* p. 238). Nu este însă imposibil ca sufixele (ca și lexemele) să își dezvolte și alte sensuri în limba-țintă decît cele pe care le avuseseră în limba-sursă. Pe de altă parte, aceste două forme intră în seria variantelor acestui sufix, alături de *-eș, -oș*. Din moment ce pentru cele din urmă nu se ridică problema filierii, nu avem de ce să le tratăm diferențiat pe primele.
[492] Derivatele cu *–aș* se găsesc, de pildă în CV (17^{v}/3-4), față de formele *sutariul, miiariul* din varianta *Apostolului* coresian.
[493] Ar fi greu de crezut ca vorbitorii români să fi analizat cuvîntul în părți componențiale înainte de a se fi familiarizat cu aspectul lui sonor. De altminteri, o asemenea operație ar putea fi făcută numai de către bilingvi, dar nici ei nu segmentează de fiecare dată orice termen aparținător sistemului lingvistic nematern.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

românească, de pildă mgh. *-es* > rom. *-aș* (cf. mgh. *kezes* > rom. *chezaș*[494], mgh. *szekeres* > rom. *sechireaș*, mgh. *megyes* > rom. *megiaș*[495]), mgh. *-os* > rom. *-eș* (cf. mgh. *vámos* > rom. *vameș*). De asemenea, *-aș* românesc derivă atît din *-ás* unguresc (cf. rom. *aldămaș* < mgh. *áldomás*), cît și din *-és* (cf. rom. *alegădaș* < mgh. *elégedés*). Pe de altă parte, din una și aceeași formă a sufixului unguresc au rezultat variante fonetice românești diferite (cf. mgh. *ellenes* > rom. *aleniș, aleneș*), ca urmare a încercărilor de adaptare. Aceste oscilații reflectă nu numai încercări de adaptare fonetică, dar se motivează prin aceea că în maghiară selectarea unei anumite variante fonetice a sufixului este guvernată de armonia vocalică, inexistentă în română. Legile derivative în română fiind altele[496], selectarea formală a sufixelor este determinată de alte considerente.

Toate aceste situații, alături de altele, arată încă un lucru fundamental și caracteristic contactelor lingvistice dintre română și maghiară: sistemele fonetice ale celor două limbi prezintă, în anumite puncte, deosebiri atît de mari încît vorbitorului român îi poate fi imposibil să analizeze și să clarifice în mod unitar sunete atît de diferite de cele cu care este obișnuit. Faptul că, adesea, intră în joc și factori de ordin morfologic, sau că jocul se mută la nivelul morfologic, nu face decît să complice lucrurile. Diferențele de tratament (mai degrabă inconsecvente, decît întemeiate pe anumite criterii ale percepției) decurg tocmai din confuzia în care se află vorbitorul român cînd aude sunete greu diferențiabile și de ale căror diferențe, uneori, este posibil că nici vorbitorul dialectului maghiar din Transilvania să nu fie foarte conștient. De altminteri, aceasta este și una dintre cauzele diferențierii, sub acest aspect, dintre dialectele maghiare din Ungaria și varietățile transilvane (nici acestea unitare).

Sufixul *-ău* formează substantive sau adjective în limba română și i se asociază și unele sensuri[497] pe care sufixul maghiar nu le are. În română, numele formate cu acest sufix arată agentul (ex. *alergău* < *a alerga*), nume colective (ex. *bălegău*), nume de instrumente (ex. *mestecău* 'făcăleț', *măcău* 'ciomag'[498] < mgh. *mankó*), nume de animale (ex. *căcău* 'dumbrăveancă' < *cac*), avînd uneori și sensuri augmentative (ex. *băllău* 'baltă mare'), augmentativ-depreciative (ex. *drăngău* 'amant' < *drag*) sau apărînd în porecle (ex. *Gînscău* <

[494] Redarea prin *-aș* a sufixului unguresc se poate datora, în egală măsură, și unei particularități dialectale ungurești: pronunțarea cu un [e] mai deschis în *kezęs* (KIS 1975, p. 169).
[495] Termenul românesc se înregistrează încă în 1446 (Moldova), avînd două sensuri: 1. 'vecin' și 2. 'răzeș' (DLRV, s.v.).
[496] Un român care cunoaște și limba maghiară nu stăpînește neapărat pe deplin și legile derivative ale acesteia. Astfel se explică, de pildă, forma regională *a feșteli* 'a vopsi', alături de *a fești,* forma corectă (< mgh. *festeni*). Din moment ce vorbitorul român nu găsește explicația de ce mgh. *fest-e-ni* (**fest-el-ni*), față de *fűrész-el-ni*, forma *festelni* se introduce prin analogie cu cel din urmă, chiar dacă aceasta nu există în maghiară (cf. PUȘCARIU 1931-1933, p. 467).
[497] Vezi PASCU G. 1916, p. 414 ș. urm.
[498] Termenul are și un sens dezvoltat: 'om foarte înalt', înregistrat încă în 1493 (DLRV, s.v.).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

gînscă, gîscă). Ca adjectiv, cuvîntul format cu acest sufix arată posesorul unei calități prin excelență (ex. *fălcău* ‘om cu fălcile mari’, *nătărău, tăntălău, mîncău*). Sufixul s-a extras, probabil, din cuvinte ungurești, ca *birău* ‘primar’, *cealău* ‘care înșală’, *făgădău* ‘han’, *gealău* ‘rabot’ etc. Uneori *-ău* se folosește în variație liberă cu *-an* (cf. *haldău – haldan* ‘fire de cînepă’), avînd aceleași funcții semantice[499].

Adaptarea împrumuturilor maghiare cu acest sufix constituie o problemă larg dezbătută în literatura de specialitate. Principalele abordări privesc distincţia *adaptare* vs. *substituire* în cazul împrumuturilor nominale cu vocale lungi maghiare care au rezultat un *-ău* în limba română. De altminteri, trecerea mgh. *-ó,* în mod prototipic, sau *-ő* > rom. *–ău* ridică numeroase probleme nu numai de natură fonetică, dar și morfologică și lexicală, datorate inadvertențelor existente între sistemele lingvistice român și maghiar. Pornind de la numai cîteva împrumuturi atestate în secolul al XVI-lea care se află în această situație, precum: *băsău, birău, buduşlău, cealău, hîrdău,* se pot face următoarele observații. Deși în română toate au primit finalul *-ău*, diferențe semnificative se constată de la caz la caz. Astfel substantivul *băsău* decurge formal din mgh. *bosszú* care, la origine, a fost un adjectiv deverbal (< vb. *bosszant*, cu rădăcina *bossz-* ‘a neliniști, a necăji’), substantivizat ulterior. În maghiară, o analiză componențială a cuvîntului mai este posibilă, pe cînd în română vorbitorii nu mai percep termenul drept un derivat de la *băs-*, cu atît mai mult cu cît o asemenea rădăcină este foarte rară în română. Segmentarea complexului sonor în rădăcină și afix este posibilă, în română și în maghiară deopotrivă, în cazul substantivului *birău,* explicațiile pot fi însă deosebite. Ungurescul *bíró* este, indiscutabil, un adjectiv deverbal (< vb. *bír-ni* ‘a stăpîni’), substantivat ulterior, spre deosebire de substantivul *birău* care poate fi derivat fie din verbul *a birui*, fie din substantivul *bir* (< mgh. *bér*), desigur, sub influența formei ungurești. Deși, semantic, proveniența din verb este mai probabilă, nu se poate exclude nici posibilitatea ca sufixul, fiind productiv deja în limba română veche, să se fi alipit substantivului, *birău* însemnînd, inițial, ‘cel care adună birul’, lucru ce putea face parte din atribuțiile ‘judecătorului’, sens dezvoltat ulterior. Situația lui *buduşlău* (< mgh. *bú(j)dosó*) și a lui *cealău* (< mgh. *csaló*) este asemănătoare, ambele fiind derivate deverbale în ambele limbi (cf. mgh. *bú(j)dos-ni, csal-ni* > rom. *buduș(l)-ui, cel-ui*). În sfîrșit, în ceea ce privește *hîrdău* (< mgh. *hordó*), substantivul cu greu ar fi văzut de către vorbitorul român drept un derivat deverbal de

[499] KIS 1960, p. 76.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

la *hîrd* (cf. vb. mgh. *hord* ‘a căra, a duce’), inițial adjectiv, substantivat mai apoi, așa cum este în limba maghiară[500].

Problemele care necesită elucidate privesc, în esență, condițiile în care finalul unguresc *-ó* a devenit *-ău* românesc, un aspect fonetic, pe de o parte, și condițiile în care *-ău* a devenit un sufix substantival (de agent) și adjectival în limba română, ce ține de lexic și morfologie, pe de altă parte. În același timp, aceste probleme trebuie tratate și sub aspect temporal, caz în care există două situații: 1. finalul *-ău* a fost, la origine, rezultat din adaptarea strict formală a lanțului sonor al etimonului unguresc, și care, desprins apoi, pe teren românesc, din contexte asemănătoare, a devenit și sufix în română 2. sau el a fost sesizat de către vorbitorii împrumutători încă de la început drept sufix, preluat ca atare, efectuîndu-se simultan și inevitabil, adaptarea fonetică. Această din urmă ipoteză poate fi însă susținută doar pe baza aportului bilingvilor care puteau efectua analiza componențială a derivatelor ungurești, deși analiza lexicală nu însoțește în mod necesar împrumutarea nici în cazul acestora.

Diversele opinii formulate de către specialiști asupra acestei stări de fapte se concentrează, în esență, în jurul a trei poziţii. Sufixul *-ău* în limba română a fost explicat fie drept rezultatul unei evoluţii fonetice (implicînd variate faze, dar cel mai des cu treptele: *-ó* > *-ou* > *-ău*)[501], fie produs al înlocuirii de sunete (*-ó* > *-ău*)[502], fie drept o consecință a integrării morfologice[503]. Primele încercări de a explica această transformare drept o evoluție fonetică relativ lentă au dus la formularea eronată: un *-ó* final accentuat se preface în *-â* care după aceea se diftonghează în *-ău*[504]. Stadiul cu *-â* nu se constată însă în nici un text. Motivarea apariţiei unui diftong în locul unei vocale maghiare lungi prin ,,despicarea”[505] acesteia este, de asemenea, forţată. La fel de inadecvat este şi să considerăm că ,,cuvintele ungureşti românul

[500] Cele cîteva exemple menționate nu sînt suficiente pentru a trage concluzii generalizatoare, cu toate că arată în mod vădit complexitatea problemei. De aceea, concluziile formulate mai jos se sprijină și pe alte exemple de împrumuturi, fie și ulterioare, care prezintă același context fonetic.

[501] PUȘCARIU 1943, p. 384. Autorul afirmă că *-ó* > *-ou* > *-ău*, faza cea medie petrecîndu-se, eventual, pe terenul limbii române, lucru ce putea fi favorizat și de existența unei rostiri regionale ungurești cu diftongul *-ou*. Ce-i drept, pronunțarea cu *-ou* se regăsește în dialectele regionale maghiare, aceasta reprezintă însă continuarea unei stări de fapte mai vechi în graiuri. În limba maghiară, cronologia faptelor este, deci, inversă: nu *-ó* > *-ou*, prezervat dialectal, ci arh. *-ou* > *-ó*, într-o fază ulterioară de dezvoltare a fonologiei ungurești. Pentru monoftongarea diftongilor labiali descendenți vezi Bárczi Géza, *Magyar hangtörténet,* Budapesta, 1954, ed. 2., 1958, p. 72, 89. Cf. și PETROVICI 1954, p. 460-463; KIS. 1975, p. 79.

[502] Vezi O. Densusianu, *ILR, I*, p. 241; cf. și Tamás L., în EWUR, p. 19.

[503] Vezi KIS 1975, p. 79-90.

[504] Lambrior, în *Romania*, X, p. 346, cf. și PHILIPPIDE 1894, p. 24.

[505] PUȘCARIU 1943, p. 374-403, în special p. 384-390. S. Pușcariu explică aici prin ,,despicare” nu numai situațiile cu *-ó* final, de tipul: mgh. *biró* > *biroo* > *birou* (rostit chiar de unguri în unele regiuni) > rom. *birău*, dar și cele cu vocale lungi maghiare în interiorul unor cuvinte. Astfel, un *-ú-* lung devine mai întîi *-uu-*, apoi prin diferențiere *-âu-* și *-âl-*, ca în mgh. *búcsú* (reg. *bolcsú*) > rom. *bîlciu* (p. 385). În alt caz, în urma despicării, elementele se diferențiază în timp, încît unul din ele se închide, ajungînd într-o situație de inferioritate sonoră față de celălalt, devenind, uneori, chiar consoană ca în: mgh. *bőség* > rom. *beușug* > *belșug* (*ibidem*, p. 385).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

le-a îmbrăcat imediat cu forme româneşti"[506]. Un pas înainte către un demers mai riguros l-a reprezentat considerarea cantităţii vocalei maghiare drept cauză a realizării acesteia prin diftong românesc (*-ó* substituit cu *-ău*), trecere favorizată şi de faptul că acest complex sonor nu este cu totul străin limbii române (cf. *tău, său*). Nici această din urmă explicaţie nu este însă suficientă în sine şi nici argumentul adus în discuţie nu este îndeajuns de solid. De altfel, dintr-un *-ó* final lung ar fi trebuit să rezulte un *-oŭ* (cf. *copou*), lucru ce, evident, nu are loc în toate cazurile. De aceea s-a propus să se pornească de la variante arhaice sau dialectale maghiare în *-óŭ* (>*-ó*)[507] cu care se putea uşor identifica *-ău* prezent în română. Este de observat însă că nu numai *-ó* a dat *-ău* în română (cf. mgh. *bíró* > rom. *birău* 'judecător'; mgh. *hordó* > rom. *hîrdău* 'butoi'), ci şi *-ő* (mgh. *ülő* > rom. *ilău* 'nicovală'), *-u* (mgh. *gyalu* > rom. *gialău* 'rîndea'), *-ú* (mgh. *bosszú* > rom. *băsău* 'răzbunare', cf. şi mgh. *koszorú* > rom. dial. *cusurău* 'coroană'), regional, şi *-a,* (mgh. *keresztfa* > rom. dial. *cherestfău*), iar unele cuvinte cunosc şi varianta în *-eu* (mgh. *hintó* > rom. *hintău / hinteu* 'trăsură, caleaşcă'; mgh. *koporsó* > rom. *copîrşău / copîrşeu* 'sicriu')[508]. Pe de altă parte, o vocală labială lungă maghiară în poziţie finală a dat nu numai *-ău* în română, ci şi *-eu* (cf. mgh. *merő* > rom. *mereu*). Astfel, din moment ce finalul unui cuvînt este purtător şi de informaţie gramaticală, trebuie luată în considerare şi latura morfologică a încadrării. Nu este exclus, aşadar, ca în unele cazuri *-ó* să fi devenit *-óu*, apoi *-ău*, prin încadrarea morfologică la declinarea a doua românească[509], din moment ce româna nu are cuvinte terminate în *-o* (cu excepţia a cîtorva adverbe: *acolo, încotro* sau a unor substantive împrumutate de tipul *radio* care, articulate însă, conţin şi ele un *-ou*). În mod asemănător pot fi tratate şi împrumuturile slave vechi terminate în *-o* care au dat în română *-ă*, devenind feminine, tot datorită încadrării morfologice în declinarea întîi[510].

Caracterul mai specific al acestei situaţii este dat şi de faptul că nu este vorba doar de o simplă potrivire formală (fonetică), întrucît *-ău* funcţionează în limba română şi ca sufix, asemenea lui *-ó* unguresc. Acesta este însă diferit ca frecvenţă şi funcţii de sufixul unguresc. Spre exemplu, în română, unor cuvinte cu acest sufix li se asociază o nuanţă peiorativă[511].

[506] PHILIPPIDE 1894, p. 24.
[507] Cf. şi KIRÁLY 1990, p. 28.
[508] Cf. ARVINTE 2006, p. 146.
[509] Cf. ARVINTE 2006, p. 142.
[510] Cf. ARVINTE 2006, p. 142. Tot aici autorul observă, în părţile de nord-vest ale ţării, puternic influenţate de graiurile maghiare vecine, notarea sistematică a formelor de plural în *-auă* ale unor substantive neutre (majoritatea de origine maghiară sau derivate româneşti cu sufixul de origine maghiară *-ău*), de tipul *pîrauă, hîrdauă, ilauă,* în loc de formele literare *pîraie, hîrdaie, ilaie.* În aceste regiuni, finalul *-auă*, dezvoltat în conformitate cu legile fonetice ale limbii române (cf. *douaă, vouaă*), tinde să capete un rol morfologic precis, acela de a marca categoria neutrului (*ibidem*, p. 162).
[511] Vezi PASCU G. 1916, p. 412-419, în special, 418.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Astfel, problema privește și condițiile în care *-ău* final poate funcționa ca sufix în limba română[512]. Principiul de bază ca un complex sonor în poziţie finală să capete statutul de sufix este productivitatea în limba respectivă, altfel zis, acesta să funcţioneze ataşat şi la alte cuvinte decît cel în care a apărut prima dată. Traducînd în termenii împrumuturilor maghiare, *-ău*, de origine maghiară, a devenit sufix atunci cînd a fost ataşat şi cuvintelor de altă origine, poziţie adoptată de Király Fr.[513]. Acest criteriu nu este însă suficient în cazul de faţă, situaţia lui *-ău* se prezintă mai complexă prin faptul că sufixul respectiv se asociază atît numelor (vezi *hordó* > *hîrdău*) cît şi verbelor (vezi *fogadó* > *făgădău*, *bú(j)dosó* > *buduşlău*). În ultimul caz, întrebuinţarea lui *-ău* ca sufix a putut fi înlesnită şi de perechile în *-ui* ale verbelor (*făgădău – făgădui*), corelative de unde *-ău* a putut fi extras, pe teren românesc.

Soluția cea mai plauzibilă pentru adaptarea acestor categorii de cuvinte se plasează la intersecția tezelor discutate mai sus. Întrucît primul și cel mai decisiv contact al unui vorbitor român cu împrumutul maghiar este cel cu latura fonetică a cuvîntului, pare mai ușor de admis că etimoanele ungurești cu vocale lungi s-au adaptat mai întîi la nivel fonetic sistemului limbii române, devenind *-ău*. Lucrul acesta poate fi susținut prin aceea că nu în toate etimoanele ungurești, și nici în toate împrumuturile românești finalele vocalice nu funcționează ca sufixe (cf. mgh. *tó* > rom. *tău* ‘lac’). Schimbările formale trebuie să se fi sprijinit însă și pe aspecte morfologice, din moment ce împrumuturile se încadrează, în fiecare caz, într-o serie preexistentă. Apoi, pe terenul limbii române, prin analogie, respectiv înlesnită și de către bilingvi, se putea efectua segmentarea componențială a derivatelor maghiare, rezultînd un sufix de sine stătător al limbii române. Nu putem însă exclude, cel puțin ipotetic pentru unele cazuri, nici cealaltă ordine. Împrumuturile ulterioare s-au conformat acestui tipar stabilit prin primele împrumuturi care prezentau acest context fonetic.

În unele cazuri, s-au detașat și sufixele verbale maghiare care precedă *-ău*. Astfel, sufixul denominal *-l-*, cel frecventativ *-al/-el/-ál/-él* au dat în română *–ălău*, *-ălău*, *-aleu* (vezi rom. *meselău* < mgh. *mesz-el-ő*)[514]. Apoi, pe teren românesc, *-ălău* a dezvoltat și un sens peiorativ (cf. *mutălău* ‘prostănac’).

Sufixul verbal compus *-ăluesc*, *-uluesc* (< rom. *-ăl, -ul* < mgh. *-ol, -ül* + rom. *–ui* /*-esc*) a putut fi preluat din verbe ungurești, precum *biciuluesc* ‘a aprecia, a evalua’ (var. *a bicilui*, < mgh. *becsül-ni*), *a pecetlui* (< mgh. *pecsétel-ni*), *sălăşluesc* (< mgh. *szállásol-ni*), *a sămălui*

[512] Despre sufixul *-ău* în limba română vezi și KIS 1960, p. 75-84.
[513] În *Precizări etimologice,* în LR, XIII, 1964, nr. 6, p. 560 nota 18.
[514] KIS 1960, p. 76.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

‘a calcula’ (< mgh. *számol-ni*), fiind atașat apoi și cuvintelor românești de alte origini, precum *chefăluesc, trebăluesc*[515].

Sufixul substantival *-șag* formează nume abstracte (cf. *adăușag*[516], *rămășag*) și cunoaște variantele *-ășag* (*vălmășag* < *de-a valma*), *-işag* (*furtișag* < *furt*) sau *-uşag* (*găzduşag*[517] ‘bogăție’ < mgh. *gazdag-ság*, *celăuşag*/*celoşag* ‘înșelătorie’ < mgh. *csaló* + *-şag*). Acesta s-a introdus prin cuvintele ungurești purtătoare a acestui sufix (vezi și rom. *birșag* < mgh. *bírság*, rom. *giloșag* ‘ură’ < mgh. *gyűlől-ség*), iar ulterior s-a atașat atît cuvintelor de origine maghiară cît și celor de alte proveniențe.

La fel se explică și sufixul *-șug*, introdus în română prin elemente ungurești ca: *belșug* (< mgh. *bőség*), *beteșug*[518] (< mgh. *betegség*), *meșteșug* (< mgh. *mesterség*) sau *vicleșug* (< *hicleșug* < mgh. *hitlenség*). Apoi acesta a devenit deosebit de productiv în română, formînd cuvinte, ca *eftinșug, ieftenșug* ‘îndestulare’ (PO, *Gen.*, 41, 31), *prieteșug*, și de la alte baze. Această formă cunoaște atestări în toate regiunile teritoriului lingvistic românesc. Varianta *-șig* cunoaște atestări în secolul al XVI-lea numai în regiunea bănățeană-hunedoreană[519] (în FRAG. TOD.*: allenșig,* în PH: *hiclenșig*). Aceasta poate proveni din varianta dialectală maghiară *–sig* și nu este exclus ca această formă românească veche să fi putut da apoi *-șug*[520].

Ezitările între *-șig* / *-șug* (cf. *hitlenșig* - *hitlenșug, meșterșig* - *meșterșug*), care caracterizează epoca veche, se pot datora încercărilor de adaptare, respectiv de stabilire a unei norme comune. În *birșag, celoșag* se păstrează forma sufixului maghiar *-ság*, probabil, din moment ce nu se resimte intolerabil un asemenea lanț sonor în română, spre deosebire de *giloșag* (< *gyűlölség*) unde s-a operat o adaptare formală, așa cum s-a procedat de fiecare dată cu sufixul unguresc respectiv.

IV. 2. 3. Unele considerații asupra toponimelor de origine maghiară

O sursă deosebit de prețioasă pentru studiul contactelor dintre două popoare, grupuri etnice și/sau comunități lingvistice o reprezintă onomasticele. Acestea, în afară de atestarea existenței și a vechimii contactelor pe anumite teritorii, furnizează informații și cu privire la stadiul atins în dezvoltarea limbilor în contact. Fapte de limbă, asemenea apelativelor, toponimele contribuie la aprecierea unor înrîuriri reciproce ale limbilor în cauză, precum și a

[515] PASCU G. 1916, p. 419. Vezi și PHILIPPIDE 1894, p. 156; O. Densusianu, *ILR*, *I*, p. 239.
[516] Cuvîntul *adăușag* s-a format, probabil, în epoca fanariotă, însemnînd ‘adaosuri fiscale peste dările cele obișnuite’ (HASDEU 1898, p. 259).
[517] PASCU G. 1916, p. 414.
[518] Vezi MÂNDRESCU 1892, p. 140.
[519] Astăzi este notat în Crișana și Maramureș, cf. GHEȚIE 1982, p. 159.
[520] În explicarea mgh. *–ség* > rom. *-șug*, M. Sala introduce forma intermediară *-șig*, de unde *-i-* „sub influența unui *u* (apendicele labial al consoanei oculsive)” trece la *-u-* (în SALA 1958, p. 763-764). Astfel, *mesterség* > *meșterșig, meșteșig, meșteșugu* > *meșteșug.*

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

mecanismelor adaptative ale acestora, supunîndu-se acelorași legi (fonetice) ale sistemului lingvistic din care fac parte ca și numele comune. În același timp, însemnătatea lor constă și în faptul că, avînd o întrebuințare generală, acestea intră în uzul curent al tuturor vorbitorilor, conștienți de semnificația lor originară sau nu. Deși un studiu mai amănunțit al toponimelor românești de origine maghiară[521] ar fi și în sine extrem de interesant, cercetarea de față s-a limitat la unele aspecte definitorii pentru complexitatea raporturilor româno-maghiare, în încercarea de a oferi o imagine cît mai completă a acestora. Exemplele date sînt doar ilustrative și în nici un caz exhaustive.

Probabil că problema toponimicelor are un statut mai special decît cea a împrumuturilor ungurești, în general. De cele mai multe ori ea s-a redus însă la originea maghiară sau română a unor nume de locuri sau de relief, altfel zis la stabilirea întîietății uneia față de cealaltă. De aceea studiile lingvistice asupra toponimelor s-au sprijinit, uneori, de fundamente ideologice, generînd păreri contradictorii, unele vădit greșite[522]. Această modalitate de abordare pierde din vedere și un alt aspect. În anumite cazuri, numele unei așezări putea fi autohton, tradus apoi de populațiile nou-venite[523], fie slave, fie maghiare sau săsești care le-au pus din nou în circulație în mediul românesc, evident, sub alte forme și, eventual, cu modificări ale semnificației originare autohtone, oarecum inerente procesului de traducere. Ceea ce trebuie supus cercetării lingvistice este, prin urmare, nu numele ca atare, ci, mai degrabă, forma în care acesta intră și se menține în conștiința locuitorilor. În acest sens, originea maghiară a unuia sau a altuia dintre toponimele românești nu trebuie văzută ca un pericol pentru continuitatea teritorială a poporului român, ci, pur și simplu, ca un reflex al contactelor lingvistice. Pe de altă parte, ca și în cazul împrumuturilor de nume comune, ceea ce interesează este sursa directă[524] (în cazul de față, maghiară), căci enumerarea celorlalte limbi din care aceasta derivă ea singură nu rezolvă nimic, cel mult oferă date cronologice, uneori fără capăt, ori informație erudită. Urmărind sursele intermediare, cercetarea se încarcă

[521] Pentru această problemă, un material bogat se oferă în: DRĂGANU 1933; IORDAN 1952; IORDAN 1963; PETROVICI 1970, cu toate că rezultatele oferite nu întotdeauna pot fi acceptate fără rezerve. Unele rectificări în acest sens vezi la ARVINTE 2006, p. 479-494; sau IVĂNESCU 2000, p. 438-442.

[522] Unii cercetători maghiari mai vechi, de exemplu, au susținut, fără argumente solide, că numirile *Bistrița*, *Cluj* au fost preluate de români de la maghiari care, la rîndul lor, le-au împrumutat de la slavi (vezi în IVĂNESCU 2000, p. 438). Or, după cum arată forma lor, acestea sînt, mai degrabă, traduceri ungurești ale numelor existente la români (și slavi), deoarece respectivele toponime dacă ar fi fost preluate de români de la maghiari, ar fi dat formele de **Besterțe* (< mgh. *Beszterce*), **Coloșoara* (< mgh. *Kolozsvár*), cf. *Timișoara* (< mgh. *Temesvár*) sau *Sighișoara* (< mgh. *Segesvár*), ultimele două, într-adevăr, de origine maghiară.

[523] Cf. PETROVICI 1970 și FRÂNCU 1997, p. 91.

[524] Astfel procedează și Kniezsa István: <<Printre numele de origine maghiară se numără și acelea a căror formă românească arată o mediere ungurească indiferent dacă acestea, la rîndul lor, provin din limbile slave sau au o origine necunoscută >> (în KNIEZSA 1940, p. *online*). Autorul exagerează însă, în ansamblu, aportul maghiar în toponimie.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

de informații superflue, din moment ce între acestea pot apărea și limbi cu care vorbitorii limbii române nici n-au avut contacte (directe) vreodată sau, dacă au avut, acestea s-au produs ulterior intrării numelui în circuitul românesc[525]. Analizabile, din punct de vedere lingvistic, rămîn, așadar, forma și conținutul acestor cuvinte.

Existența unor contacte timpurii și strînse între români și maghiari, în cea mai mare parte a teritoriului lingvistic românesc, este sprijinită de materialul toponimic românesc, pe de o parte, și unguresc, pe de altă parte[526]. Toponimele care reflectă influența contactului cu maghiarimea, în general, respectiv, cu limba maghiară, în special, denumesc atît arii mai întinse, chiar țări, cît și forme de organizare a acestora, în ținuturi, județe sau comitate, precum și orașe, tîrguri sau sate. De asemenea, toponime românești de origine maghiară se găsesc și printre numele de rîuri, de diferite forme de relief, cetăți sau chiar nume de persoane care, de multe ori, au stat la baza celor dintîi.

Influența maghiară se deduce încă din cele mai vechi texte slavone, latinești și românești. Astfel, numele ținutului *Ardealului* are proveniență ungurească, la baza căruia stă derivatul *erdő* 'pădure' + sufixul *-ély*, însemnînd, așadar, 'țara pădurii, țara de pădure'[527]. Cealaltă denumire, cea de *Transilvania*, este de origine cultă și se datorează cancelariei latine a regilor unguri. Asemenea denumirii dintîi, cuvîntul înseamnă 'țara de dincolo de păduri', lucru explicabil din moment ce, pentru ungurii veniți din puste, regiunea era, într-adevăr, „dincolo" de întinsele păduri ale Munților Apuseni. Țara Oașului[528] a primit numele de la muntele Oușorul, nume derivat din mgh. *ovás* 'curătură'. În epoca de formare a statelor feudale românești, Țara Românească purta supranumele de *Ungrovlahia*[529] ('Vlahia de lîngă Ungaria', pentru a o deosebi de cealaltă Vlahie, din Peninsula Balcanică sau de *Rusovlahia*, adică Moldova). Acest nume, întrebuințat în cancelaria domnească, în documente grecești și slave încă de la începuturile secolului al XIV-lea, reflectă, fără echivoc, contactul strîns româno-maghiar și pe aceste teritorii. Ba mai mult, într-o vreme, ținutul se afla sub suzeranitate maghiară. La fel, grăitor este numele de *ungurean* (*ungureni*)[530] dat românilor

[525] Forma ungurească *Temes* ('Timiș'), spre exemplu, se explică dintr-una grecizată (DRĂGANU 1933, p. 244), dar contactul românilor cu populații grecești îndeajuns de numeroase pentru a impune numele în zonă este mai tîrziu decît primele atestări ungurești ale cuvîntului. De asemenea, radicalul acestuia a fost extras fie din sanscrită, fie din celtică (*ibidem*, p 245), cu care vorbitorul român al acestor meleaguri nu avusese contact direct.
[526] Unele exemple pentru toponime ungurești de origine română vezi la O. Densusianu, *ILR, I,* p. 206 ș.urm.
[527] Vezi O. Densusianu, *ILR, I,* p. 240-241; DRĂGANU 1933, p. 365 (unde vezi și alte toponimice cu radicalul unguresc *erdő*-) și, în special, p. 420-426 (unde vezi și trimiteri bibliografice cu privire la originea acestui nume). Originea maghiară a toponimului este susținută nu numai de lingviști, ci și de istorici (vezi GIURESCU 1943a, p. 350, în cap. *Numele poporului și al țării*).
[528] PETROVICI 1954, p. 449; ARVINTE 2006, p. 482.
[529] ARVINTE 2006, p. 29. Vezi și GIURESCU 1943a, p. 346 (cap. *Numele poporului și al țării*).
[530] Cf. DLRV, s.v. În epocă, probabil că termenul reflecta, pur și simplu, o realitate socio-lingvistică. Ulterior i s-a putut alipi și o nuanță peiorativă, în funcție de modul în care aceștia au fost priviți de membrii celorlalte

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

ardeleni, uneori și celor trecuți în Muntenia sau în Moldova, indiferent de naționalitatea lor, respectiv celor din Ungaria, etnonim devenit apoi și toponim pentru a denumi sate din Moldova și din Țara Românească[531].

La rîndul lor, aceste țări înglobează ținuturi, mai mult sau mai puțin întinse, ale căror nume arată o vădită influență maghiară[532]. Astfel, printre comitatele din Ardeal figurase Hunedoara (< mgh. *Hunyadvár*), printre districte, Chioarul (< mgh. *Kővár*), iar printre scaunele secuiești, putem aminti Odorheiul (< mgh. *Udvarhely*), Mureș-Oșorheiul (< mgh. *Maros-Vásárhely*), Arieșul (< mgh. *Aranyos*). Scaunul săsesc, Sighișoara, de asemenea poartă un nume de origine ungurească (< *Segesvár*). Evoluțiile fonetice ale acestor nume arată, indiscutabil, originea lor maghiară. Astfel, spre exemplu, *Hunedoara* este un compus unguresc din numele propriu *Hunyad* (*Huniad*) + *vár(a)* 'cetate'. Sufixul *-ad* (*-od*) din primul termen este un sufix topic unguresc (cf. *Arad, Orod, Cenad, Agiud*), iar vechea pronunțare bilabială ungurească a lui *v-* inițial a dus la diftongare în română (cf. *Sighișoara, Timișoara*). O altă regiune ardelenească care a existat pînă în secolul al XVI-lea este comitatul *Cuvinului*, din numele cetății ce redă mgh. *Keve*[533]. Termenii *köve, küve*, în maghiară înseamnă 'pietros, stîncos', rădăcină ce a stat și la baza numirilor românești *Chiojd, Cuejd*.

Toponime care poartă o amprentă maghiară se găsesc nu numai în Ardeal, dar și în Țara Românească. Un asemenea ținut cu nume maghiar a fost *Amlașul* (< mgh. *omlás* 'surpătură')[534], spre sud-vest de Sibiu, ducat stăpînit în secolele XIV-XV de domnii munteni.

Ținuturi cu nume ungurești au existat și în Moldova. Astfel, *Trotuș* a luat numele rîului omonim (< mgh. *Tatáros, Tatros*). Ținutul *Bacău* a primit numele după orașul de reședință, derivîndu-se din ungurescul *bakó* 'călău'[535]. Nu este exclus ca întemeietorul așezării sau vreunul dintre stăpînitorii ei să se fi numit așa. În secolele XV-XVI, pe teritoriul

comunități. De altfel, nu este deloc neobișnuit ca unui etimon să i se asocieze și un sens peiorativ, mai ales în condițiile în care între cei denumiți și denumitori s-a creat o stare conflictuală. O evoluție ulterioară este, după toate probabilitățile, și întrebuințarea, în anumite contexte, a termenului *oláh* (< sl. *vlahi*, cf. MESZ, s.v.) de către maghiari pentru a-i denumi pe români.

[531] Profuziunea numirilor de acest fel care este atestată astăzi pe teritoriul fostului județ al *Săcuienilor* (Popești-Ungureni, Homorici-Ungureni, Poseşti-Ungureni, Ungurelu, Ungurenii din Poiana Mierlii, Mâneci-Ungureni, Valea-Anii-Ungureni, Valea-Vii-Ungureni) se explică, după C. Giurescu, prin faptul că populația acestor ținuturi muntenești își are originea în coloniștii secui și români ardeleni care au fost denumiți *ungureni* (GIURESCU 1943a, p. 403, cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*).

[532] Listarea topicelor aici s-a făcut pe baza materialului oferit de GIURESCU 1943a, p. 397-425 (cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*).

[533] GIURESCU 1943a, p. 421 (cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*).

[534] GIURESCU 1943a, p. 352 (cap. *Numele poporului și al țării*). N. Drăganu (în DRĂGANU 1933, p. 542) nu este convins de originea maghiară a cuvîntului, acesta putînd fi derivat și de la un nume de persoană al cărui radical este necunoscut.

[535] GIURESCU 1943a, p. 410 (cap. *Județe, ținuturi, comitate, districte*).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

actualului Botoşani, se afla ţinutul *Hîrlăului*[536], nume provenit din tîrgul omonim, reşedinţa acestuia. Sufixul în acest nume arată o influenţă maghiară (< mgh. *-ó, -ő*), situaţie nu cu totul insolită, fiind regăsită atît în cuvinte de origine maghiară (cf. *Bacău*), cît şi în unele de alte origini (cf. *Chişinău*).

De întinderi mai reduse sînt oraşele, respectiv tîrgurile, satele printre care, de asemenea, se găsesc nume ungureşti. Faptul că aceste aşezări au adoptat un nume străin nu pune la îndoială existenţa românilor pe aceste locuri, ci se datorează altor împrejurări. O explicaţie ar putea fi, spre exemplu, distrugerea aşezărilor urbane autohtone[537] de către năvălirile constante ale populaţiilor migratoare. Această pustiire a luat, cîteodată, o asemenea amploare încît s-au pierdut nu numai numirile locurilor, dar şi numele generice. Astfel, chiar şi termenii întrebuinţaţi pentru a desemna aşezările mai însemnate sînt de origine străină: *tîrg* e slav, *oraş* e unguresc, ca şi *bîlci*, pe cînd *iarmaroc* are o proveniență germană. Celelalte denumiri, precum *colonia, municipium* sau *civitas* fie s-au pierdut, fie s-au specializat pentru alt înţeles decît genericul ‘cetate’. Populaţia oraşelor româneşti, în secolele XIV – XV, a fost, de altminteri, amestecată, în mod considerabil. Saşii, veniţi în urma unor valuri de colonizare, se găsesc într-o serie de centre, şi numeroşi au fost şi ungurii şi secuii, aşezaţi în tîrgurile româneşti atît munteneşti, cît şi moldoveneşti[538].

Cele mai numeroase nume de aşezări de origine maghiară se găsesc, firește, în Ardeal. Drept relicte lingvistice ale contactelor româno-maghiare din secolele XI-XIII pot fi considerate, spre exemplu, numele unor oraşe, în special din Banat şi Crişana. Ungurii fondatori ai oraşelor Timişoara (< *Temesvár*), Hunedoara, Arad, Oradea (< V*árad*), Sătmar[539], Sighet, Zălau, Odorhei, Sighişoara au transmis numele acestora şi românilor[540]. Printre altele, tot de origine maghiară se consideră numele *Sălaj* (< mgh. *Szilágy,* un compus din *szil* ‘ulm’ + *ágy* ‘albie’)[541], regiune din nord-vestul ţării.

Prezenţa masivă a toponimelor ungureşti se constată, după Ardeal, şi în Moldova. Oraşele care pot fi menţionate aici şi ale căror denumiri pot fi derivate din maghiară sînt:

[536] GIURESCU 1943a, p. 411.
[537] Viaţa urbană se păstrează de-a lungul mării, în aşezări stabilite în epoca greco-romană, respectiv pe malul Dunării (vezi GIURESCU 1943b, p. 428).
[538] Unguri se găseau „în genere în mai toate tîrgurile cuprinse între Carpaţi şi Siret” (GIURESCU 1943b, p. 456; pentru tîrguri cu colonii de unguri vezi şi paginile următoare). De altfel, prima traducere în limba maghiară a *Bibliei* (din secolul al XV-lea) s-a făcut în Moldova, în tîrgul Trotuş.
[539] O altă etimologie se propune în GIURESCU 1943b, p. 416.
[540] IVĂNESCU 2000, p. 441.
[541] IORDAN 1963, p. 104.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Bacău[542], Adjud[543] (< *Egyedhalma* ‘movila lui Egyed’), Suceava[544]. Tîrgul Sascut[545] se explică tot din ungurește, *Szászkút* ‘fîntîna sasului’.

Numirile de origine ungurească nu lipsesc nici cu privire la hidronime sau la diverse forme de relief. În secolele XIII-XIV s-au creat din maghiară numirile unor ape, ca Ozana (< mgh. *üzön, özön(y)* ‘curent, torent’)[546], ale unor munți, precum Meseș (< *Meszes* ‘văruit’), Căliman (< *Kelemen*), Harghita, Hășmașul (< *Hagymás*), Ceahlău (< *Csalhó, Csaholó* ‘vultur’)[547], Rarău (< *Ráró* ‘uliu, șoim’), Tarcău (< *Tarkő* ‘piatră goală’).

Tot așa, se atestă în primele documente moldovenești din secolele XIV-XV prezența unor antroponime fie de origine maghiară, fie de proveniență latină medievală, prin mediere ungurească[548]. Un număr apreciabil de proprietari de moșii și de dregători poartă nume ungurești, unii dintre ei fiind, probabil, la origine unguri sau secui.

Textele oficiale din secolul al XVI-lea consemnează încă unele forme mai puțin adaptate (uneori doar grafic), originea lor maghiară fiind ușor recognoscibilă. Printre asemenea nume, întregistrate în DÎ[549], figurează următoarele: *Seghișvar* (cf. *Segesvár* ‘Sighișoara’), *Sent Marton* (cf. *Szent Márton* ‘Sînmărtin’), *Sentivanu* (cf. *Szentiván* ‘Sîntioana’), *Udvarheiul* (cf. *Udvarhely* ‘Odorhei’), *Ocna de la Coloj* (cf. *Kolozs* ‘Cluj’), *Banfihuned* (cf. *Bánffyhunyad* ‘Huedin’), *Nagfalo* (cf. *Nagyfalu* ‘Satu Mare’) etc. În alte cazuri, numele topic putea fi înregistrat în forma în care acesta era pronunțat de martor, probabil ungur sau bilingv, și/sau în care acesta era auzit de către scrib, nefiind însă cunoscut, în mod necesar, pretutindeni. Acesta poate fi cazul toponimelor, precum: *Șipși* (cf. *Sepsi* ‘Sfîntu Gheorghe’), *Chezdi* (cf. *Kézdi* ‘Tîrgu Secuiesc’). În același timp, uneori, actele oficiale oglindesc și un alt fenomen, cel de *maghiarizare* a toponimiei, cu o tradiție, probabil, mai

[542] IORDAN 1952, p. 69. Vezi și *ținutul* Bacău.
[543] GIURESCU 1943b, p. 446.
[544] Toponimul are, de altfel, mai multe explicații. Primii cronicari moldoveni observă originea maghiară a numelui *Suceava* < mgh. *szűcs* ‘blănar’, întemeierea localității fiind legată de meșteșugarii maghiari (POZSONY 2002, p. 11). C. Giurescu, dimpotrivă, afirmă că etimologia care se găsește în *Cronica* lui Grigore Ureche și a lui Simion Dascălul din termenul unguresc este ,,fantezistă”. În realitate, spune autorul, numele este de origine slavă (<*sučava* ‘sinuos, cu cotituri, încovoiat’). Așa s-a spus rîului, iar de la rîu a luat apoi numele atît orașul cît și ținutul Sucevei (în GIURESCU 1943a, p. 411 și GIURESCU 1943b, p. 445). Explicații vezi și la ARVINTE 2006, p. 486.
[545] GIURESCU 1943b, p. 446.
[546] IVĂNESCU 2000, p. 441.
[547] Cf. PUȘCARIU 1923, p. 673-675.
[548] În opinia lui V. Arvinte (în ARVINTE 2006, p. 33), aceste nume reprezintă o dovadă în privința originii ardelenești (maramureșene) a unei părți considerabile a aristocrației din Moldova, în epoca înființării voievodatului. De altfel, asemenea antroponime, de proveniență maghiară sau chiar în forma lor ungurească, sînt prezente și în documentele (DRB, DÎ) moldovenești din secolul al XVI-lea, ceea ce probează coabitarea româno-maghiară și în părțile estice ale țării.
[549] Sub XXVIII se găsește, de pildă, un inventar unde sînt consemnate așezări ardelenești (vezi și *Domocoșfalva, Alșăsăciu*) și numele persoanelor în stăpînirea cărora acestea se aflau.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

îndelungată[550]. Maghiarizarea include și toponime din afara țării, cum se petrece în cazul lui *Beciul* (cf. *Bécs* 'Viena'). În mod interesant, în cazul antroponimelor din aceste texte, se observă procedeul tocmai invers. Numele ungurești apar în transcriere românească: *Nemeșu Ianăș* (*János*), *Săbo Bălaș* (*Szabó Balázs*), *Boldujariu* (*Boldizsár*), *Iștfan/Ișfan* (*István*), deși pentru unele există și corespondente românești (vezi *István ~ Ștefan*).

Deși subiectul unor controverse[551], toponimele, în ansamblu, precum și cele cîteva exemple menționate dovedesc îndeajuns legăturile strînse care au existat între părțile ardelenești, cu o populație ungurească de seamă, și regiunile sudice, respectiv estice ale țării.

IV. 3. Influențe maghiare asupra sistemului morfologic

Sistemul morfologic al limbii române vorbite de populația aflată sub influența maghiară nu s-a modificat esențial; cele cîteva efecte observabile privesc încadrarea substantivelor sau a verbelor sub presiunea sistemului morfologic românesc care a dus la îmbogățirea declinării I (prin substantivele terminate în *–ă*), respectiv a conjugării a IV-a (prin verbe în *–ui*) românești cu elemente noi. De asemenea, aceste împrumuturi au afectat poziția unor categorii gramaticale. Astfel, de pildă, a crescut numărul substantivelor neutre, feminine și masculine în română. În același timp, a sporit frecvența unor părți de vorbire. Spre exemplu, limba română veche, bogată în forme adverbiale[552], s-a îmbogățit cu adverbe și locuțiuni adverbiale de origine maghiară, ca *batăr* 'cel puțin, totuși, deși', *de/în alean* 'împotrivă', *de biu* 'destul', *fără samă* 'fără număr', cu locuțiuni prepoziționale, precum *de-aleanul, în aleanul,* respectiv cu interjecția *ni* 'ei! hai! fie!'.

Cu toate că influențele maghiare la nivelul morfologic nu sînt atît de numeroase și nici nu sînt atît de spectaculoase, precum cele observabile în domeniul lexicului, de pildă, unele consecințe ale adaptării împrumuturilor maghiare trebuie semnalate și în acest caz, cu atît mai mult cu cît, în cursul procesului de adaptare, nu numai planurile fonetic și morfologic, ci și celelalte compartimente ale limbii interacționează simultan. Astfel, adaptarea la sistemul morfologic al limbii române, de pildă, nu se realizează numai în plan gramatical, ci angajează fonetismul şi conţinutul semantic al cuvintelor.

---

[550] Maghiarizarea toponimelor (uneori și a antroponimelor) era un obicei răspîndit de-a lungul Evului Mediu (și mai tîrziu), cf. FRÂNCU 1997, p. 92.

[551] În privința numelui *Hațeg*, de pildă, vezi diferitele păreri la PÂRVU 1991-1992, p. 267-278. Tot așa, și hidronimele reprezintă obiectul unor divergențe de păreri. Astfel, *Crișul* este considerat de N. Drăganu fie latin, „ori barbar (iliric ori traco-dac și chiar slav)" (în DRĂGANU 1933, p. 319). Kniezsa István, dimpotrivă, susține că acesta este de origine veche ungurească (în KNIEZSA 1940). La fel este tratat și *Timișul* la acești autori (vezi DRĂGANU 1933, p. 245 ș. urm.).

[552] O. Densusianu, *ILR, II*, p. 164.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Împrumutul maghiar intrat în sistemul limbii române este, inevitabil, supus unui proces de adaptare, datorită presiunii exercitate de sistemul limbii împrumutătoare. Această presiune a sistemului nu se limitează însă la ceea ce este dat direct în și prin etimon, ci are în vedere toate posibilitățile virtuale realizabile[553], cuprinse indirect în etimon, valorificînd, în același timp, întregul potențial al sistemului propriu. Integrarea unui element străin, departe de a fi un proces mecanic, se manifestă, așadar, ca o selecție interpretativă și creativă.

Încadrarea morfologică a împrumuturilor maghiare în limba română vizează atît clasa nominală cît și pe cea verbală. Cele mai multe împrumuturi maghiare sînt substantive și verbe[554], după care urmează adjectivele (*buduşlău, cealău* etc.). Prin conversiune, unele verbe se substantivizează (inf. lung, precum *beseduire, lăcuire* etc.), la fel și unele adjective, în special la plural (*alnic, beteag, viteaz*). Tot prin conversiune s-au obținut și cîteva adjective participiale (*adăvăsit, nebintătuit, chinuit, făgăduit*), iar unele adjective se întrebuințează și cu valoare adverbială (*izeclean*). Tot așa, participiile cunosc și o întrebuințare substantivală (*amistuită, beseduit, biruită, lăcuita, lăcuitul*). Pe lîngă cele menționate, printre împrumuturi maghiare mai găsim și interjecții, deși cu totul rar (*amen, ni*), precum și adverbe, cele din urmă avînd valoare adverbială în special contextual și intrînd în locuțiuni de acest fel (*alean, biu, chip, fealiu*). În același fel, unele împrumuturi se întrebuințează și cu valoare prepozițională, figurînd însă numai în locuțiuni prepoziționale (*alean, chip, fel*). Unele adverbe au o întrebuințare mai cu seamă discursivă, cum este *batăr*.

La modul cel mai simplu, adaptarea morfologică reprezintă dotarea împrumuturilor maghiare cu categoriile gramaticale specifice limbii române. În cazul substantivelor, aceasta se concretizează prin alegerea unor foneme tematice românești care determină și încadrarea lor într-unul dintre genurile limbii române și influențează desinențele pe care le pot primi. În ceea ce privește verbele, acestea au fost integrate într-una dintre conjugările românești, pe baza complexului sonor final al acestora. Încadrarea împrumuturilor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române prezintă cîteva dificultăți, unele datorîndu-se nepotrivirilor existente între categoriile gramaticale ale celor două limbi. Astfel, de pildă, substantivele au căpătat categoria genului pe terenul limbii române, aceasta fiind inexistentă

[553] Vezi KIS 1975, p. 177.

[554] Cel mai des se împrumută substantive, adjective, respectiv verbe, deoarece acestea nu au repercusiuni atît de mari asupra sistemului morfologic al unei limbi. Astfel, dacă dispare realitatea denumită printr-un substantiv, de pildă sau, eventual, se înlocuiește cu un alt termen, diferențele pe care le va prezenta sistemul morfologic al clasei nominale vor fi, cel mult, cantitative. Față de alte părți de vorbire, substantivele, adjectivele și verbele reprezintă unități mai independente în cadrul sistemului din care fac parte și au un caracter mai puțin relațional. Totodată, deși pot cunoaște o întrebuințare îndelungată, acestea răspund, de obicei, unei necesități momentane de lexicalizare a unei realități, ceea ce explică mobilitatea lor. Prin urmare, nu este de mirare că printre împrumuturile maghiare nu găsim pronume și numerale, iar termenii întrebuințați cu valoare adverbială, prepozițională sau conjuncțională își procură aceste valori morfologice numai contextual, în locuțiuni.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

în maghiară. Tot așa, substantivele de origine maghiară au fost introduse într-una dintre cele trei declinări, spre deosebire de maghiară care nu cunoaște declinarea. Verbele de origine maghiară s-au înscris în paradigma conjugării a patra românești, față de maghiară care nu cunoaște conjugarea diferențiată pe baza formei de infinitiv. Încadrarea morfologică nu se reduce însă la atribuirea unor categorii inexistente în limba de origine împrumutului[555] sau la substituirea mecanică, prin corespondențele existente, în cazul categoriilor comune. Date fiind trăsăturile tipologice diferite, chiar și în cazul categoriilor gramaticale regăsite în ambele limbi, se prezintă unele situații speciale. Spre exemplu, unui complex sonor final unguresc îi poate corespunde, în limba română, un alt morfem decît în maghiară. Așa se întîmplă în cazul substantivelor în *-ă*, unde finalul etimonului reprezintă o desinență cazuală, față de finalul termenului românesc unde acesta funcționează drept o marcă a genului (feminin), respectiv a numărului și cazului, tocmai datorită încadrării morfologice. Genul feminin, în acest caz, este impus de configurația complexului sonor, selectarea temei coincizînd cu selectarea genului. În alte cazuri, forma acuzativului maghiar se interpretează drept temă absolută, din moment ce în română toate temele nominale se termină în consoane. Astfel, unei structuri cu temă + desinență, ca în *tarka* + *-(á)t,* îi corespunde o temă + morfemul Ø, în *tărcat*. Flexiunea internă, așadar, joacă un rol important în încadrare. O altă trăsătură tipologică de luat în vedere în procesul încadrării morfologice ar fi armonia vocalică, în cazul termenilor cu sufixe. Față de maghiară, unde armonia vocalică guvernează selectarea unui anumit sufix, în română armonia consonantică determină categoria de teme în care se intergrează împrumuturile. Spre exemplu, dacă în *mesterség* alipirea sufixului este dirijată de procesul de asimilare vocalică centrifugă dinspre temă spre afix, în română, *-șug* se datorează unui proces de asimilare consonantică centripetă, dinspre afix spre temă[556].

Avîndu-se în vedere complexitatea adaptării substantivelor, mai mult decît în cazul celorlalte clase de cuvinte, este necesar ca, în continuare, să se facă cîteva precizări privind situația acestora. Cum s-a menționat, în încadrarea împrumuturilor nominale un prim pas îl constituie alegerea unei teme corespunzătoare sistemului de teme românesc, în funcție de care se selectează unele categorii gramaticale, precum genul, uneori formele de singular și/sau plural, determinînd, în același timp, și alegerea desinențelor sau a unor sufixe. Substantivele maghiare, fie adaptîndu-și, fie substituindu-și ultimele foneme tematice, s-au integrat în

[555] Nici dotarea împrumutului cu categorii specifice românești nu are loc în mod arbitrar. Aceasta este sprijinită de trăsături tipologice care reduc posibilitățile de alegere a unor categorii morfologice și, în același timp, limitează hazardul (vezi KIS 1975, p. 52, pentru prezentarea detaliată vezi p. 45-52). La acestea se mai adaugă și restricții de ordin fonetic.
[556] KIS 1971, p. 44.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

oricare categorie de teme specifice limbii române. În procesul trecerii unui complex sonor final etimologic al împrumutului în complex sonor final tematic propriu sistemului limbii române, presiunea sistemului acționează cu atît mai puternic cu cît acel complex sonor este mai neobișnuit, mai străin sistemului de teme românesc. Confuzii apar însă și în cazul în care fonemele tematice ale etimonului se aseamănă cu cele din română. Există, de pildă, împrumuturi ale căror consoane etimologice muiate s-au confundat cu tema pluralului românesc (vezi mgh. *bakancs* > rom. *bocanci*, mgh. *jobbágy* > rom. *iobagi*), creîndu-se apoi corelativul dur singular (*bocanc, iobag*)[557]. În categoria substantivelor neutre găsim o bogată varietate de consoane tematice românești, avînd drept reper diferitele combinații ale consoanelor tematice ale singularului cu cele ale pluralului. Astfel, unei consoane dure la singular i se opune o consoană rotunjită la plural[558], ca în *bir - biruri* (cf. *cer - ceruri*). Opoziția tematică de tip rotunjit-nerotunjit o găsim și în cazul substantivelor: *aldămaș - aldămașuri, alean - aleanuri, chin - chinuri, chip -chipuri, iosag - iosaguri, lăcaș - lăcașuri, neam - neamuri, sălaș - sălașuri*. Unei consoane dure la singular i se poate opune și una muiată sau palatală, ca în *cleștar - cleștare, dărab - dărabe, hotar - hotare, lacăt - lacăte, mohor - mohoare, oraș - orașe, pochiolat - pochiolate, răvaș - răvașe, sălaș - sălașe*[559]. Sînt și exemple cînd unei consoane muiate-rotunjite i se opune la plural o consoană muiată-rotunjită, ca în *giulgiu - giulgiuri*. Între substantive avînd temă de tip consoană rotunjită la singular și la plural, cu desinență Ø la singular și *-uri* la plural s-a încadrat *tău* 'lac' - *tăuri*[560].

Substantivele de genul masculin s-au integrat printre cele cu tema terminată la singular în consoană dură și la plural în consoană muiată[561], precum: *chezaș - chezași, fărtar - fărtari, florint - florinți, herțeg - herțegi, meșter - meșteri, răzăș - răzăși, șoim - șoimi, tar - tari, tîlhar - tîlhari.* O altă opoziție ar fi: consoană moale la singular și la plural[562], ca în *coroi - coroi, săcui - săcui,* consoana finală moale fiind prezentă și în etimon.

Cele mai multe substantive feminine de origine maghiară s-au încadrat în categoria cu teme terminate în consoană dură la singular și în consoană muiată la plural[563], ca: *bardă - bărzi, beartă - bearte, ciurdă - ciurde, gazdă - gazde, holdă - holde, jimblă - jimble, naşfă -*

[557] KIS 1975, p. 64-65. Pentru alte exemple vezi *ibidem*, p. 146 – 153.
[558] KIS 1975, p. 103. În paginile următoare (p. 104-110), vezi și tipologia opozițiilor tematice, precum și dinamica acestora.
[559] Alte opoziții ar fi: rotunjit la singular – rotunjit la plural: *hamfău – hamfauă* (cf. *ou – ouă*); muiat la singular – muiat și rotunjit la plural: *bîlci – bîlciuri* etc. (KIS 1975, p. 103).
[560] *Ibidem*, p. 107.
[561] *Ibidem*, p. 108.
[562] *Ibidem*, p. 108.
[563] *Ibidem*, p. 109.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

naşfe, pildă - pilde, rudă - rude ‘prăjină’*, talpă - tălpi* (*talpe*). Cu tema terminată în consoană dură la singular şi rotunjită la plural este *marfă - mărfuri*.

Substantivele de origine maghiară, lipsite la origine de gen, s-au adaptat sistemului morfologic românesc, înscriindu-se printre substantive româneşti masculine, feminine sau neutre. Stabilirea genului şi a desinenţelor pe care le pot primi substantivele de origine maghiară depinde de natura consonantică sau vocalică (dură, muiată, rotunjită etc.) a temelor substantivale. Un număr considerabil de substantive de origine maghiară s-a încadrat printre neutre, precum: *aldămaş, alean, bir, chin, chip, fel, giulgi, gînd, heleşteu, hîrdău, hotar, lăcaş, mertic, meşteşug, mohor, neam, oraş, răvaş, sălaş, sicriu, şir, şireag, tar, tău* ‘lac’, *uric, vicleşug*. Printre masculine s-au integrat: *aprod, ban, beteag, bumb, chezaş, dorobanţ, florint, meşter, pîrcălab, pîrgar, răzeş, săcui, şoim, şpan, tîlhar, uriaş, viteaz*. Feminine au devenit: *bardă, dijmă, gazdă, holdă, lipie, majă, marfă, pildă, seamă, talpă, vamă*.

Întrucît limba română literară nu are nici consoane tematice specifice, nici desinenţe diferenţiate care să indice exclusiv un anumit gen, în unele cazuri, factori semantici vin în ajutorul adoptării unui anumit gen. Se observă, de pildă, că la încadrarea multor împrumuturi la neutre a contribuit şi faptul că acestea se referă la inanimate[564]. În acelaşi fel, motive de ordin semantic, genul natural, de data aceasta, au definit încadrarea unor substantive la masculine, precum: *aprod, ban, chezaş, dorobanţ, haiduc, meşter, răzeş, şoim, tîlhar, uriaş*.

În ceea ce priveşte desinenţele, cele mai frecvente opoziţii sînt următoarele: sg. Ø – pl. *-uri* / *-e* la neutre; sg. Ø – pl. *-i* la masculine; şi sg. *-ă* – pl. *-e* / *-i* la feminine.

Unele împrumuturi prezintă forme oscilante la plural, precum *hotară - hotare, oraşă - oraşe*. Formele de plural au motivaţii fonetice. Astfel, unei consoane dure la singular i se opune o consoană muiată sau palatală la plural, ca în *oraş - oraşe*[565]. Varianta de plural cu *-ă* se datorează depalatalizării[566] complete a lui [e] (cf. *de, pe – dă, pă*, care a avut loc în Muntenia, Banat, Crişana). În cazul lui *hotară,* pluralul neobişnuit se poate datora faptului că [r] este refractar la palatalizare[567]. Oscilaţii în formele de plural cunosc şi alţi termeni, precum: *aldămăşare - aldămăşari, sudalme - sudălmi*. Forme ezitante la singular are *majă - maje* (la pl. *măji*). Acestea din urmă reflectă încercări de adaptare morfonologică.

Cum s-a arătat, încadrarea morfologică depinde, în mare măsură, de aspectul fonetic al împrumutului. Astfel, de exemplu, *bumb*, a devenit masculin din cauze fonetice, pluralul temelor terminate într-o nazală urmată de oclusivă încadrîndu-se în genul masculin. În ceea ce

[564] KIS 1975, p. 102 (vezi şi 101-113 *passim*).
[565] KIS 1975, p. 103.
[566] KIS 1975, p. 105.
[567] Vezi PETROVICI 1956, p. 10.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

privește femininele, acestea, la rîndul lor, s-au încadrat în această clasă sub impulsul configurației fonetice, cu teme terminate în consoană dură la singular și în consoană muiată la plural: *bardă - bărzi, talpă - tălpi.* Etimonul acestora în limba maghiară prezintă temă vocalică, de altfel, forme sufixate cu posesivul *-(j)a*. Finalul la singular al acestor substantive în *-ă*, rezultat al unui proces de ordin fonetic, coincide, de fapt, cu o marcă gramaticală în română, realizîndu-se, totodată, încadrarea acestora la declinarea întîi românească. În aceste cazuri, așadar, adaptarea fonetică și cea morfologică se suprapun.

La rîndul lui, şi nivelul sintactic trebuie avut în vedere în procesul integării împrumuturilor. Unele foneme tematice ale etimonului maghiar pot fi raportate la desinenţe sau sufixe româneşti, cum s-a menţionat mai sus, datorită şi a unor condiţii sintactice: etimonul s-a desprins dintr-o sintagmă a limbii maghiare şi împrumutul a fost introdus într-o sintagmă a limbii române[568]. Astfel, în procesul adaptării, trebuie avute în vedere legăturile contextuale ale împrumuturilor. În majoritatea cazurilor, cuvintele împrumutate sînt percepute în momentul actului vorbirii în desfășurare, iar, în vorbire, cuvintele se folosesc cu anumite forme (morfologice) și stabilind anumite relații sintactice cu celelalte cuvinte din contextul lor lingvistic (sintagmă, propoziție, frază). Aceste forme relaționale sînt, așadar, preluate de vorbitorii împrumutători. Faptul că etimonul s-a despins dintr-o sintagmă maghiară ni-l arată, în mod convingător, nu numai formele în *-ă*, menționate mai sus (< *-(j)a*, sufix posesiv maghiar, sau, poate, din alte forme cu desinențe maghiare: de plural *-(a)k*, de acuzativ *-(a)t*), dar și alte exemple. Forma *haiduc* reproduce, de fapt, o formă de plural ungurească, *hajdú + -k.* Astfel, eliminîndu-se dificultatea ridicată de o temă vocalică, se realizează, totodată, și încadrarea în sistemul de teme consonantice al limbii române[569]. La fel de neîndoielnic este și faptul că formele desprinse din sintagme maghiare sînt introduse în sintagme românești. Argumente solide pentru acesta ne oferă, de pildă, unele etimoane cu forme de singular în maghiară care, din punct de vedere formal, au fost greșit asociate cu forme românești de plural. Astfel, intrînd în seria pluralelor românești, introduse adică în legăturile contextuale ale limbii române, formele maghiare de singular au fost tratate ca forme de plural în română, după care s-au refăcut și formele de singular (vezi mgh. *jobbágy* > rom. pl. *iobagi* > sg. *iobag*).

[568] Vezi KIS 1975, p. 114-152 *passim*.

[569] Alte exemple sînt elementele împrumutate cu desinența maghiară a instrumentalului (*-val, -vel*), a ilativului (*-ba, -be*) și a elativului (*-ból, -ből*), a ablativului (*-tól, -től*) sau a sublativului (*-ra, -re*), deși asemenea cuvinte au o întrebuințare restrînsă, fiind regionale: *dorîngă* (< *doronggā* < *dorong* + *-val*), *feștică* (< *festékkē* < *festék*+ *-vel*), *cosoroabă* (< *koszoruba* < *koszoru* + *-ba*), *modru* (< *módra* < *mód* + *-ra*). Exemplele au fost preluate din KIS 1975, p. 136-143.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

Alături de substantive, verbele prezintă interes şi ele pentru discuţia de faţă. Problemele ridicate de acestea sînt însă relativ uşor solubile. Verbele de origine maghiară sînt formaţii pe terenul limbii române, cu sufixul *-i*, respectiv *-ui*, iar încadrarea lor în paradigmele existente s-a făcut pe baza terminaţiei la infinitiv. Astfel, ele s-au înscris în conjugarea a IV-a românească, spre deosebire de maghiară unde conjugarea verbelor nu se divide în clase diferenţiate după terminaţia infinitivului, aceasta fiind invariabil *-ni*[570]. Verbele maghiare în *-ani* (vezi a *aldovani*) au fost încadrate alături de cele cu sufixele mai vechi, de origine slavă[571].

În ceea ce priveşte celelalte clase morfologice în care se înscriu împrumuturile maghiare (adverbe, interjecţii etc.), acestea nu ridică probleme de încadrare morfologică.

IV. 4. Influenţe maghiare în domeniul sintactic

Spre deosebire de domeniul fonetic sau lexical, unde influenţele străine asupra unei limbi nu se pun sub semnul întrebării, influenţele care vizează domeniul sintactic sînt mai dificil de recunoscut. Lingviştii sînt, în general, mai precauţi în a accepta contactul drept sursă a schimbărilor produse în sintaxă, considerînd că structurile sintactice au un caracter mai puţin detaşabil decît sunetele sau lexemele, iar schimbările produse în acest cadru au motivaţii interne. Pe de altă parte, spre deosebire de cuvintele de origine maghiară, de pildă, care cunosc o circulaţie şi *in absentia* unor texte, pe cale orală, adică, influenţele maghiare care privesc nivelul sintactic al limbii române, referitoare la perioada veche, pot fi urmărite, în special, *in praesentia* textelor ungureşti care au servit ca model celor româneşti[572]. Firește, asta nu înseamnă că o particularitate sintactică maghiară încetează să se exercite asupra limbii române o dată cu încheierea traducerii. Deprinderea cu anumite construcţii sintactice străine se poate menţine în stare latentă încă mult timp şi îşi poate face apariţia chiar în contexte pe care limba-sursă nici nu le cunoaşte. Astfel, se pot aduce în discuţie, în afară de traducerile propriu-zise după maghiară, şi cazurile cînd textul românesc cuprinde exprimări străine fie datorate autorului, cunoscător (şi) de maghiară, fie unor obişnuinţe, respectiv normei specifice

[570] În maghiară, conjugarea verbelor are în vedere alte aspecte, precum tranzitivitatea, în cadrul căreia se diferenţiază teme corespunzătoare conjugării <<nedeterminate>> (*alanyi ragozás*) şi <<determinate>> (*tárgyas ragozás*). Spre exemplu, verbul mgh. *enged-ni* 'a îngădui' cunoaşte două forme conjugate la persoana întîi, potrivit celor două tipuri de conjugări amintite: *engede**k*** şi *engede**m***. În primul caz, desinenţa arată persoana şi numărul subiectului (*alany*), obiectul direct asociat avînd un caracter nedeterminat (*valamit* 'ceva'), faţă de cel de al doilea caz unde desinenţa, alături de persoana şi numărul, marchează şi un obiect direct determinat (*azt* 'asta'). O asemenea diferenţiere formală nu se face însă în cazul rom. *a îngădui*.

[571] IVĂNESCU 2000, p. 440.

[572] O. Densusianu (în *ILR, II*, p. 372) constată că limba secolului al XVI-lea prezintă un „dualism sintactic", pe de o parte aflîndu-se textele traduse după originale străine (slavone şi maghiare), pe de altă parte, cele redactate în limba română. De altfel, starea de fapte nu se poate simplifica într-atît, tendinţele manifestate sînt deseori contrarii (vezi opinia lui Al. Gafton, în ARVINTE-GAFTON 2007, p. 163).

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)

unei zone puternic influențate de maghiară. Scrierile independente de un model străin (de pildă, unele Prefețe sau Epiloguri)[573] îmbină, în mod frecvent, procedeele de limbă vorbită cu modul de exprimare livresc. Unele dintre aceste formulări sînt specifice lucrărilor bisericești pe care autorii și le-au însușit din originalele străine ori din traduceri românești ale acestora.

Influențele maghiare asupra sintaxei românești se concretizează, așadar, în calcuri gramaticale care pot fi urmărite în paralel cu textele ungurești. Dintre acestea se remarcă, evident, *Palia de la Orăștie,* traducere românească după un text maghiar (vezi *supra* III. 3. 1. 1. 1. 2. 2). Calcurile, însă fiind spontane și momentane, nu au avut consecințe profunde asupra sistemului limbii române, cel puțin nu pe termen lung. O altă formă de manifestare a influențelor sintactice poate fi surprinsă la încadrarea unor împrumuturi maghiare. Astfel, unele forme românești preluate cu sufixe gramaticale sau desinențe ungurești nu lasă nici ele neatins domeniul sintactic.

În totalitate, influența maghiară are un caracter atît de variat, cu forme și forță atît de variabile, încît sistematizarea lor în cadre teoretice bine delimitate este mai degrabă dificil de făcut, mai ales în condițiile în care unele constatări cu privire la epoca veche se pot susține prin puține dovezi și acelea discutabile uneori. De aceea, cercetarea a fost nevoită, în unele cazuri, să se rezume la cîteva aspecte de ordin general sau teoretic, respectiv la cîteva exemple, toate urmărind obținerea unei imagini de ansamblu asupra problematicii abordate.

Concluzii

Încă de la început, contactele lingvistice româno-maghiare au avut o natură asimetrică, din acestea rezultînd și influențe lingvistice asimetrice. Conflictul lingvistic ce se produce în urma contactelor se manifestă în mod deosebit în cazul celor două limbi, fiecare reacționînd la fenomenul influențării conform nevoilor proprii. Influența limbii maghiare asupra limbii române în perioada veche a fost una deosebit de însemnată, fiind favorizată de un complex de factori politici, juridico-administrativi și socio-culturali, uneori chiar forțată de aceste împrejurări. În aceste condiții, cunoașterea limbii maghiare a constituit o condiție a competenței sociale pentru un număr considerabil de vorbitori români.

[573] Unele dintre prefețele și epilogurile secolului al XVI-lea nu reproduc nici un model străin, altele reiau un text anterior – poate chiar de proveniență diferită față de aceea a textului căruia le-au fost anexate -, îmbinînd fragmentele traduse cu pasajele compuse în limba română.

BDD-B6-06 © 2014 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.87 (2026-11-09 02:06:00 UTC)